

VIGILIA

2006 / 3

Ökológia – keresztény szempontból

JÁVOR BENEDEK: **Helyünk a teremtett világban**

BAKONYI GÁBOR: **Az önkorlátozás hiánya és szükséglete
a környezetvédelemben**

VÁSÁRHELYI JUDIT: **Táj és ember**

ÓNODI GÁBOR: **Globális mintázatok és a tanyák**

ANTAL Z. LÁSZLÓ: **Éghajlatváltozás és társadalmi változás**

**Győrffy Ákos, Halmai Tamás és Jász Attila versei
Danyi Zoltán és Tandori Dezső esszéje**

Beszélgetés Kozma Imrével

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Alamizsna?	161
----------------	------------	-----

ÖKOLÓGIA – KERESZTÉNY SZEMPONTBÓL

JÁVOR BENEDEK:	Helyünk a teremtett világban. Katolicizmus és ökológia	162
BAKONYI GÁBOR:	Az önkorlátozás hiánya és szükséglete a környezetvédelemben	173
VÁSÁRHELYI JUDIT:	Táj és ember	182
ÖNODI GÁBOR:	Globális mintázatok és a tanyák	189
ANTAL Z. LÁSZLÓ:	Éghajlatváltozás és társadalmi változás	197

SZÉPÍRÁS

HERMANN HESSE:	A fákról (<i>Németh István Péter fordítása</i>)	200
HALMAI TAMÁS:	A lágyak; Lassú sodrás; Naphimnusz (<i>versek</i>)	201
DANYI ZOLTÁN:	Ez van. Hamvas Béla <i>Ugyanis</i> című regényéről (<i>tanulmány</i>)	204
GYÓRFFY ÁKOS:	Messze alszik (<i>vers</i>)	210
TANDORI DEZSŐ:	Az Olvasó keresése. Öt „katolikus regényíró”. IV. rész François Mauriac (<i>esszé</i>)	212
JÁSZ ATTILA:	[természetesen] [azúgynevezett] (<i>versek</i>)	219

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

ZIMÁNYI ÁGNES:	Kozma Imrével	220
----------------	---------------	-----

EGYHÁZ A VILÁGBAN

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG:	A II. Vatikáni zsinat: a kontinuitás hermeneutikája	230
-----------------------	---	-----

KRITIKA

BAÁN ISTVÁN:	Az első szerzetesek sikereinek nyomában. Sághy Marianne: <i>Isten barátai. Szent és szentéletrajz a késő antikvitásban</i>	233
--------------	---	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	235
---	-----

Alamizsna?

A nagybőjti időben három feladatot ajánl figyelmünkbe az egyház: az imádságot, az alamizsnát és a böjtöt. — Idejét múlta gyakorlatok? Ma az embereknek másra van szükségük? Vagy talán éppen a mának legsúlyosabb kérdéseire ad választ ez a feladathármas? A technológiai lehetőségek hirtelen megszorodása ideig-óráig a határtalan fejlődés ígéretével csábított. Napjainkra azonban egyre jobban rávetődik a növekvő veszélyek árnyéka, az előnyöket és az eredményeket felülmúlják az általuk okozott károk. A „fenntartható fejlődés” egyre inkább illúzióvá foszlik: korunk mintha már nemcsak a jövőjét, de a jelenét is pusztulásba sodorná.

Van-e kiút, s merre? teszük föl a kérdést egyre többen. A természetvédők egyebek között az önkéntes önkorlátozást ajánlják — hangjuk azonban elvész az önérdék és az önérvényesítés harásny zsvivájában. Ki lenne bolond nem megtenni a megtehető, nem megszerezni a megszerezhető? Ki vállalna saját jószántából korlátokat a határtalan szabadság mámorában? Az „individualizmus” („oszthatatlanság”) kifejezés mögött egy életfilozófia rejlik, amely elveti az osztozás, a közös jóban részesülés lehetőségét.

Az egyház a böjt, az önkéntes lemondás ősi gyakorlatával olyasmit állít szemünk elé, aminek a vallási jelentőségén messze túl fontos szerepe van az ember szellemi-lelki kiteljesedésében, sőt még testi egészségének fenntartásában is.

A böjt a Biblia világában természetesen kapcsolódik az alamizsnához és az imádsághoz. Az „alamizsna” kifejezés talán még a böjtnél is idegenszerűbben hangzik. A görög „elémoszüné” szóból ered, amelynek gyökere az „éleosz”. Ez az érzés támad fel abban, aki meglátja, hogy egy másik ember bajba jutott: együttérzés és részvét. A héber Biblia görög szövegében evvel a szóval fordítják a „heszed” szót Isten irgalmasságának, nagylelkűségének, jóságának, hűségének kifejezésére. Az ember részvéte embertársa iránt tehát Isten irgalmasságából ered. Abból a tudatból indul ki, hogy mindnyájan „koldusok vagyuk” Isten előtt: adószai az ő irgalmasságának, s ez egymás iránti felelősségvállalásra, szolidaritásra, ajándékozó lelkületre hív bennünket.

Az irgalmasság tehát messze felülmúlja az „osztó igazságosság” eszményét („mindenkinek megadni a magáét”). Valójában Isten jóságának földi folytatódása. De ha tetszik, jól felfogott önérdék is: saját jövőnknek ad esélyt.

Van-e ma esélye a jótett és az alamizsna, az együttérzés és az irgalom, a szolidaritás és a közjóért vállalt felelősség eszményének? Egyre több jel arra mutat, nem marad más alternatívánk a túlélésre ezen a földön.

Helyünk a teremtett világban

JÁVOR BENEDEK

Katolicizmus és ökológia

Az ökológiai válság és a keresztény tradíció

1972-ben született Budapesten. Tanulmányait az ELTE TTK biológus szakán végezte. Jelenleg a PPKE JÁK Környezetjogi és Versenyjogi Tanszékének adjunktusa.

¹Lynn White: *The Historical Roots of our Ecological Crisis*. Science, vol. 155. 1967.

Magyarul: *Ökológiai válságunk történeti gyökerei*. In: Lányi András (szerk.): *Természet és szabadság*. Osiris, Budapest, 2000, 27–35.

Az ember helye és szerepe a teremtésben

Lynn White klasszikussá vált 1967-es cikke¹ óta mind szélesebb körben vált ismertté az az elképzelés, mely szerint a keresztény hagyománynak komoly szerepe van az ember és az őt körülvevő világ kapcsolatának deformálásában, ami végső soron napjaink környezeti problémáihoz vezetett. Jóllehet a teóriát sokan igyekeztek cáfolni, és a vita mindmáig zajlik, mára az egyházak kebelén belül is hajlamosabbak — legalább részben — elfogadni a felvetés némely aspektusait, és szembenézni az ebből fakadó kihívásokkal. Nyugat-Európában és a tengerentúlon igen jelentős, és robbanásszerűen gyarapodó irodalma van az úgynevezett „ökoteológiai” gondolkodásnak. A vád, amit Lynn White és az ökológusok a kereszténység ellen felhoznak az, hogy a bibliai hagyomány az embert élesen elválasztotta a természettől, és annak uraként és parancsolójaként kezelte, ezáltal Európában egy mérhetetlenül antropocentrikus és a természettel szemben agresszív világkép vált uralkodóvá, amelynek szerepe volt az ökológiai krízis kibontakozásában. Ez a gondolkodásmód tette volna lehetővé a természetnek a természeti dolgok iránt tökéletesen közönyös és haszonelvű kiaknázását.

Ezzel az egyoldalú képpel szemben érdemes megvizsgálni, hogy a keresztény hagyomány valójában mennyivel árnyaltabban tekint a természetre, illetve a teremtés romlásának kérdésére. A természet, a globális ökológiai rendszerek pusztulásával való szembenézés keresztény álláspontból nézve nem más, mint az ember és a teremtett világ kapcsolatának vizsgálata. Az ökológiai problémák okainak és az erre adandó lehetséges keresztény válaszoknak a keresése végső soron egyetlen kérdésnek a körültekintő megválaszolása: mi az ember helye és szerepe a teremtésben? A katolikus hit szerint a teremtés nem önmagáért való. Az Úr terve és szándéka a teremtéssel csak a saját képére és hasonlatosságára teremtett lény, az ember megalkotásával válik teljessé. Az ember mint a teremtett világ ura lép a világ színpadára (Ter 1,26–29). Uralma a teremtés felett azonban nem korlátlan. Nem tehet bármit a teremtéssel, hisz felelősséggel tartozik érte, mely felelősség több

szinten gyökerezik. Az elmúlt évtizedek során egyre erőteljesebbé vált az a teológiai felfogás, hogy a fent vázolt antropocentrikus és despotikus felfogás valóban kimutatható és nyomon követhető, mint az ökológiai válság egyik gyökere, azonban ez nem volt feltétlenül szükségszerű. Radikálisabban megfogalmazva azt állíthatjuk, hogy egyáltalán nem egyértelmű, hogy valóban az van a Bibliában, amit az elmúlt kétezer évben általában kiolvastak belőle, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy — még a katolikus egyház keretein belül is — hányan és mennyi mindent találtak a Bibliában, s az ökológiával kapcsolatban. Az egyoldalúan antropocentrikus megközelítés pusztán a Szentírás egy olvasata, amely ugyan hosszú időn keresztül domináns felfogás volt, azonban elképzelhető másfajta értelmezése is a Bibliában foglaltaknak, sőt, könnyen lehet, hogy az ember természet feletti uralmát hangsúlyozó nézetek a Biblia félreértelmezéséből, illetve egyes parancsolatok és tanítások önkényes kiragadásából fakadnak, figyelmen kívül hagyva Isten valós terveit az emberrel és a Teremtéssel.

Az ember felelőssége a világgal szemben

Az ökoteológia több oldalról igyekszik alátámasztani érvelését az ember világgal szembeni felelőssége kapcsán. A legelső érv a Teremtés könyvéhez nyúl vissza, azt állítva, hogy a jó Isten jó világot teremtett, amelyben az ember ugyan az eredendő bűn által elveszítette ártatlanságát, a világ maga azonban nem. A teremtéstörténetben minden egyes teremtési aktus (nap) után ezt olvashatjuk: „És látta Isten, hogy jó”. Ha Isten jónak találta a világot, ezt nekünk, embereknek is el kell fogadnunk, és pedig válogatás, a haszonnal való számolgatás nélkül. Mivel Isten jónak találta az általa teremtett világot, szereti is azt. „Mert szereted mindazt, ami van, semmit nem utálsz abból, amit alkottál. Mert ha gyűlöltél volna bármit is, meg sem teremtetted, meg sem alkottad volna. Hogy is maradhatna meg bármi, ha te nem akarnád, és hogyan állhatna fenn, amit nem hívtál létre? Kímélsz mindent, mivel a tiéd, Uram, s az élőben leled örömedet” (Bölcs 11,25–27).

Az Úr jelenléte a teremtésben

Ugyancsak a természeti világ megóvását támasztja alá az Úr jelenléte a teremtésben. A teremtett világ Isten szándékának megjelenése, és magán hordozza Isten szeretetét, a Kozmosz, a világmindenség a Logosz, az isteni ige megtestesülése. A teremtés nyelv, melyen keresztül az Úr teremtményéhez, az emberhez beszél. Ráadásul Isten nincs távol az általa teremtett és szeretett világtól. Nemcsak tekintetét veti rá, hanem „az Úr lelke (...) betölti a földkerekséget, s (...) egybefogja a mindenséget” (Bölcs 1,7). Pál apostol az athéniakhoz szólva ezt így fogalmazza meg: „keressék Istent, hátha megérik őt és megtalálják — bár nincs messze egyikünkől sem. Hiszen őbenne élünk, mozgunk és vagyunk (...)” (ApCsel 17,28). Minthogy Isten a teremtmények legmélyén jelen van, és rajtuk keresztül jelenik meg (jóllehet a maga teljességében nem nyilvánul meg bennük), a helyes hozzáállás a teremtéshez a megbecsülés, a szeretet és a rácsodálkozás.

Az élők közössége

És mivel minden teremtmény Isten adománya, az Isten képmására teremtett ember felelősséggel tartozik értük.

A Szentírás számos helyen hangsúlyozza a teremtmények együvé tartozását, közösségét is. „Íme, szövetséget kötök veletek és utódaitokkal, és minden élőlényel, amely veletek van, a madarakkal, a lábasjóságokkal és a mező minden vadjával, amely kijött a bárkából, s a föld minden állatával. Szövetséget kötök veletek, hogy nem pusztul el többé minden test az özönvíz által...” (Ter 9,9–11). Az Úr szövetsége nemcsak Noéval, hanem valamennyi élőlényel köttetett arról, hogy nem lesz többé pusztítás, mely eltörölné az élőket a földről. Az ember tehát egyfelől a teremtmények társa ebben a szövetségben, másfelől köti is ez a szövetség, hogy maga ne váljon a pusztító erővé, amely özönvízként elsöpör „minden testet”. Azonban nemcsak az Úr Noéval kötött szövetsége fogja össze a teremtményeket, hanem a megváltás reménye is. „Mert a teremtett világ is felszabadul majd a romlottság szolgaságából Isten fiai dicsőségének szabadságára. Tudjuk ugyanis, hogy minden teremtmény együtt sóhajtozik és vajúdik mindaddig” (Róm 8,21–22). A megváltással teljeseedik be Isten szándéka a teremtett világgal is: „Megismertette ugyanis velünk akaratának titkát a jóságos tetszése szerint, amelyet elhatározott benne az idők teljességének megvalósításáról: hogy Krisztusban mint Főben újra összefogjon mindent, ami az égben és ami a földön van” (Ef 1,9–10).

„Dicsérjétek az Urat...”

Az élők közössége fogalmazódik meg abban a hagyományban is, melyet a Szentírás a Zsoltárokban fejez ki a legszebben. A Teremtő Isten dicsőítésének közösségében a teremtmények együvé tartozása alkotójuk magasztalásában formálódik. Az ember egyfelől a teremtett világ nagyszerűségéért áldja az Urat, aki mindezt megalkotta (104. zsoltár), másrészt együtt magasztalják a teremtőt: „Dicsérjétek az Urat a földről, / sárkányok és mélységes vizek mind! / Tűz, jégeső, hó, fagy és szélvihar, / amelyek parancsát teljesítik; / Mindnyájan ti hegyek és halmok, / gyümölcstermő fák és mind a cédrusok, / Vadállatok és minden állat, / csúszómászók és szárnyasok, / Föld királyai és mind a népek, / fejedelmek és mind, bírái a földnek, / ifjak és szüzek, / vének és gyermekek, / dicsérjék az Úr nevét” (148. zsoltár).

A ferences hagyomány

Ez a hagyomány Assisi Szent Ferenc természetfelfogásában bontakozik ki aztán a maga teljességében. Szent Ferenc abból indult ki, hogy minden élőlény és élettelen jelenség, az egész világegyetem Isten teremtménye. A teremtmények Isten „követei”, tőle eredő jelek, amelyek az Úr jelenlétét fedik fel a hívő számára, és áttetsző tisztasággal tartalmazzák, élik és kifejezik teremtdjüket, anélkül, hogy birtokba vennék. Isten jelen van ugyan teremtményeiben, melyek szeretetét és akaratát hordozzák, s melyeken keresztül a

hívó számára üzen, nem azonos azonban velük, el is különül tőlük. Szent Ferenc felfogása tehát korántsem panteista, a természet nem maga az Isten, csak hordozója szellemének, és nyelv, melyen a teremtő alkotásához, az emberhez szól. Ugyanakkor az Úr maga „rejtőzik mindenben”, a fényben, a teremtményekben, az egész világban, s így a világ tagadása egyben Isten tagadása is. Az ember alapvető közösségben él a többi teremtménnyel, mely közösséget Isten lényekben rejtőzöttsége, kegyelme és szeretete hoz létre, amely valamennyi teremtményre egyformán árad.

A teremtmények mint jelek

Ferenc számára a szél a dolgok mozgékonyságának jele, kifogyhatatlan ösztönzés az Isten keresésére, a tűz Isten szavait jelzi. Ferenc azonban ezeket a középkor mindinkább rutinossá és kiüresedetté váló allegóriáit új tartalommal tölti meg, az allegóriák a ferenci felfogásban valóban hordozzák magukban azt az isteni szubsztanciát, amelyet jelképeznek és megmutatnak. Nem pusztán jelképei, hanem tényleges hordozói Istennek. Az alapvető különbség, hogy a közömbös jelek, melyek valamely magasabb rendű jelentésről szólnak, Szent Ferencnél maguk is megtelnek jelentéssel, és Istennek tényleges rejtkehelyeivé, ezáltal szentté, a természetben az ember testvéreivé válnak.

Szent Ferencnél az imádság is új tartalommal telik meg. Az ima során az imádkozó a világegyetem középpontjába kerül, a virágok, madarak, a csillagok mind köréje gyűlnek, és együtt dicsérik Istent. Ferenc költői műve, a *Cantico del Frate Sole, Laudes creaturarum*, a *Naphimnusz*, a világegyetem közös imádsága a Teremtő dicséretére. A teremtmények együtt, univerzális közösségben szólnak az Úrhoz, ez az imaközösség pedig valós isteni közösségükön alapul, hisz valamennyien ugyanannak a teremtőnek a jelei. Minden teremtmény Istenhez vezet, ha Krisztus fényében szemléljük azokat. Szent Bonaventura az egész teremtett világot az Isten önkinyilatkoztatása könyvének nevezi. A teremtményeket — aszerint, hogy mennyire mutatják Istent — *umbra* (árnyék), *vestigium* (nyom), illetve *imago* (kép) nevekkkel illeti.²

²Erről lásd:
Nemeshegyi Péter:
*A teológia és az
ökológia kapcsolódási
pontjai*. Cédrus,
2001. 10.

Az univerzum törekvése Isten felé

Ferenc állatokhoz való viszonya is ugyanezen a közösségérzessen alapul. Az állatok nemzedékeken keresztül az ember ellenségességét, agresszióját tapasztalták meg, ezért öröklik a félelmet az embertől, és hallgatnak előtte. Ha azonban Krisztus szeretetével és alázatával fordulunk hozzájuk, megnyílik előttünk az egész univerzum extatikus törekvése az Isten felé. A madarak önkívületben csiripelnek és csapkodnak szárnyaikkal, így dicsérve az Urat az emberrel együtt. Ezzel Ferenc számára kitágulnak Isten Országának dimenziói. Napokon át felváltva imádkozik a Porziuncola ablaka előtti fán lakó kabócával, amíg Ferenc imádkozik, a kabóca hallgat, s ha abbahagyja, azonnal ciripelni kezd teremtményét dicsérve. Amikor hazaér, megsimogatja a kabócat, és így szól: „Énekelj, kabóca nővérem, és dicsérd örömmel az Urat, aki téged és engem megteremtett.” Látható, hogy Ferenc gondol-

kodásának középpontjában a *laudáció*, a dicséret áll, Isten dicsérete, aki ezt a csodálatos világot, s benne az embert megteremtette. Ahhoz, hogy az ember megértse a természetet, és felfogja küldetését Isten dicséretére a teremtmények közösségével, felül kell emelkednie ember voltán, ennek módja pedig az alázat. Csak a kicsinyek képesek megérteni Isten titkait, akik ezzel az alázattal fordulnak a teremtés és a teremtmények felé. Az embernek a legkisebbektől, a madaraktól, a kabócáktól kell megtanulnia az alázatot. Minden teremtmény Istenhez vezet, ha Krisztus alázatával szemléljük őket, és élőlénytársaink, hűgünk, a Víz, bátyánk, a Szél, nénénk, a Hold rávezetnek erre a szemlélődésre. Assisi Szent Ferenc legfontosabb üzenete a teremtmények testvérisége, és az, hogy a teremtett világ egésze Istentől eredő jel, mely az ő jelenlétét fedi fel. Ha pedig így van, az ember kizárólag szeretettel, alázattal és az isteni jelenlétből fakadó örömmel fordulhat felé. A világ bántalmazása szembefordulás a benne lakozó Istennel is. A természet megőrzése és szeretete nem másodlagos, haszonelvű parancsolat, hanem, mint az Isten dicsérete, az ember legfőbb küldetése ezen a Földön. A természet védelme a hit cselekedete: *auto-da-fé* — s ha az autodafé klasszikus jelentésére gondolunk, különösen élesen mutatkozik meg Szent Ferenc forradalmian új felfogása az ember feladatáról a teremtésben. Assisi Szent Ferenc jelentőségének felismerése vezetett oda, hogy II. János Pál pápa 1979-ben Ferencet az ökológiával foglalkozók égi patrónusává nyilvánította.

„...*hogy művelje és őrizze meg*”

A teremtményekkel való közösség azonban nem teszi az embert teljesen egyenlővé a többi élőlényvel. A Teremtés könyvében Isten, miután megteremtette a világot és az embert, kertet ültet az Édenben, „s növeszte az Úr Isten a földből mindenféle fát” (Ter 2,9). Ezt követően fogja az Úr az embert, és az Éden kertjébe helyezi, „hogy művelje és őrizze meg” (Ter 2,15). Az Édenkert a teremtett világ szimbóluma, melybe Isten az embert helyezte, s amelyet neki adott. A kérdés az, hogy vajon mit takar a „művelje és őrizze” kifejezés, milyen lehetőségek és milyen kötelességek adódnak ebből az ember számára, és különböznek-e ezek vajon a többi teremtménytől. Kiindulási pontként a teremtéstörténet első, a papi iskola megfogalmazásában rögzült verziójához térnek vissza (Ter 1,1–31). A világegyetem teremtésekor minden egyes nap végén a már említett mondatot olvashatjuk: „És látta Isten, hogy jó.” A hatodik nap végén, az ember megteremtése után azonban ez a visszatérő mondat megváltozik: „És látta Isten, hogy mindaz, amit alkotott, nagyon jó volt.” Az univerzum a bibliai felfogásban csak az emberrel egészül ki teljessé, csak általa válik „nagyon jóvá”, mivel az ember megteremtésével a világ sáfárt kapott, aki gondoskodik róla.

³Az ökológiai válság:
közös felelősségünk.
Őszentsége II. János
Pál pápa üzenete a
Béke Világnapja alkal-
mából, 1990. január.

**Az ember mint
a teremtés része
és részese**

**Az etikai normák
meghatározásának
képessége**

A bűnbeesés története

Ahogy azt II. János Pál pápa írja: „Isten a teremtés egészét a férfira és a nőre bízta, és csak ekkor — ahogy olvashatjuk — nyugodhatt el »minden munkájától« (Ter 2,3)”.³ Az embert Isten meghívja, hogy osztozzon a teremtés isteni tervének kibontakoztatásában. Feladata pedig a teremtést illetően, melyre isteni meghívást kapott, a teremtés művelése és megőrzése.

Mi a jelentősége vajon a művelésnek és a megőrzésnek, milyen feladat és milyen felelősség járhat a művelésre és a megőrzésre való meghívással? Vizsgáljuk meg először a művelés aktuálisát, mint az isteni meghívás egyik felét. Az ember művelésre való meghívásának tényéből a teremtés egészének milyenségére vonatkozó következtetéseket vonhatunk le. Ha Isten a világot késznek és változtathatatlanul teremtette volna, bármely emberi beavatkozás abba a teremtés tökéletes isteni művének rombolását és az isteni szándékkal való szembefordulást jelentené. Ez esetben az ember a teremtés őrzésére, bármifajta változás megakadályozására kapott volna elhívást. Ez azonban nincs így. Az Úr arra hívta az embert, hogy művelje a világot, amelyet Isten teremtett. Nem gondolhatunk másra, minthogy a teremtés műve a megteremtés pillanatában nem készült el végérvényesen, az isteni szándék szerint a teremtés folyamatos aktus, melyben Isten és ember munkatársai egymásnak, ahogy erre Luther is utal a *creatio continua* gondolatában. A teremtés csak az ember által válik mind teljesebbé, és csak az emberen keresztül valósulhat meg az eredeti isteni szándék is. Az ember a teremtés pillanatában belekerül a teremtett világba, *része* lesz a teremtésnek, mint jelenségnek, de nem válik automatikusan *részesévé*, mint Isten társa az alkotó folyamatban. Bár Isten képmására teremtetett, része csak a világnak, mint a csúszómászók és más oktan állatok, a teremtés részesévé csak az alkotás folyamatába való aktív bekapcsolódás révén válik. Az intencionális, szándékos és tudatos alkotás feltétele a szabad akarat, a képesség a mérlegelésre és a lehetőség a pozitív vagy negatív, az igenlő vagy tagadó döntés meghozatalára. Az állat *erre* nem képes, hogy felülírja a belé kódolt ösztönt, és így szabadon döntsön sorsáról. Az embert szabad akarata teszi azzá, ami. Számára a belé ivódott törvények nem abszolút érvényűek, jóllehet normatív erejűek. Utódokat produkálni és nevelni, zsákmányt szerezni, életben maradni természetes cél, az ember számára azonban mérlegelhető jóságuk és érvényességük, számunkra nem ez az egyetlen valóság. Ezen célokról, érvényességükről, jóságukról szabadon dönthetünk, az ember sajátjává vált a jó és a rossz meghatározásának képessége.

Az a folyamat, amelynek során birtokunkba vettük az etikai normák meghatározásának képességét, a jóról és a rosszról való felfogásunk kialakításának lehetőségét, kétféleképpen is leírható. Bibliai megfogalmazása a bűnbeesés története. Ádám és Éva a Paradicsomban boldog harmóniában élt Istennel és az általa te-

remtett világgal. A világ Isten rendelése szerint való volt, és az ember nem törekedett ennek a tervnek a megismerésére és megváltoztatására, elfogadta olyannak, amilyenek tapasztalta, a Paradicsom pedig mindennel ellátta, amire szüksége volt. A kísértő azonban kígyó képében így szólt az asszonyhoz: „...tudja Isten, hogy azon a napon, amelyen arról esztek, megnyílik a szemetek, és olyanok lesztek, mint az Isten: tudni fogjátok a jót és a rosszat!” (Ter 3,5). A bűnbeesés során az ember kezébe kerül a jó és a rossz megkülönböztetésének a képessége, a szabad akarat. Az önálló etikai döntésre képessé válva szabadabbá válik cselekedeteiben, ez azonban magával hozza a tettekért vállalt felelősség megjelenését, és a Törvénytől való elszakadás képességét: azaz bűn felbukkanását a világmindenségben. Az ember a szó szoros értelmében bűnbe esik, a bűn elkövetésének lehetőségére válik osztályrészévé. Isten talán nem is haragszik annyira erre az emberpárra, nem azért úzi ki őket a Paradicsomból, hogy büntessen, hanem mert új viszony állt elő közte és az ember között: az ember szabadabbá vált. Az ember a jó és a rossz tudásának fájáról éve önmagát úzta ki a Paradicsom állapotából, amelyben ismeretlen volt a bűn. És egyben a tudatlan állati lét örök jelenét az idő szele fújja át, a múlandóság, a halál tudata. Az ember felismeri létének végességét, élete folyamatosan a halálhoz viszonyul: halandóvá válik.

Evolúciós értelmezés

Evolúciós értelemben az emberfélék fokozatos agykapacitásnövekedése egy ponton a tudatos intelligencia megjelenésével járt. Az ember lassanként elszakadt, mind függetlenebbé vált ösztönei és a természeti kényszerek világától. Képessé vált arra, amire az állat soha: hogy természetellenesen viselkedjen. Technikai, fiziológiai, ökológiai értelemben, és saját közössége szemszögéből egyaránt. Nem csak fajként, egyénként is szabadabbá vált a jó és a rossz, a helyes és a helytelen megkülönböztetésére. Képessé vált arra, hogy saját természet megváltoztatására, akár végzetes mértékben is. Képessé vált arra, hogy saját közösségével szembeszálljon, hogy mind az egyetemes természeti törvényeket, mind pedig az emberi normákat áthágja. Ez azonban saját döntése, nem fájának belső programja, ezért felelősséggel tartozik mindazért, amit tesz.

Részvétel a teremtés folyamatában

De ezzel a szabadsággal az ember egyúttal „olyanná lesz, mint Isten”, társává válik a teremtésben, a teremtés folyamatos aktusának bevezetésére. Meghívást kap arra, hogy *művelje* a világot, napról napra újrateemtve azt. Isten nem maga a teremtés, a teremtettség oldaláról nézve az Úr transzcendens, a világon kívül is levő, bár áthatja a teremtést, a maga teljességében nem jelen levő. Ezért bízta meg az embert a való, anyagi világgal való sáfárkodással. Ezzel az ember nem hatalmat kapott felette, hanem feladatot — a részvételt a teremtés folyamatában. Ez az ember teremtő aktusa a világegyetemben, az emberlét mint isteni megbízás aktív aspektusa.

Legalább ilyen fontos azonban az őrzés. Az őrzés az Isten által teremtett világegyetem fenntartása, megóvása — és nem külső hatásoktól, hanem az embertől magától, illetve a művelő embertől, a *homo cultortól*. Az ember a — bibliai megfogalmazásban — bűnbeeséstől, vagy az — evolúciós felfogásban — intelligencia megjelenésétől szabadságot kapott cselekedetei véghezvitelére, ez azonban elkerülhetetlenül a felelősséghez láncolja. Áthághatja Isten törvényeit, a természet szabályait, felelőssége van azonban abban, hogy ne pusztítsa el a világot, hanem őrizze meg Istennek, az eljövendő nemzedékeknek, vagy pusztán teremtettségénél, önértékénél fogva, azért, mert van. A világ őrzése az ember önkorlátozását jelenti, és pedig erkölcsi alapon. Nem teszünk meg mindent, amit hatalmunkban állna megtenni, mert felelősséggel tartozunk a világért.

A művelés és az őrzés az ember isteni meghívásának két aspektusa. Van az „aktív”, művelő, teremtő, alkotó feladat. És van a „passzív”, megőrző, fenntartó, befogadó funkció. Ha a két isteni megbízás, illetve az emberlét két aspektusa nincs egyensúlyban egymással, az ember szembekerül az isteni szándékkal, s vagy pusztá őrzővé, *homo custosszá* válva nem teljesíti be hivatását, vagy pedig *homo cultorként* a művelés által megsérti az isteni akaratot a teremtés megőrzésére, elpusztítva azt, amit Isten eredendően jónak és szépnek, szeretetével megajándékozottnak teremtett.

A katolikus egyház ökológia felé fordulása

Látható, hogy az ember teremtéssel szembeni felelőssége egyáltalán nem újonnan bukkan fel a katolikus gondolkodásban. Hogy ez a gondolat mégis egyre hangsúlyosabban jelenik meg az elmúlt negyven év egyházi tanításában, abból adódik, hogy a 20. század második felében mind nyilvánvalóbbá vált az ökológiai problémák súlyosbodása és az ezzel való szembenézés egyre sürgetőbb volta. A környezeti kérdések ennek hatására fokozatosan egyre határozottabban kaptak helyet a katolikus egyház tanításában és dokumentumaiban. Eleinte, a hatvanas évektől, az ökológia kérdése elsősorban az egyház szociális küldetéséhez kapcsolva jelenik meg, az erőforrások, a teremtett javak méltányos és igazságos elosztását szorgalmazva, ahogy az az 1964-es *Lumen gentium* dogmatikus konstitúcióban is megfogalmazódik: „A hívek a Krisztus kegyelme által belülről fölemelt világi szakértelmükkel és tevékenységükkel nagyon hatásosan hozzájárulnak ahhoz, hogy a teremtett javak a Teremtő rendelkezése szerint és az Ő Igéjének világosságában az emberi munka, a technika és a civilizáció haladása által minden ember javára szolgáljanak; hogy a javakat méltányosabban osszák el, és az emberi és keresztény szabadság egyetemes fejlődését mozdítsák elő.”

Ugyanakkor már a *Lumen gentiumban* megjelenik a teremtett világ sajátos, belső természete és értéke, valamint saját belső

Gaudium et spes

rendje, melyet az embernek is tiszteletben kell tartania. Ez a gondolat, csakúgy, mint az emberiség meghívása a Teremtő művének folytatására, még határozottabban fejeződik ki az egy évvel később kiadott *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúcióban: „A férfiak és nők ugyanis, miközben maguk és családjuk mindennapi kenyerét keresik, s tevékenységüket úgy végzik, hogy a társadalomnak is hasznára vannak, joggal gondolhatják, hogy munkájukkal a Teremtő művét folytatják, testvéreik javát mozdítják elő, és személyesen hozzájárulnak az isteni terv történelmi megvalósulásához. (...) Ha a földi valóságok autonómiáján azt értjük, hogy a teremtett dolgoknak, maguknak a közösségeknek is megvannak a saját törvényeik és értékeik, melyeket az embernek lépésről lépésre föl kell ismernie, alkalmaznia és rendeznie kell, akkor az autonómia követelése erkölcsileg teljesen kifogástalan; amit nemcsak korunk emberei igényelnek, hanem a Teremtő akaratának is megfelel. Épp a teremtés tényéből következik ugyanis, hogy minden dolognak megvan a maga állaga, igazsága és jósága, megvannak a saját törvényei, és megvan a saját rendje: ezeket az embernek tisztelnie kell (...).”

De iustitia in mundo

A teremtés belső rendjének felismerésén túllépve a környezeti erőforrások súlyos veszélyeztetettsége, a globális rendszerek sérülékenysége és túlzott igénybevétele, valamint az emberiség létfeltételeinek mindebből következő fenyegetettsége végül a Püspöki Szinódus *De iustitia in mundo* kezdetű záródokumentumában hivatalos formában is megfogalmazásra kerül: „Mindezen túl a gazdagabb országok — kapitalista és szocialista országok — természeti kincsek és energiaforrások iránti igénye (és következésképp a felhasználásukkal járó víz- és levegőszennyezés) olyan óriási, hogy ha ezt a magas és egyre növekvő fogyasztási és szennyezési mutatót kivetítenénk az egész emberiségre, akkor a földi élet elemi feltételei, a levegő és a víz visszafordíthatatlan mértékű pusztulást szenvednének.

Octogesima adveniens

A világ egységére irányuló törekvések ereje, az elosztás egyenlőtlensége — aminek eredményeként a bevételekkel, a beruházásokkal és a kereskedelemmel kapcsolatos döntések háromnegyede az emberiség egyharmadának, és pedig gazdagabb egyharmadának a kezében összpontosul —, valamint a tisztán csak gazdasági fejlődés értelmetlenségének és a bioszféra anyagi korlátainak felismerése tudatára ébreszt bennünket annak a ténynek, hogy a mai világban az emberi méltóság újfajta értelmezési módjai vannak kialakulóban.” A *De iustitia in mundo* által megfogalmazottak még abban az évben az *Octogesima adveniens* enciklikában is megjelennek, kiemelve a hívő keresztények különös felelősségét ezen problémák kezelésében (*Oct. Ad. 21*).

Az egyház ökológiai problémák felé fordulásának a hatvanas években megkezdődött folyamata az ENSZ 1972-es stockholmi konferenciájára küldött pápai üzenetben teljesebben ki, amely ha-

Redemptor hominis

tározottan állást foglal a teremtés egészének jósága, természeti környezetünkkel és a jövő generációkkal szembeni felelősségünk, valamint a szolidaritás eszméje mellett. Ugyanakkor — éppen a szegény és hátrányos helyzetű régiók és csoportok érdekeinek szem előtt tartása miatt — a gazdasági fejlődés és növekedés fenntartása mellett érvel, szorgalmazva az ebből fakadó szennyezések lehetőség szerinti csökkentését. Magának a fejlődés modern fogalmának, annak a gazdasági növekedéssel és a szédületes technológiai újításokkal való azonosításának megkérdőjelezésére már csak II. János Pál pápa *Redemptor hominis* enciklikájában kerül sor. Az enciklika aggodalommal telve teszi fel a kérdést, hogy valóban a technikai-gazdasági gyarapodás az a fejlődés, amely teljesebbé teszi az embert? „A technika fejlődése és az emberi kultúra mai formája, melyben a technikai tudományok elsőbbséget élveznek, megkövetelik az erkölcsi élet és az etika tudományának fejlődését is, ez azonban egyre gyatrábbnak látszik. Ezért a technika fejlődése, jóllehet csodálatot ébreszt és könnyen az emberi nagyság benyomását keltheti, melyről a Teremtés könyvében már a teremtés leírásakor legalább mint csíráról szó van, elkerülhetetlenül félelmeket kelt. E félelmek között az első a legnagyobb és leglényegesebb dolgot érinti: vajon ez a fejlődés, melynek az ember a szerzője és végrehajtója, minden szempontból emberibbé teszi az ember életét?”

A fejlődés kérdésével, ennek a természeti környezetre gyakorolt hatásával és a keresztény emberi élet céljaival való összeegyeztethetőségével foglalkozik a *Laborem exercens* (4; 12–15) valamint a *Sollicitudo rei socialis* (26; 29–30; 34; 48) enciklika is. Végül — nem kis mértékben az 1992-es Riói Csúcsra való készülés jegyében — II. János Pál pápa 1990. január 1-én, a Béke világnapja alkalmából „Békesség a Teremtő Istennel, Békesség az egész teremtett világgal” című *Üzenetében* fordult a hívek közösségéhez, rámutatva az ökológiai válság erkölcsi természetére, és valamennyi keresztény megkülönböztetett felelősségére a gondok orvoslásában.

Centesimus annus

A Béke világnapja alkalmából kiadott *Üzenet*et követően az ökológiai kérdések csaknem valamennyi hivatalos dokumentumban megjelennek, mint az emberiség egyik legaggasztóbb fenyegetése. A *Centesimus annus* enciklika az ember teremtésben való felelős részvételének feladatát fogalmazza meg, és összekapcsolja a természeti és a társadalmi környezet rombolását: „37. A fogyasztás kérdése mellett az ehhez szorosan kapcsolódó *ökológiai probléma* is komoly nyugtalansággal tölt el. Az ember ugyanis, akit inkább a birtoklási és az élvezeti vágy, semmint a létezés és a növekedés óhaja vezérel, túlzásba viszi és mértéktelenül fogyasztja a föld- és saját életének erőforrásait. A természetes környezet esztelen rombolása mögött egy antropológiai tévedés húzódik, amely — sajnos — nagyon elterjedt korunkban. Az ember, amikor felismeri, hogy munkája által képes átalakítani és bi-

zonyos értelemben „megteremteni” a világot, elfelejti, hogy ezt a munkát mindig a teremtett dolgok eredeti isteni adományozása alapján végzi. Úgy gondolja, hogy önkényesen rendelkezhet a földdel, feltétel nélkül alávetheti saját akaratának, mintha annak nem lenne előzetes jellemzője és rendeltetése, amelyet Isten adott neki, s amelyet az embernek tovább kell fejlesztenie, de nem hamisíthat meg. Az ember helytelenül Isten helyébe lép, és így végeredményben elősegíti az általa inkább elnyomott, semmint kormányzott természet lázadását, ahelyett, hogy a teremtés művében Istennel működne együtt. (...)

Evangelium vitae

Az ezt követő 1995-ös *Evangelium vitae* enciklika, amellet, hogy nagyon határozottan leszögezi az emberiségnek a „világ kertjének” művelésére és őrzésére való Úr általi megbízatását, az ökológiai problémákkal kapcsolatos dialógus és cselekvés horizontját kiterjeszti a más vallású és nem hívő embertársainkkal való együttműködésre is: „27. Üdvözölni kell az *életminőség* és az *ökológia* felé irányuló figyelem növekedését, amit elsősorban a fejlettebb társadalmakban lehet észlelni, melyekben a személyek figyelme már nemcsak a túlélés problémáira, hanem az életfeltételek átfogó jobbítására irányul. Különösen jelentős az életre vonatkozó etikai reflexió ébredése: a *bioetika* kialakulásával és egyre szélesebb körű fejlődésével élénkül a reflexió és a dialógus — hívők és nem hívők, és különböző vallások hívői között — olyan alapvető problémákról is, melyek az emberi életet érintik.”

Velencei nyilatkozat

Az ökológiai kérdések globális voltának felismerése vezetett oda, hogy 2002 júniusában II. János Pál pápa közös nyilatkozatot tegyen közzé I. Bartholomeosz konstantinápolyi pátriárkával a környezeti etikáról. Ez a *Velencei nyilatkozat* minden jóakarátú hívő és nem hívő embert felhív a környezeti problémákkal való felelős szembenézésre és cselekvésre, valamennyi emberi kultúra értékeinek, valamint a tudomány és technika eredményeinek felhasználásával utódaink javára.

A katolikus egyház hivatalos dokumentumai világosan megfogalmazzák az egyház álláspontját és a hívek feladatait a környezeti válság kezelésében. E szerint az Isten által teremtett világ jó, és az ember meghívása a világgal való felelős sáfárkodásra szól. Napjaink ökológiai krízishelyzete az ember önhittségéből és az isteni meghívástól való eltávolodásából származik. A problémák megoldásában való részvétel olyan felelősség, amelyet egyetlen hívő ember sem háríthat el magától, és ebben a tevékenységben — túllépve az idegenkedésen és távolságtartáson — valamennyi más vallású vagy nem hívő emberrel, a civil szervezetekkel, a médiával és a kormányzatokkal is együtt kell működni. Mindez szervesen származik a Teremtő Istenben való hitből, az emberiség és a jövő nemzedékek javára. És ha így cselekszünk, talán méltóvá válhatunk Krisztus szavaihoz: „Bölcsök a szelídek, mert ők öröklik a földet” (Mt 5,5).

Az önkorlátozás hiánya és szükséglete a környezetvédelemben

BAKONYI GÁBOR

Zoológus és ökológus, egyetemi tanár. A Szent István Egyetem Állattani és Ökológiai Tanszékét vezeti. Az MTA doktora. Szerkesztőségünk ezúton is köszöni a tematikus számunk összeállításához nyújtott segítségét.

¹Donella H. Meadows
– Dennis L. Meadows –
Jørgen Randers –
William W. Behrens:
The Limits to Growth. A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind.
University Books, New York, 1972.

A keresztények felelőssége és kötelessége

²Donella H. Meadows
– Jørgen Randers –
Dennis L. Meadows:
A növekedés határai. Harminc év múltán.
Kossuth, Budapest, 2005.

Az emberiség története többek között a Föld erőforrásainak egyre nagyobb arányú és egyre hatékonyabb kihasználásának a története is. Ennek során életünket kényelmesebbé, biztonságosabbá tettük, összehasonlítva bármely más élőlény életkörülményeivel. Ennek azonban — úgy tűnik — nagy ára van. Visszanézve az elmúlt évszázadokra, illetve széttekintve napjainkban a kontinenseken, rádöbbenünk, hogy a környezeti források sikeres kihasználása rengeteg hátrányos következménnyel járt, új keletű veszélyek sokaságának vagyunk már most kitéve, aggódva gondolunk a jelen és a jövő környezeti problémáira, s keressük a kiutat.

A bajok száma igen nagy, tételes felsorolásuk oldalakat venne igénybe. Legyen elég itt most példaként csupán a Római Klub jelentésében¹ foglaltak (ennek 30 év után megjelent az átdolgozott kiadása²), Schumacher könyve³ és a Riói jelentés⁴ riasztó megállapításaira utalni. A megállíthatatlanul növekvő technikai újdonságok világában (például internet,⁵ nanotechnológia, új géntechnológia) egyre kevésbé értjük a szakmai érveket, és a mindennapokban egyre elveszettebben kérdezzük: kinek van igazsága, mekkora a baj? Tényleg környezeti katasztrófa felé rohanunk, vagy sikerül majd megoldanunk ezt a problémát is, ahogy már oly sok másikat történelmünk folyamán.

Mi, keresztény emberek nem lehetünk az ipari, technikai, gazdasági, társadalmi változások kerékkötői, hiszen feladatuk kaptuk, hogy aktívan vegyünk részt azokban. Tudatában vagyunk annak, hogy Isten azért helyezte az embert a Földre, hogy művelje és őrizze meg azt (Ter 2,15), tehát aktív résztvevője legyen a bioszféra életének. Ennek értelmében különös felelősség és egyben különös kötelesség hárul ránk a természeti környezettel kapcsolatban. Keresztény ember nem mondhatja azt, hogy őt nem érdeklik a természettel kapcsolatos ökológiai, környezetvédelmi kérdések. Nem csupán azért, mert a bioszféra részei, aktív alakítói, romlásának kárvallottjai és — mint egyre rémültebben tapasztaljuk — tönkretételének okozói, tehát szerves részei va-

³E. F. Schumacher:
A kicsi szép. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.

⁴*Feladatok a 21. századra. Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferencia dokumentumai.* (Szerk. Bulla Miklós et al.) Föld Napja Alapítvány, Budapest, 1993.

⁵<http://www.w3.org/>

**A természet
„legyőzésének”
idejétmúlt gondolata**

⁶<http://www.isaaa.org/>

gyunk. Hanem azért sem, mert az isteni parancsot sem téveszthetjük szem elől: műveld és őrizz! Legyél aktív ebben a kérdésben! Úgy tapasztalom, hogy sokakban nem tudatosult: ez a parancs nem vonatkozik minden földi tevékenységünkre! Anélkül, hogy bárkit meg kívánnék botránkoztatni, utalok arra, hogy a modern kor emberének a Biblia nem ad arra vonatkozóan előírást, hogy múzeumba vagy színházba járjon. Nincs előírva, hogy utazzunk, nyelveket tanuljunk. A természettel való harmonikus együttélés, erőforrásainak gondos használata, a környezetvédelem, a bioszféra megóvása azonban — tetszik, nem tetszik, érdekel, nem érdekel — imperatívusz.

Az elmondottakból következik még egy további, a keresztények számára nagyon fontos szempont is. Az utolsó napon el kell számolnunk arról, hogy az isteni parancsokat miként tartottuk meg. Mint láttuk, a bioszféra megőrzése és gondozása ezek közé a parancsok közé tartozik. Környezetvédelem és utolsó ítélet? Igen. Azt hiszem, többek között erről is szó lesz ott és akkor. Az Írás világosan szól hozzánk. Nem az a kérdés tehát számunkra, hogy tenni kell-e vagy sem a környezettel kapcsolatos dolgainkat. A „miként, mikor, hogyan” és a mérték azok, amiket jól kell megállapítanunk. Az értelmes viták erről szólnak, nem másról. Milyen mértékben avatkozhatunk be az ökológiai folyamatokba? Hol a határ? Mint oly sok esetben, itt sem egyszerű a válasz.

Ellentétben a néhány évtizede még virágzó felfogással, ma már nem divat a természet legyőzésének gondolatát hangoztatni hazánkban sem, máshol sem. Ne higgyük azonban, hogy ténylegesen túl vagyunk már ezen a koron, hogy megszűnt ez a látásmód. Sőt. Az elképzelés a gyakorlatban továbbra is él. Nem hangoztatjuk az elvet, mert ma már szalonképtelen, de tesszük a gyakorlatban világszerte. Sokszor talán nem is tudatosan, hanem úgymond gazdasági kényszerek hatására, de a végeredmény szempontjából ez teljesen mindegy. Ennek az eltitkolt, elfelejtett gondolatnak a megvalósulását jelzik a végeláthatatlan felesleges építkezések a gazdag országokban (elég most itt csupán a hazánkban is gombamód szaporodó bevásárlóközpontok baljós képét felidézni, melyek számos értékes élőhelyet tettek már tönk-re). Ennek a mentalitásnak a következményei az egyre újabb és újabb személygépkocsik milliói, melyek elsősorban kényelmi szolgáltatásaikban különböznek, de rengeteg természeti erőforrást kell felhasználni előállításukhoz, a hatalmas tömegű áruk szállítása, amit az autósztrádák végeláthatatlan kamionsorai példáznak. De ebbe a sorba illeszkedik a genetikailag módosított növények példája is, amelyek vetésterülete a világon hatalmas dinamikával nő.⁶ Ezeknek a növényeknek az esete azt mutatja, hogy ma egy tulajdonságukat változtatjuk meg, holnap már kettőt, holnapután pedig talán az egész növényt mesterségesen akarjuk majd előállítani. Mi ez, ha nem a természet legyőzése

irányuló törekvés? Mindezek önkényesen kiragadott példák. Világosan mutatják azonban, hogy a természettel továbbra sem akarunk együtt élni, hanem — meglehetősen tudatosan — leigázására törekszünk. Azt szeretnénk, ha a világ egészét kézben tarthatnánk, irányíthatnánk, szabályozhatnánk.

Jól példázza ezt a törekvést az az anekdota, ami — vagy amihez hasonló — akár meg is történhetett. Az űrutazások kezdetén a NASA szakemberei rájöttek, hogy a golyóstoll az űrben nem működik, nem lehet írni vele. A probléma megoldása érdekében nagy erőfeszítéseket tettek. Egy évtized alatt sok milliárd dollárért kifejlesztettek egy olyan golyóstollat, ami légüres térben, továbbá a víz alatt, a legszélsőségesebb hőmérsékleti körülmények között, bármely felületen használható. Miután mindenben túl voltak, a projekt befejezése után, valaki rájött, hogy ceruzával is írhatnának az űrhajósok...

A természet adományai

Mi lenne, ha elkezdenénk másképpen gondolkodni? Induljunk ki abból, hogy a bioszféra az emberiség számára rengeteg hasznos, értékes dolgot biztosít, anélkül, hogy akár csak a kisujunkat is meg kellene mozdítanunk értük. Ezeket szaknyelven az „ökoszisztémák szolgáltatásainak” (*ecosystem services*), népszerűbben és a közgondolkodásban megrögzült lényegét talán jobban kifejezve a „természet adományainak”⁷ nevezzük, hiszen a szolgáltatásokért fizetni kell, az adományt viszont ellenszolgáltatás nélkül kapjuk. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy gyakran ezekért az adományokért is fizet valaki.) Rendszerint nem is gondolunk rájuk, mert annyira természetesnek vesszük, hogy a rendelkezésünkre állnak. Az ökoszisztémák különböző folyamatai során tisztul a levegő, amit belélegzünk, a víz, amit megiszunk, természetes folyamatok hozzák létre a termőtalajokat, ahol az élelmünket megtermeljük, állatok segítik a lucerna, napraforgó, alma és még sok más természetett növény beporzását, ragadozók tartják kordában számos kártevő faj létszámát, fajok megjelenése vagy eltűnése jelzi a környezet állapotának jobbra vagy rosszabbra fordulását, és így tovább. Ráadásul ezek az adományok mesterségesen nem állíthatóak elő, vagy csupán nagy nehézségek és költségek árán, esetenként rosszabb minőségben ahhoz képest, mint amit a természettől ingyen kapunk.

Senki sem gondolhatja komolyan, hogy ezeknek az adományoknak nincs materiális, vagy egyéb értéke a számunkra. Van, de annyira természetesnek vesszük a létüket, hogy nem is gondolunk rájuk. Ha pusztán anyagi szempontból közelítjük meg a kérdést, akkor is jelentős, talán pótolhatatlan az a haszon, amit ilyen módon nyerünk. Példaként — a megjelenése óta ugyan szakmai szempontok szerint többször kritizált, a szóban forgó pénzüsszegek nagyságrendjét azonban mégis — egy jól szemléltető közlemény⁸ eredményeire hivatkozom. A vizsgálatban 16 különböző ökoszisztémára vonatkozóan, 17 különböző típusú szolgál-

⁷Gonczi A.: *Az élő természet adományai.*

Kovács, 2004
tavasz-tél, 15–43.

⁸Costanza R et al.: *The value of the world's ecosystem services and natural capital.* *Nature* 387, 253–260 (15 May 1997).

tatás által létrehozott természeti adomány értékét becsülték meg dollárban kifejezve. Arra az eredményre jutottak, hogy az így előállított javak értéke körülbelül kétszer akkora, mint a Föld összes országa által évente előállított összes nemzeti termék (GDP) összege. Ez hihetetlenül nagy szám, ráadásul minimális becslésnek tekinthető, a valóságos haszon ennél minden bizonnyal jóval nagyobb. Eltekintve a becslés módszertani hibáiból következő bizonytalanságoktól, annyi kétséget kizáróan világosan látszik, hogy óriási értékű természeti, anyagi adományról van szó, amit ingyen kapunk. És akkor még nem beszéltünk a kérdés esztétikai, kulturális és lelki oldaláról. Jelenleg sok tudós véli úgy, hogy az ökoszisztémák egyes szolgáltatásai más módon, mesterségesen nem is állíthatók elő, elsősorban bonyolultságuk miatt. Gondoljunk például a talajokra. Kontinenseket befedő mesterséges talajokat nem lehet előállítani. Éppen ezért hosszú távon csak a „sziklára épített” technikai módszerek tarthatók fenn. Olyanok, amelyek a természet folyamataival összhangban működnek, azok szelíd segítségével alapulnak. Csakis így érhető el, hogy akár több száz év múlva is élhető Földünk legyen.

**Új típusú
gondolkodásmód**

Az említett új típusú gondolkodásmód szerint, amely azért már többfelé megjelent, helyesebb stratégia az ingyen kapott javak megőrzésére, az ezeket előállító rendszerek megóvására, óvatos irányítgatására koncentrálni, mint ezekbe mindenáron, nagy területeken, erőszakosan beleavatkozni, és megpróbálni átvenni felettük az irányítást. Persze vannak olyan szituációk, amikor nem kárhoztathatjuk a természetet pusztító emberek tevékenységét. A Föld egyes területeinek túlnépesedése, az akut táplálékhiány, az éhhalál réme, a pillanatnyi vegetatív szükségletek kielégítésének sürgető volta sok helyen elkerülhetetlenné teszi, hogy az ott élő emberek károsítsák a környezetüket. Mit mondjunk például azoknak az afrikai falvakban éhező embereknek, akik kivágják a felbecsülhetetlenül értékes őserdő egy darabját, hogy szegényes táplálékukat ott megtermelhessék? E nélkül a lassú éhhalál várna rájuk. A gazdag országokban azonban rendszerint nem erről van szó. Ott a természet károsítása sokszor csak a kényelem fokozásáért történik.

**Egyre hatékonyabb
technikai eszközök**

Az emberek egyre nagyobb fizikai biztonságban, és ha ezt már biztosították maguknak, akkor egyre kényelmesebben akarnak élni. Ezt a célt nem tudják másként elérni, csak a természet erőforrásainak mind erőteljesebb kihasználásával. Az egyre hatékonyabb technikai eszközök használata (alternatív energiaforrások stb.) csupán lassítja a folyamatot, de nem állítja le. Jó példa az elmondottakra a magyarországi energiafelhasználás alakulása a rendszerváltozás óta. Az a tény, hogy 2002 nyarán először Magyarországon is meghaladta a lakossági energiafelhasználás a télit, arra utal, hogy a kényelmet szolgáló klímaberendezések használata nálunk is jelentősen elterjedt. Kétségtelenül kelleme-

sebbe teszi az ember életét, ha nyáron nem kell a forróságtól szenvednünk. Jó lenne azonban, hogy amikor valaki megnyomja a klímaberendezésének a kapcsolóját, eszébe jutna az is, hogy mi ennek az ára.

Környezetszennyezés

A hihetetlenül gyors technikai fejlődés elkerülhetetlen velejárója a környezetszennyezés. A melléktermékként létrejött problémákat sokak szerint újabb technikai megoldások segítségével maradéktalanul korrigálni lehet. Vannak olyanok, nem is kevesen, akik azt mondják, hogy a hihetetlen mértékű emberi szellemi képességek és a technikai fejlődés további felhasználásával, korszerű technikai megoldások bevezetésével úrrá lehet lenni ezeken a problémákon. Ezt a szemléletet csúfondárosan „csővégi” környezetvédelemnek nevezik. Azt az eljárást tehát, amikor nem a szennyezés keletkezését akadályozzuk meg, hanem a már kialakult szennyezések mértékét próbáljuk csökkenteni. Ezért készítünk víztisztító berendezéseket, füstszűrőket, katalizátorokat és hasonló létesítményeket. Ennek a megoldásnak persze az a következménye, hogy egy újabb iparág, a környezetvédelmi ipar jön létre, amely önmagában is szennyezi/szennyezheti a környezetet. Igazi *circulus vitiosus*ba kerültünk. Ebből kilépni csak másfajta szemléletmód alapján megvalósuló, újfajta cselekvésmóddal lehet.

Együttélés vagy legyőzés

Tehát arról kellene elgondolkodnunk, hogy miként lehetne a pillanatnyi szükségleteket kielégíteni, de úgy, hogy közben fokozatosan a hosszú távon is fenntartható, a természet erőivel együttműködő módszerekre, eljárásokra helyezünk minél nagyobb hangsúlyt. Jelenleg nem ez a gondolkodásmód uralkodik a világ gazdaságilag erős országaiban. Úgy tűnik, inkább az erőszakos megoldást választjuk. Az látható, hogy két gondolkodásmód harca folyik a világban. Az együttélés helyett a másik legyőzése a cél. Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy sok kis Dávid és néhány nagy Góliát harcának vagyunk szemtanúi/részvevői, és a küzdelem kimenetele bizonytalan. Rövidtávon nem kétséges, hogy a nagy társaságok, konszernek erőfölényben vannak a kisüzemekkel, kistermelőkkel, egyénekkkel, civil szerveződésekkel szemben. Hatalmas erőforrásokkal rendelkeznek, amelyekkel megvalósíthatják a maguk akaratát, közjavakat szerezhetnek meg, embereket állíthatnak a szolgálatukba. Továbbá nem felejtethjük el azt sem, hogy az ember gyakran gyenge, sokszor a rosszra hajló természete is kiütközik: kényelemszerető, pénzért sok mindenre képes. Góliát tehát pillanatnyilag nyeregben érezheti magát. Dávid most meghúzódik, legtöbbször csupán védi magát, másra alig van ereje, és erkölcsi érveit hangoztatja, mi mást tehetne? De hosszabb távon valóban eldőlt már a harc?

Az előbbieken elmondott problémák megoldásának vannak gazdasági, technikai, politikai és személyes oldalai. A következőkben csupán ez utóbbival foglalkozom, vagyis az egyes személyek szerepét, cselekvési lehetőségeit vizsgálom a jelenlegi

környezeti problémák megoldásában. Ezen belül is a környezet-tudatos életmódra való neveléssel foglalkozom, különös tekintet-tel néhány olyan szempontra, amelyek a keresztény embereknek fontosak lehetnek.

White kritikája

Sokan és sokszor vetették már a keresztények szemére, hogy jelentős mértékben felelősek a környezeti problémák kialakulásá-ért. A hivatkozási alap legtöbbször a jól ismert bibliai idézet: „Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be a földet! Hajtsátok az uralmatok alá, és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és minden állaton, ami mozog a földön!” (Ter 1,28). Ameddig a bibliai szövegeket szó szerint értették, a természet erőinek maxi-mális kihasználása erkölcsileg nem jelenthetett kifogásolható cse-lekedetet. Sőt, az említett részlet még arra is bízathatott, hogy a természet felett minél határozottabban, despota módjára ural-kodjunk. Nem alap nélküli tehát White⁹ híres, négy évtizede megjelent éles kritikája, aki a modern technika megjelenését és az ebből fakadó problémákat a gazdaságilag fejlett, egykor ke-resztény alapokon működő országokban a bibliai parancsra ve-zeti vissza. Kifejti továbbá azt is, hogy a technika felett mára már elvesztettük az uralmat, mintegy kiengedtük a szellemet a palackból. A felelősség szerinte ezért a kereszténységet terheli.

⁹Lynn White: *The Historical Roots of our Ecological Crisis*. Science, 1967. március 10., 1203–1207.

Az egyház modern szemlélete

¹⁰Jávor B. (szerk.): *Felelőségünk a teremtett világért. Egyházi dokumentumok az ökológiai válságról*. Védegylet, Budapest, 2004. (<http://www.zpok.hu/vedegylet/doc/felelossegunk.pdf>)

Igaza van-e White-nek? Mennyiben követjük ezt a gondolko-dásmódot ma, keresztények Magyarországon? Mit tanítunk, ta-níthatunk ezzel a kérdéssel kapcsolatban gyermekeinknek? Ha valaki a kérdéskörben tájékozódni akar, helyesen teszi, ha a vo-natkozó egyházi állásfoglalásokat, véleményeket megismeri. Sze-rencsére ma a legfontosabbak magyarul is hozzáférhetők egy ki-tűnően összeállított, széles vallási szövegekört felölelő kötetben.¹⁰ Ezekből a dokumentumokból is világosan kitetszik, hogy ma már az előbbieken említett leegyszerűsítő, a modern szövegér-telmezéseket figyelmen kívül hagyó szemléleten a katolikus egy-ház messze túllépett. Az „uralkodás” szót megint abban a klasszikus, bibliai értelemben használja, ahogy a bibliai idők em-berei érthették. Ahogy akkoriban a pásztor a juhait felett uralko-dott, vagy ahogy az emberek uralmuk alatt tartották a tüzet. Nem volt kétséges, hogy elemi érdek az összhang az ember és a juhok, az ember és a tűz között. Milyen pásztor az, aki túl sok juhot fogyaszt, és nem gondozza kellően a nyáját? Fel sem me-rülhetett ez a gondolat, mert aki nem élt összhangban a nyájá-val, az előbb-utóbb éhen halt, ha nem gondozta tüzeit, megbete-gedett. Ezt a felfogást tükrözi az egyház modern szemlélete is, s az ebből következő cselekvésmódot javasolja híveinek.

Csak sajnálhatjuk, hogy mindennapjainkban az egyházon be-lül még ma is nagyon kevés szó esik természeti környezettel kapcsolatos kérdésekről. Pedig például a Magyar Katolikus Püs-pöki Kar *Igazságosabb és testvériesebb világot!* című körlevele már 1996-ban is érintette ezt a területet. Rámutatott a természet- és

Környezeti nevelés

¹¹Vásárhelyi T. – Victor A. (szerk.): *Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia – alapvetés.* Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, Budapest, 2003.

A személyes felelősség kérdése

környezetvédelem fontosságára, s kijelentette, hogy a természet rombolása árán nincs fenntartható fejlődés. Ugyanakkor a környezeti nevelésről, környezetünkért tartozó felelősségünk kialakításáról ebben a dokumentumban még nincs szó. Jelenleg Magyarországnak van stratégiája a környezeti neveléssel kapcsolatban. Kevés ilyen ország van Európában. Ma már a számos szakértő személy és szervezet által kidolgozott *Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia* harmadik kiadását olvashatjuk.¹¹ Ez a mű, melyhez Sólyom László, jelenlegi köztársasági elnökünk írta egykor az előszót, a legszélesebb körben tekinti át a témakört, jó kiindulásként szolgálva a téma iránt érdeklődőknek. Fontos mondanivalója, hogy a környezeti nevelés többé-kevésbé életünk minden szféráját érinti, és senki sem maradhat közömbös ebben a kérdésben. A maga kereteiben tehát arra utal, amit az emberi felelősségről tanulmányom elején írtam (Ter 2,15).

A *Stratégiában* külön fejezet foglalkozik a vallás és a környezeti nevelés összefüggéseivel. Bemutatja, hogy számos kezdeményezés (konferenciák, előadások, szöveggyűjtemények, tantárgyak stb.) született már az egyházakon belül. Ezek mennyisége, súlya, ismertsége jelenleg még a téma fontosságához mérten csekély. Kevesen foglalkoznak kellő mélységben a kérdéssel. Jól példázza ezt az állítást a szerkesztő felhívása a fejezet végén, amelyben az írásos dokumentumok hiányáról ír, és a témakörben jártas szakértőket hiányolja.

A környezeti nevelés során néhány kérdés különösen élesen és esetenként fájdalmasan vetődik fel az egyének számára. Ilyen a személyes felelősség kérdése. Világosan kell látnunk, hogy ma már az embernek több területen sokkal nagyobb hatása van a bioszférára, mint amit annak regeneráló képessége eltűr. Ennek felismerése az egyének, vagy a felnövekvő fiatalok számára ma már nem probléma, annyit beszélünk róla. Nem mondhatja tehát senki, hogy a problémát nem ismerem, ezért nem foglalkozom vele. Az egyéni felelősségünket a környezeti kérdésekkel kapcsolatban nem háríthatjuk el magunktól, és nem ruházhatjuk át másra sem. Gyakran találkozom azzal a felfogással, amely szerint a globális problémák kiváltói a nagyüzemek, a gyárak, az iparszerű mezőgazdaság, a világcégek és társaik, ezek okozzák a környezetpusztítást. Szeretünk azzal kibújni a felelősség alól, hogy az én hozzájárulásom ezekhez a hatalmas problémákhoz elenyésző, ezért figyelmen kívül hagyható. Egyetlen ember önmagában tényleg elenyésző arányban szennyezi a környezetet. Azonban hat és fél milliárdszor egy kicsi szennyezés már földi méretekben is óriási. Nem hiszünk abban, hogy amennyit mi megtehetünk, bármily csekély is, az számít. Vagy inkább a személyes felelősség elhárításáról van szó?

Nézzünk egy példát az előzőekre. Tudjuk, hogy elsősorban a Föld széndioxid forgalmának zavarai vezettek az utóbbi idők

globális légköri változásaihoz. Egy kimutatás szerint az 1990-1998-as évek között a teljes széndioxid-kibocsátáshoz a lakosság (tehát én és mi) ugyanolyan arányban járult hozzá, mint az ipar. A fűtés, főzés, autóhasználat sok-sok, abszolút értékben kicsi széndioxid termelése nagy mennyiséghez vezetett. Mindez az egyén súlyos felelősségét jelenti, ami ebben az esetben kis dolgokban nyilvánul meg. Mennyivel egyszerűbb egyszer-egyszer elmenni parlagfüvet irtani, szemetet szedni az erdőben, netán egy tankhajó katasztrófa után az olajjal szennyezett tengerből madarakat menteni, mint nap mint nap a kicsi, ámde annál alattomosabb szennyezésektől megóvni a bioszférát. Az egyéni, saját felelősséget éppen azért olyan könnyű eltolni magunktól, mert az annyira kicsinek látszik.

Ma hazánkban különösen elterjedt nézet, még a jobb módúak között is, hogy szegények vagyunk, ezért megérdemeljük a jobb, értsd: kényelmesebb életet a sok sanyargás után. Ez teljesen érthető attitűd. Gondoljunk például arra, hogy a második világháború előtt nagyjából azonos volt az életszínvonal Magyarországon és Ausztriában, most pedig szemmel látható a különbség. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy Ausztriában sem elégedettek az emberek az életszínvonalukkal, sőt még a náluk gazdagabb országok lakosai is gyakran panaszkodnak.

Az önkorlátozás szükségessége

A környezeti problémákkal kapcsolatos személyes felelősséget illetően nagyon fontos az önkorlátozás kérdése. Az életszínvonalra vonatkozó, általánosan elterjedt vélekedés szerint mi magyarok szerény körülmények között, hogy ne mondjam, szegényen élünk. Ez a kijelentés országos szinten, átlagos adatokat tekintve biztosan nem állja meg a helyét. Magyarország a 232 országot tartalmazó listán az egy főre jutó összes nemzeti termék (GDP) szerint, 2003-2004-es adatok alapján a 62. helyen állt.¹² Abszolút értékben mintegy negyede volt ez az érték a listavezető Luxemburg hasonló értékének. Ugyanakkor 85 olyan ország volt mögöttünk, amelyeknél a GDP kevesebb volt, mint a mienk egynegyede. Közöttük olyan hatalmas népességű országok találhatók, mint Indonézia, India, vagy Szudán. Ezek az adatok önmagukban is azt jelentik, hogy panaszra gazdasági szempontból sok ország lakóinál lényegesen kevésbé van okunk. Nem beszélve azokról, akik hazánkban az átlagnál jobban, esetleg sokkal jobban élnek, de az átlagos életszínvonal sem lebecsülendő. Persze nem akarok demagóg sem lenni, és igyekszem megérteni a valódi nehézségekkel élő honfitársaim problémáit. Ennek ellenére úgy tűnik, lenne tere némi önkorlátozásnak az anyagi javak területén is.

Véleményem szerint a keresztény ember világosan érti, vagy kellene értenie, hogy az önkorlátozás a természeti javak használatában mit jelent. Érti, hiszen jól ismeri az édenkerti történetet. Az Édenkertét, ahol óriási volt a szabadság, de nem végtelen.

¹²<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/rankorder/2004rank.html>

**Ökológiai katasztrófa
lehetősége?**

Látszólag apró korlátot jelentett, hogy egyetlen fa terméséből nem ehattunk. Mégis ennek a korlátnak a lerombolása lett minden bajunk kútfeje. Világos tehát számunkra, hogy az Isten által állított korlát átlépése romlásba vezet. Senki keresztény számára nem jelenthet problémát, ha azt hallja: Megállj, ne tovább! Ne fogyassz többet! Élj szerényebben! Ne vegyél el többet a termeszettől! A bökkenő azonban ebben az esetben is a korlát meghatározásában rejlik. Hol van az a fa? Hol az a korlát? Ezt nem mondja meg pontosan senki. Lehet látszólag kis dolog is. Beülhetek-e ma az autómba fontos ügyeimet intézni, vagy menjek vonattal? Igaz, ez utóbbi esetben kevesebb munkát tudok elvégezni. Mindennapos dilemma ez.

Ma már világosan lehet látni, hogy ha az emberiség „boldogabbik”, értsd gazdagabbik 20 százaléka (mint említettem, ide tartozik Magyarország lakóinak nagyobbik része is) nem tud megbarátkozni a lemondás gondolatával, akkor az utunk a „big bang”-tól, az ősrobbanás „nagy bumm”-jától egy újabb „nagy bumm”-ig, a bioszféra összeomlásáig vezet majd. Lehet természetesen azon vitatkozni, hogy mekkora az esélye egy ökológiai, környezeti katasztrófának, de a lehetőségét természettudományos megfontolások alapján és a környezetünkben jelenleg zajló folyamatokat figyelve nem zárhatjuk ki. Ennek ellenére azt gondolom, hogy a következő, környezeti problémákból fakadó „nagy bumm” mégsem fog bekövetkezni. Erre a következtetésre ismét csak a Teremtés könyve szolgáltat alapot: „És látta Isten, hogy mindaz, amit alkotott, nagyon jó volt” (Ter 1,31). Nem egyszerűen jó, hanem nagyon jó. Ha Ő így gondolta, akkor mi sem gondolhatjuk másként. Földünket nem ökológiai katasztrófára teremtette az Úr. Márpedig akkor mindannyiunk kötelessége harmóniában élni a természettel.

Táj és ember

A hely szelleme, a hely ökológiája

Angol-skandináv-könyvtár szakos középiskolai tanár. Nordisztikából doktorált. Alternatív Nobel-díjas. A Független Ökológiai Központ alapítója.

Hogyan függenek össze ezek a kérdések? Úgy, hogy nem élehetünk egymás nélkül, táj és ember. Az ember előtt nem volt „táj”, csak „természet”, így próbálkoznak a tájépítések rendet rakni a fogalmak között. Talán akkor kezdődött, amikor az ember kilépett a természet bonyolult, önnönmagát szabályozó rendjéből, amikor sejtelve támadt az időről. Felismerte a napok, az évszakok körforgását, az inséges idők ismétlődését, és benne az egyéni idő egyszeri előrehaladását. Felismerte, hogy elkerülhetetlen a saját erőtlensége, öregsége. Szüksége van felhalmozásra. Nem élt, nem élhetett már percről percre. Az Úr sem engedte ezt többé, műveléssel, beavatkozással bírta meg. És mi történt?

Bizony jól beavatkozott, olykor igencsak felhalmozott. Sok-sok nemzedékének szorgalmas munkája nyomán eltűntetett régen ott élőket (mondjuk a hatalmas tölgyerdőket és a bölényeket a Kárpát-medencében és Kréta szigetén, hogy helyet szerezzen a szántásnak-vetésnek, húst a vadászoknak és fát a hajóácsoknak). Nagy kitartással hozzá is járult saját helyének „fejlesztéséhez” (például méterről méterre teraszokat munkált, ahová rizst vetett a meredek hegyoldalba, és a hegy tetején létesítette a víztározót, ahonnan a rizsföldek fokozatos öntözését nyerte, így etette a Vietnamban élő hegyi törzsek éhes gyermekeit). Mít adott érte vissza? „Szebb” lett munkálkodása nyomán a világa? Gyakran szebb, mondatja érdekünk a szemünkkel, hiszen leolvasható a buzgó korok hozzáértése és iparkodása is az egyes helyekről. Vonultassuk el csak az emlékezetes tájakat lelki szemünk előtt...

Belső, ideális tájaink

Megtehetjük, hiszen bennünk is élnek a tájak, hatalmas „raktárunk” van belőlünk odabenn, még ha nem is látogatjuk naponként az itt őrzött képeket. Vizsgálataink azt mutatják, hogy még az absztrakt foglalkozásokat űzők, a folytonosan a virtuális világon csüggők is dédelgetnek ideális tájakat, őrzik — a számukra jelentős — „világ közepét”, az ideális tájat. Van, aki látta már legkedvesebb táját, járt ott, taposta és belélegezte. Van, akinek el kellett hagynia, esetleg örökre. Van, aki ott született, de nem térhet vissza, nincs is már hová. Van, aki ott volt szerelmes.

Ismerjük azt is, amikor olyan hely képe bukkan fel bennünk, ahol még nem is jártunk. Saját vágyaink, személyiségünk, lelki arcunk leképeződése az. Kissé gyötör bennünket a kérdés: miért ismerem ezt a helyet? Mikor láttam? Olvastam róla? Honnan bukkan elő? Miért felejtettem el, ha mégis bennem él?

Nemcsak édesanyánk, nemcsak tanítóink, a helyek és a tájak is dajkálnak bennünket. A *genius locival*, a hely szellemével is érezhetünk hirtelen támadt rokonságot és vonzalmat. A tájak szerepe meghatározó lehet akár egy életre is, személyiségünk része, identitásunk alkotója. Mégis, valahogyan elfeledtük ezt a nevelőnket. Mert nehéz viszontdajkálnunk őt. Egyre több tényezőtől függ tájaink sorsa.

A szerves térségfejlődés laterna magicája

E helyütt nincs mód Ádámtól-Évától elindulnunk (pedig láttuk, hogy ott kezdődött). A rendszerváltoztatás idején örökölt tájainkat korábban központi akarat szerint szántották össze nagytáblába, csapolták le a vízjárást, vágták tarra az erdőt, építettek mesterséges városokat, telepítették a tájakban őshonos embereket a panelsivatagba. Az 1991. évi új önkormányzati törvény rengeteg autonómiát visszaadott a közösségeknek, de a tájakkal senki sem tudott foglalkozni. Néhány mintaszerűen indult együttműködést, gondosan és óvatosan, az ott lakók szándékával, a hagyományokkal és a hely szellemével egybehangzóan fejlesztett kistérséget azután az 1996. évi területfejlesztési törvény zilált össze. Az állampárti idők statisztikai és tervezési körzeteinek újbóli kötelezővé tételével elbuldózereszték a néhány év reményt keltő együttműködéseit. Nem számítottak a közös gazdasági kilátások vagy az ökológiai egység, sem az identitás (vásárolás, udvarlás, házasodás, együtt gondolkodás) körei, avagy más hagyományok, a közös tudat. Azonban a megyei területfejlesztési tanácsban az e körzeteket képviselők sem válthatták be reményeiket.

Régiók, kistérségek

A tízmilliós ország négy parlamenti pártja eltérő közigazgatási hierarchiát gondolt jónak. Az EU ráadásul nagy sikertörténeteket akart — hogy meggyőzhesse a régi EU-s országok kétkedőit, jó volt bővíteni. Régiókat követelt, de gyorsan! Meg is kapta, hármasával összecsapott magyar megyéket, a kormány által ki-nevezett vezetővel. Hogyan is versenyezhetne ilyen egység, mondjuk egy történelmileg kialakult német fejedelemséggel, amelynek saját neve van, közös dialektusban beszél, írói vannak és receptjei, söre és azonosságadata, a vele járó gazdasági potenciállal, választott vezetéssel, nem is beszélve a lobbierőről. Az ilyen régió, a tartomány szinte természetes képződmény. Magyarországon az olykor szervesen és demokratikusan, önként csatlakozó településekből egyesült társulások, mára kötelező, a járást kiváltó többcélú kistérségek lettek. Iparkodnak megfelelni az egyre több nekik átadott állami feladat teljesítésének — egyre kevesebb forrásból. Tervek? Álmodás? Látomás a megsebesült saját helyünk, szűkebb hazánk gyógyításáról, szépítéséről, egészségének visszaállításáról? Szabad idő, energia, odaadás és pénz, hogy helyünkből valamit alkossunk?

„Szubszidiaritás”

Pedig két európai program segítségével is gyakorolhattuk (volna), a SAPARD és a LEADER + Közösség útján. Mindkettő az európai vidékfejlesztés új irányát képviseli: a decentralizálást, a szubszidiaritást. Ezt a kifejezést egyébként először XI. Piusz pápa említette 1939-ben (!) *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikájában: „...mindazt, amit az egyes személyek saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt hatáskörükből kivenni és a közösségekre bízni tilos, éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni, szubszidiálni köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat.”

„Helyénvaló döntés”

Magyarra a szubszidiaritás kifejezést „helyénvaló döntés”-ként próbálják lefordítani, a partnerséget és az élet minőségét is értjük rajta. A vidéken „nem importálható közjavak” védelme olyan programokat indított el, amelyben az önként megalkotott térségben a különféle szektorokból — az önkormányzatból, a civilek közül, a vállalkozókból és a referenciaszemélyekből — származó partnerek közös helyi stratégiát készítenek saját ötleteik megvalósítására. Pályázat útján elnyert támogatással azután maguk döntenek e tervek megvalósításáról, a „helyénvaló” szinten, az érintettekhez, a kistájhoz legközelebb. E decentralizált program a helyi értékek védelmével, a helyismereten alapuló ötletek kibontakoztatásával olyan módon képes a közösség életének minőségét — akár a tájak megtartását, védelmét — javítani, ahogyan azt felülről nem volna lehetséges. A programok egyúttal a részvételi demokrácia folyamatát is gyakorolják.

Jelenleg a tájak érdekében (is) a törvénynek megfelelően ötszintű magyar közigazgatásnak kellene egyeztetni: nemzeti, regionális, megyei, kistérségi és települési szinten tervezni. Néhány „mániákus” minden egyeztetéskor elmondja: „ja, és ne feledjük a tájvédelmet”. És nem feledik, olykor beleírják a tervezetbe, majd újfent kihúzzák. De mi, akik benne élünk, akiknek a gyermekeit, unokáit is dajkálnia kellene valamely szerelmes helynek, mi mit teszünk, mit tehetünk? Hogyan tartsuk fenn értékeinket, tájainkat?

„Fenntarthatóság”

A „fenntarthatóságra” vonatkozó gondolkodás történelmi előzményei például akár a 17–18. századra nyúlnak vissza a magyar társadalomban. Érdekes ilyen szemmel olvasni Tessedik Sámuel munkáját. Vagy Imreh István nyomán is követhetjük a közerdő és közlegelő fenntartására vonatkozó székely falutörvények alakulását. A közbirtok védelmére kialakult írott és íratlan törvények bonyolult rendszerét egészítették ki a bírságok. A közerdő használatának szociális szempontjai is voltak (a család helyzeté-

**A közbirtokossággal
kapcsolatos
hagyományok**

ből adódó reális szükségletek, a tőlük megkívánható közmunka — erdőtakarítás, pótlás stb. — mértéke). A szabályok elfogadása demokratikus úton történt, azok földesúrra és jobbágyra egyaránt vonatkoztak, és írásba is foglalták azokat. A falutörvények helyt adtak a falu lakosai faanyag, erdei termékek iránti igényeinek, de mindenkor az erdő minőségének és folytonosságának védelmével egybekötve.

Noha ezek az ismeretek a köztudatban szinte elhalványultak, érdemes velük foglalkozni, a szemléletet visszatulni. A kárpótlás során rendkívül elaprózott mai erdővagyon erdőbirtokossági társulás keretében való gondozása — ha nem is ideálisan — átvesz valamennyit ebből a hagyományos gondolkodásból is. Európában néhol megtaláljuk a közerdő stb., a „commons” védelmének és működésének folyamatos továbbélését: Angliában például a New Forest területén évszázadok óta töretlen az erdőkkel kapcsolatos közjogok gyakorlása (átjárás, szabad fagyűjtés, makkoltatás), Svédország egyenesen az Európai Közösségbe vitte be derogáció formájában az „allmänhetsrätt”-et, a „minden ember jogát”. Az agri-kultúra angol szakírói egyenesen új közbirtokosságról beszélnek, közös tulajdonunk például a globális klíma, amelyet közösen kell megvédenünk, a stratégiákra és törvényekre várva — környezetetikai alapon.

A magyar közbirtokossággal kapcsolatos hagyományok felelevenítése azzal a haszonnal járna, hogy megértenénk, a hagyományos társadalomban már létezett jó közösségi, ökológiailag fenntartható gyakorlat. Ismeretéből mai problémáink megoldásához ösztönzést szerezhetünk, és közelebb kerülhetnénk a „fenntarthatóság” elvont, távoli, politikai jelszónak ható fogalmához. Az efféle szemlélet segítene a tájaktól való általános elidegenedtségünk enyhítésében is. Minél kevésbé engednek bennünket a tájakkal kapcsolatos döntések közelébe, minél kevésbé hasonlítanak a megmaradtak lelkünk tájaihoz, annál távolabbra kerülünk, „elidegenedünk” tőlük.

Az egyik géniusz

Az egyik géniusz a délnyugati az öt közül, melyekről Hamvas Béla írt. A *genius loci* a régi rómaiaknál a ház, a vidék védő szelleme is volt. Nála leegyszerűsítve talán szellemiséget, hangulatokat, hatóerőket, természetet és a tájban élő ember lelkét egyaránt jelenti. Hamvas kitágította a görögök számára magától értetődő tájfel fogást, mely a német kultúrkörben is jelentkezett, sőt Prohászka Lajos személyében már a magyar szellemi-földrajzi irodalomban is megmutatkozott, később Szabó Zoltán *Szerelmes földrajzában* is viszontlátjuk.

Hamvas Béla öt különálló egységre osztotta fel a Kárpát-medencét: délnyugatira, északira, nyugatira, alföldire és erdélyire; a

géniuszok kisugárzása van — állítja. Az öt géniusz magyarságra vonatkoztatott teljes mondanivalója nagyon egyszerűen az volna, hogy kicsiny nemzetünk egyik hivatása eme öt géniuszok az együttes átélése, szellemi szintetizálása.

Délnyugat. Úgy másfél megyényi területre gondol az író, arra a részre, amely Sopron felől közelítve úgy válik láthatóvá, hogy „a dombok elkezdnek kisimulni”, keletről pedig Badacsony és Szentgyörgyhegy, illetve Tapolca és Sümeg közt húzódik; „Az ember az előbbihez képest világosabb és melegebb földre ér.” „Ez az országban az egyetlen hely, ahol az ember tudja, hogy az élet akkor magasrendű, ha művészi.”

Komplex tájvédelem a Dörögdi-medencében

Itt, Hamvas délnyugati géniuszának kisugárzása alatt helyezkedik el a kistáj, a Balaton-felvidéki Nemzeti Park szomszédságában. A Dörögdi-medence kicsiny, a Balatont tápláló vízgyűjtő terület, amelyet öt község (Pula, Vigántpetend, Kapolcs, Taliándörögd, Öcs) határol, ezek számos természeti és kulturális értékkel rendelkeznek. Jó 8 000 hektárnyi területen, az öt faluban több mint 2 000-en élnek. A közös ökológiai potenciál mellett egy sor problémán is osztoznak: a környező városok periferiáján tengődnek városszerű gazdasági magatartással, elöregedés és elvándorlás, strukturális munkanélküliség, sőt a mezőgazdasági művelésnek nem kedvező bevándorlás sújtja őket. A medence területén három falu gyerekei járhatnak egyetlen közös fenntartású általános iskolába: ez az intézmény két faluban, négy épületben működik, kiválóan.

A Független Ökológiai Központ környezetvédelmi népfőiskola szervezésével kezdett dolgozni a térségben, 1991-ben, ezt követően a falvak további közös munkát kezdeményeztek, ezt szándéknyilatkozatba foglalták. Gondosan megszervezett részvételi folyamat mentén készült el a térség organikus fejlesztési stratégiája az egyes községek és az egész medence szintjén. Az azóta folyó komplex tevékenység — változatos szakmai partnerek és támogatók segítségével keletkezett eredményei — egyaránt érinti a környezetgazdálkodás, a szociális gondolkodás és a gazdaság szféráját.

**Cselekvő
természetvédelem,
biotermesztés**

Cselekvő természetvédelem: zöld folyosóként szolgáló 11 hektáros őshonos erdő és két községet összekötő, 5 km hosszú hársfasor telepítése, a patakpartok rendbetétele és a korábban helyi védelmet élvező — jelenleg a Nemzeti Park mozaik területeként védett — ősgyepes domb jelentőségének felmutatása, őshonos gyümölcsösök védelme, telepítése, tájvédelmi pályázatok.

Biotermesztés: biogazdálkodásra és kis volumenű élelmiszerfeldolgozásra vonatkozó egyéni tanácsadás gazdáknak és a helyi iskolának, vegyszermentes gyógynövények termesztése, közösségi szárítóberendezések használata, az iskolakert nappelemes szárí-

tőberendezéssel való ellátása, a Herbio géphasználati és értékesítési szövetkezet életre segítése.

Közösségi tervezés és közösségfejlesztés: a DM fejlesztését célzó komplex fejlesztési terv, a tájvédelemre, a megújuló energiaforrások használatára és az alternatív, decentralizált szennyvízkezelésre vonatkozó tervek, valamint a fenntartható turisztikai koncepció elkészítése, együttműködő lépések a tervek megvalósítására, különös tekintettel a fiatal nemzedék bevonására.

A helyi felnőtt és fiatal nemzedékek oktatása, képzése, az odalátogató vendégek szemléletének formálása: a helyi természeti örökség fokozott tudatosítása, népfőiskolák — 2006 januárjában is kezdődött egy új tanfolyam *Közösségek nyomában* címmel —, gazda-, vállalkozói és civil fórumok, tanulmányutak, népfőiskolai hétvége, a helyi iskolások környezeti nevelése, az iskola-kert támogatása, kéthavonta polgármesteri kollégiumok, a DM „fák barátai” körének működtetése, tájvédelmi oktatóközpont fenntartása, erdei iskolai programok („Bölcsöd e táj”, „Fától az erdőt?!” a fenntartható erdőért”, „Kerek egy esztendő”) kidolgozása, működtetése, kiadványok (könyvek, CD-ROM, honlap). A program elméleti ajánlásai *Autonóm kistrégió* címmel jelentek meg, melynek lényege, hogy egy egység (háztartás, falu, kistérség) autonómiáját a maga önfenntartási potenciáljának feltérképezése, tudatosítása és használatba vétele biztosítja. Csak ezután fordulhat biztonsággal a nagyobb piacok, globális intézmények és stílusok felé. Az önfenntartási potenciált mint értéket a család, a falu, a térség azonosságtudatába kell emelni, az identitás részévé. Az ajánlások főképpen tájökológiára, a helyi infrastruktúra néhány elemére vonatkoznak, de a szemlélet áthatja a helyi élet minden mozzanatát. Ennek a gondolatnak a segítségével a gyakorlatban is használható receptet, kiindulást kaphatunk a helyi fenntarthatósággal kapcsolatos törekvéseink számára.

Tájvédelem a kistáj szívében

A medence közepén kicsiny domb. Ósgyep fedi, benne vagy kétszázféle növény, ezek közül tíz védett faj. Oldalában felhagyott kőbányácska. Tetején körbe forogva kötényünkbe szedhetjük a szemközi „hegyeket”.

A falvak népe azelőtt — míg csak hetente jártak piacolni a környező kisvárosokba, nem naponta ingáztak kifelé, bányába, erőműbe — össze is fordult, befelé. Erre a dombra jártak például a nyári napfordulón pogány tüzet gyújtani. Ma olykor meghívót akaszt ki valaki, egy újonnan érkező a bolt ajtajára: jöjjenek, legyünk együtt. Ma minden évben másik önkormányzat szállítja traktorral fel a tűzifát. Olykor még vendégnek ígérkező is telefonál: van-e szoba kiadó? Máskor a helyi fiatalok is feljönnek, és Sandokan dalaiból énekelnek a vörösén hanyatló Nap felé.

Egyszer, vagy egy tucat éve nem csak tűz és nem csak vígság, nem csak birkapörkölt, gitár és Zetor volt ott, nem csak énekelő, borozó emberek. Egy szőrmók bundába, pokrócba csavarodott sötét alak morgott, zsémbeskedett, szidta az ivókat. Várta a hajnalt. Kárpátaljáról érkezett fafaragó volt, aznap fejezte be a munkáját a faragótáborban. Arra várt, hogy a helyére állíthassa, amit faragott. Hajnalra a Zetor elvitte a hangosakat. Ő pedig egyedül robbantotta a sziklába hatalmas fakeresztjének helyét. És három hét múlva, egy vasárnap délután, júliusi forróságban megint összejöttek a mezőkben, most templomi zászlókat követve. Három pap szentelte föl a messzire ellátszó faragványt. Nagy kosárból osztottak fájából készült apró keresztet azoknak, akik ott voltak.

Azóta ez a domb már nem csak helyi védelmet élvez. A Balaton-felvidéki Nemzeti Park mozaik része. Hogy mit kell tenni a védelmére? Tavasszal tilos itt birkát legeltetni, de ősszel egyszer rá kell hajtani. Az ősgyepen sűrűn viruló nagy ezerjófű illata elborít, a sompolygó róka fekete kökörcsineken lépked a rókalyuk felé, a forgolódó gyurgyalagok alatt. Kijelölt helyen — egyszer egy évben — pedig megrakható az a pogány tűz is. Legutóbb erdei iskolások szórtak bele kakukkfüvet, és kívánták borzalmas mondásokkal, hogy pusztuljon a gyapjas lepke megannyi hernyója onnan...

Hőseink a tájak bölcsőjében nevelkedett, tájakat dajkáló emberek

...a fákat óvó, a textilpelenkában is boldog gyerekeket nevelők, azok a tanárok, akik meg tudták szüntetni a kötelező iskolai bogárgyűjteményt. Akik a homlokuk mögül, a szemükkel is képesek fényképezni, akik a tenyerükben viszik haza a virág érintését, a virágot a helyén hagyva.

Hiszen ezerféle dolgot cselekedhetünk, vagy éppen foghatunk vissza, amivel védhetjük kedves helyeinket, a benne zümmögő életet, a bokor alatt vagy a horhosban a kicsinyke mikroklímát, a jövő év bimbait és a madarak lelküket megújító szavát. Külön meg kellene tanulnunk, hogyan? Nincsenek Zöldek meg Nem zöldek (ahogyan Jók és Rosszak sem)! Tudva vagy öntudatlan mindenki számos gondos, óvó gesztust tesz naponta az életért. Csak tudatosítsuk, gyakorítsuk, szaporítsuk és terjesszük ezeket! Tegyük belső, lelkiismereti paranccsá a teremtett élet, az élők és élőhelyeik, a természeti elemek aprócska, mindennapi védelmét. Különösen jó érzés felfedeznünk, hogy mi mindent tehetünk magunk is e tiszteletreméltó közös igyekezetben.

Segítenünk kell az Úrnak, hogy megőrizhessük a teremtett világot, a magunk és a gyerekeink örömére, bölcsőink, a tájak fennmaradására és az Ő dicsőségére.

Globális mintázatok és a tanyák

ÓNODI GÁBOR

Okleveles építészmérnök, PhD, egyetemi docens, a Szent István Egyetem Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet Területi Tervezési Tanszékének a vezetője.

Az urbanisztika és az ökológia közötti kapcsolatot a földfelszín mintázataival kapcsolatos kérdésekre közösen kereshető válaszok teremtik meg. A fő kérdés az, hogy az ember alkotta környezet és a természetes környezet viszonya hogyan alakul annak a terjeszkedési folyamatnak a során, amelyet a bővülő népességű emberiség végez. Vagy éppen hogyan alakul a viszony a csökkenő népességszámú hazai és nyugat-európai körülmények között?

Az urbanisztika fogalomtárában szerepel az „áramlások tere” kifejezés. Ez azoknak a magas helyzeti energiákkal bíró területeknek a megnevezése, ahol sok ember, pénz és információ, sűrűn és intenzíven beépített területeken, nagy forgalmú közlekedési folyosókon, informatikai szupersztrádákon keresztül áramolva van jelen. Ilyenek a kontinensek óceán- és tengerparti sávjában elképesztő gyorsasággal növekvő „turbó-városok” és „mega-agglomerációk”, ahol nemcsak a népességszám koncentráldódik többször 10 milliós mennyiségekben, hanem a lakósűrűség akár a 100 000 fő/km²-t is eléri, a gyorsvasút pedig a repülőtérré 500 km/óra sebességgel robot.

Áramlások

Ugyanakkor az urbanisztika által használt „áramlások tere” fogalom megtévesztő, pontosításra szorul. A gyorsvasút által szállított tömegek áramlási tereinek formálása közben számításba kellene venni az emberi tevékenységektől többé-kevésbé függetlenül létező egyéb áramlásokat is. Figyelnünk kell a hurrikánok, a szökőárak, a szelek és viharok „áramlásaira” is, hiszen életkörülményeink a kétfajta áramlás együttes hatásainak megfelelően alakulnak. A tavaly New Orleansban pusztító forgószél rombolását kommentáló egyik meteorológus jegyezte meg, hogy a kérdés nem az, hogy jön-e a pusztító hurrikán vagy sem, hanem csak az, hogy mikor? Az óriási város Kelet-Amerika egyik legfontosabb, legerősebben városiasodott, legerőteljesebb áramlású térsége, de a trópusi hurrikánok természetes keletkezésének, száguldásának tere is. A kétfajta áramlás katasztrófális találkozásából eredő károk emberéletek ezreivel, dollármilliókkal mérhetőek.

A földfelszín mintázatát kevésbé erős áramlások is formálják, akár az ember által keltett mozgásokat és területfoglalásokat, akár a természet szelídebb eseményeit, vagy az élettelen anyagok áramlásain túl az élővilág áramlásait és területfoglalásait tekintjük. A mintázatok formálódnak, maguktól, illetve az áramlások ütközései által is. A mintázatok változtathatóak az áramlá-

sok irányításával az ütközések elkerülése érdekében. Akár úgy, hogy ne keresztezzék egymás nyomvonalait, vagy úgy is, hogy az áramlásaik közös célok megvalósulását segítsék.

A természet beépítése

A mintázatok ember által való formálásának legfontosabb eszköze a települések létesítése, fejlesztése, ami együtt jár az építéssel és az egyéb tevékenységek által történő területfoglalásokkal, terület-használattal. Településeink fejlődéstörténete számos esetet mutat az emberi élettérnek a természetestől való lehető legnagyobb mértékű elszigetelésére, a *szegregáció* mintáira. Ilyenek például a várak, lakótornyok, télikertek, repülőgépek, színházak, múzeumok, plazák. Ugyanakkor számos törekvést ismerünk az emberi tevékenységek által formált művi környezet és a természetes környezet közti kapcsolatok minél gazdagabbá, sokrétűbbé tételére, az *integráció* mintáira is. Ilyenek például a kertes házak, üdülők, városi parkok, állatkert, tetőterasz, zöldfolyosó, biotóp hálózat.

Kézenfekvő lenne kijelenteni, hogy a szegregációs elvű mintázatformálás korszerűtlen, mert az elszigetelt állapot fenntartása sokszoros költséget, energiát igényel a természetközeli állapotok megtartásához képest. Amellett, hogy ez az állítás igaz, mégis egyre több és újabb, a szegregáció jegyeit hordozó „mű-környezet” jelenik meg körülöttünk, úgy élünk, hogy ezekre szükségünk van. Valljuk be, például hurrikán esetén kifejezett előny az elszigeteltség.

Az utóbbi időben felerősödtek az integrációs törekvések is, sokszor éppen a szegregációs fejlemények ellensúlyozására. Például az autópályák hálózatához hasonlóan formálódik az Európa élőhelyeit összekötő ökológiai hálózat, helyenként zöld hidakkal keresztezve azt. Agrár-környezetgazdálkodási programunk a mezőgazdálkodást együtt kezeli a táj- és környezetvédelemmel. Ezekkel és a sorakozó egyéb lehetőségekkel lehet településeink tudatos, kíméletes fejlesztését, a beépítés és a „szabad” területek mintázatainak formálását megvalósítani.

Jó példákat kínálnak azok a településformák, amelyeket az ott lakók közvetlenül a tájban, a földeken, erdőkben végzett munkája és az azt szolgáló létesítményeik alakítottak ki. Ezen tevékenységek révén alakultak ki településeink egyedi, a helyi sajátosságokat hordozó jegyei. A különféle táji adottságok közt kialakult falvak, települési szórványok — amellett hogy élelmszereket és nyersanyagokat termelnek — hivatottak arra is, hogy érintkezésben tartsák az embert a természettel. A mező- és erdőgazdálkodáshoz szükséges területek, épületek, eszközök térbeli rendje, mintázata alapvetően alkalmazkodó kell hogy legyen, különben saját létfeltételeit szünteti meg. Ez a szerkezeti érték akkor is jelentős marad, ha az a tevékenység, amely létrehozta, kivonul onnan, vagy újabbra cserélődik. A struktúrák önmagukban is hordozni képesek a természettel való érintkezések lehetősé-

geit, ezért olyan népszerűek a parasztházak, a régi falusi környezethez az üdülők, második lakások iránti igények kielégítésére.

Az alföldi tanyák

Az Alföldnek a természetes környezeti feltételekhez leginkább alkalmazkodott településformája a tanya. Ezek a települési szórványok viszonylag távol helyezkednek el az intenzívebben használt és „művibb” települési belterületektől. A természetes környezethez való közelségük, valamint az integrációs kényszer is ebből fakad. A távolságuk fizikailag is, mentálisan is mérhető. Titokzatoságukat, különlegességüket ezek a sokféleképpen mérhető és eltérő mértékű távolságok okozzák. Történetük során sosem volt könnyű a „normális” közigazgatásba való beillesztésük, és ma, a 21. századi magyar jogrend sem tudja egyértelműen megfogalmazni, hogy mi is a tanya mint települési forma, mint életter.

Az alföldi tanya fő ismérve természetesen nem a fehérre meszelt, vályogból készült falazatú, nád- vagy szalmafedelű ház. Ezek a külső jegyek csak következmények. A tanyavilág mai formájának kialakulását alapvetően meghatározta az a tény, hogy az Alföld a török hadsereg és közigazgatás „áramlási tere” volt 150 évig. Az áramlások kisöpörték a terület korábbi településeinek nagy részét, mezővárosokba, nagy falvakba koncentrálna a meggritkított lakosságot olyan mértékig, hogy az ma is mérhető. Ha a Duna-Tisza közén kell átmennünk a szomszéd faluba, akkor az 10–15 kilométernyi távolságot jelent, a zalai, nógrádi aprófalvak között ez a távolság általában csak fele ennyi, vagy még ennél is kevesebb.

A nagyhatárú alföldi települések külterületein, a törökök kivételét követően először a 18. század elején „kirazzó” állattartó, majd később növénytermesztéssel is foglalkozó városlakó gazdálkodók létesítettek tanyákat. Általában belterületi lakásukat nem adták fel, tanyájukban ideiglenesen, csak a munka miatt, az állandó ott tartózkodást igénylő időszakokban laktak. Településük rangos polgárai maradtak, a település által kínált kulturális és civilizációs szolgáltatások aktív részeseiként. Az alföldi tanyának ma is jellemző ismérve a kialakulásának történetével összefüggő kétlakiság.

Ez a közösségi kapcsolat az alapvető különbség az alföldi tanyák és más tájak gazdálkodóinak „farmjai” között, amelyek eredendően efféle települési, közösségi háttér nélkül jöttek létre. A tanyákon való életet tehát a mezőgazdaságban való munkavégzés miatt vállalták a tanyasiak, de életüket nem a külvilágtól elszakadva kívánták élni, meg is teremtették ennek a kétlakiságnak a kultúráját, amely a tanyavilág mai maradványában is létezik; a falubeli, városi ház biztonságos háttérrel és kapcsolatok sokaságát jelenti egy tanyán gazdálkodó családnak.

Tanyatörténelem

A tanyai gazdaság „kivirágzása” és fénykora a 19. század végére, a 20. század elejére, az alföldi területek úgynevezett amerikai utas birtokbavételének időszakára esik. A két világháború között az Al-

föld területén a tanyán élők száma meghaladta az 1 milliót. A tanyák megítélése, kezelése különlegesen tudathasadásosnak tekinthető a mezőgazdaság szocialista időszakában, amikor is a tanyai magángazdálkodás politikai szempontból nemkívánatossá vált (kulaküldözések). Mivel az ínséges lakásviszonyok közepette sem az akkori párt, sem a kormány nem tudott mást felkínálni azok számára, akik nem rendelkeztek falusi, városi lakással, a tanyai lakások nagyrészt megmaradtak, de a körülöttük elterült termőföldek tagosításra kerültek. Ebben az időszakban hozták létre a „tanyafalvakat” is, a nagy, egymástól távoli, városoktól, falvaktól messze eső területek lakói számára, falusi, belterületi életlehetőségeket kínálva. A beköltözők azért a tanyájukat nem adták fel, sokan választották az előnyökkel járó kétlakiséget. A „háztájizás” idején, a 70-es évek derekán a tanya, mint birtokközpont, gazdasági kényszerből mégiscsak megtartandónak, sőt egyes területeken fejleszhetőnek minősült.

A kétlakiség alapsémája kiegészült egyéb módokkal, kialakultak az állandó tanyán lakás mintái, közösségei is, de ezek sem függetleníthetők a külső hatásoktól. Néhány évvel ezelőtt az egyik nagyhatárú alföldi város településfejlesztési vitái során például felmerült a tanyai iskola kérdése. A tanyán élő gyermekes szülők egyik csoportja szerette volna megtartani a tanyasi iskolát, hogy a közelbe, gyorsan eljuthasson a gyermekük. A szülők másik fele vállalta, hogy akár saját autóikon beszállítják a gyerekeket a városi iskolába. Végül a döntés mindkét igényt támogatta.

A tanyai lakóhelyen való kinnlakás indokolatlan kényszerűséggé válhat, ha a gazdálkodás sikertelensége, vagy a munkára való képtelenség esetén az ott lakóknak nincs lehetőségük elköltözni. A „szociálisan érzékeny” településpolitikának leginkább a kényszerből való tanyán lakás megszüntetésével kellene foglalkozni. Különösen pórul járhatnak azok a gyanútlanok, akik városi, leromlott bérlakásaikat „kertes családi házat” kínáló ügynökök közvetítésével elcserélik régi, kicsi, termőterület nélküli, közművekkel ellátatlan tanyákra. Ők csúsznak lefelé, gazdálkodásbeli ismeretek, külterületi életmódbeli tapasztalatok híján. A KSH legutóbbi két népszámlálása szerint 1990-re az alföldi megyékben külterületen élők száma 183 508 volt, ez a szám 2000-re 177 490 főre csökkent.

Alkalmazkodó tanyák

Az alföldi tanyák tájhoz és természethez való viszonya különleges. Az a tény, hogy a tanyavilág sokfajta politikai-gazdasági kríziskorszakot át tudott vészelni, ennek a viszonyoknak köszönhető. Ezt a viszonyt az alkalmazkodás jellemzi: ahol a táji adottságok változatosak, ott változatos, sokszínű gazdálkodással, egyes gazdálkodási ágazatok okos egymásra építésével lehet csak megmaradni.

Jól illusztrálta ezt a 80-as évek elején a Csongrád megyei tanács- és tsz-elnökei körében végzett kérdőíves vizsgálat eredménye. Abban az időben már bebizonyosodott, hogy a tanyai gaz-

dálkodás, a tanyaépítés és felújítás általános tiltása elhibázott döntés volt. A megyei vezetők tájékozódni kezdtek, hol lenne mégiscsak indokolt a tanyaak „tűrése”, esetleges „támogatása”. A felmérés végeredménye az lett, hogy a megye Duna-Tisza közti, homokhátsági településeiről, szövetkezeteitől pozitív, a tanyaakat támogató válaszok érkeztek, a tiszántúli részéről pedig nem is érkeztek válaszok, ami akkor a nemleges válasszal volt egyenértékű. Arrafelé a földmunkagépekkel eltolt tanyaak számával arányosan osztották az év végi jutalmat a szövetkezeti vezetőknek. Ha megnézzük a megye talajtérképeit, láthatjuk, hogy a tiszántúli területek homogén talajú, nagyüzemi gazdálkodásra igen alkalmas területek, ezzel szemben a Homokhátság talajai, domborzata igen mozaikos, itt az akkori termelőszövetkezeti technológiákkal nagy sikereket elérni nem lehetett. A táj változatos struktúrája a finoman alkalmazkodni képes gazdálkodást igényli. A tanyaak ilyenek.

A kiskunsági tanyaak legtöbbje kiválóan össze tudja hangolni legelő és szántóterületeinek méreteit az ott megtermő takarmánnyal eltartható állatok számával. Csaknem minden tanyaán kiegészül a tevékenység zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztéssel is. A sokszínű gazdálkodás sokféle eleme a gazdaságon belüli körfolyamatokká szervezhető, ami a gazdálkodásban a külső források iránti szükségletek viszonylag alacsony szintjét, illetve a fel nem használt melléktermékek csökkentésének lehetőségét kínálja. A tanyaai gazdálkodásnak ez a tradicionális sokszínűsége teljesen természetesen megfelel a „multifunkcionalitás” mára ismét korszerűvé vált, EU-konform ismervének, mely a természet- és környezetvédelem, a mezőgazdálkodás és kiegészítő tevékenységeinek összehangolását jelenti.

A sokféle tevékenység összehangolása „mérétezhést”, az egyes összetevőkből szükséges minimális mennyiségek, méretek meghatározását is jelenti. Meghatározható az egyes települési térségek „tanyaeltartó-képessége” is. Sok kiskunsági település túltanyásodott, a földhasználat-állattartás területigénye nem biztosítható mindegyik számára. Korábbi, a jelenlegitől eltérő gazdasági körülmények között létrejött tanyaak „pusztulási zónái” egyértelműen egybeesnek a gazdálkodás számára kedvezőtlen agro-ökológiai adottságú zónákkal.

Az épített tanya

Az alföldi tájhoz és természethez való gazdálkodási viszony különlegességének megfelelően a tanyaak „térrendszere”, lakó és gazdasági épületeik, a művelésből kivont udvaraik, művelt földjeik, erdőik, útjaik szervezése is különleges, „alföldi módon” egyedi. A hazai építési előírások szerint a tanyaépítés, illetve felújítás 1957 és 1987 között meg nem engedett tevékenységek voltak, ilyesmire nem lehetett engedélyt kérni. Ennek következménye nem az lett, hogy nem épültek új tanyaai épületek, hanem az, hogy az újakat maguk a gazdák, és nem építésszek tervezték, építették, engedély

és állami támogatások nélkül. A tanyaépítésnek nem leírt szabályai, hanem íratlan hagyományai vannak.

A tanya központja a tanyaudvar. A tanyaudvar közepén kút, itató, árnyékot nyújtó lombos fa állott, a lakóépület előtt bekerített virágoskert. Az udvart épületek kerítik körbe, határolják le. Ezek általában nem érnek össze, szabad kijáratot biztosítanak a földek felé. Az épületek az udvar körül az égtájak felé, rendeltetésüknek megfelelően tájolva kerülnek elhelyezésre. A tanyai lakóház bejárata általában dél felé nyílik. A többi épületnek ehhez illeszkedő helye van az udvar körül. Az egyes épületek elnevezése nem mindig egyszerű. Lakóháznak ugyan nevezhetünk egy épületet, de lehet, hogy nincs benne konyha, mert az esetleg a tarmánykészítés helyiségeivel külön épületben van berendezve.

Az épületek szerkezetei jórészt a helyben, közelben található anyagokból készülnek. A nagy szállítási távolságok drágítják az építést, főleg az igényesebb, drágább elemek származtak meszszebről. Hosszú, egyenes, vastag, tartós fagerenda a kiskunsági akácból, fenyőből, nyárból viszont nem készíthető. Legjobb volt az ilyet a Tiszán az erdélyi, kárpátaljai erdőkből leúsztatott fenyőgerendák közül kiválogatni, kifűrészelni. A mestergerendába vésett évszám a gerenda készítésének évét jelzi, ez nem esik feltétlenül egybe a ház építésének időpontjával. Sok ilyen mestergerenda 4–5 házat is képes volt kiszolgálni.

A helyi anyagok felhasználásával készült épületszerkezeteknek, építészeti megoldásoknak számos eleme tekinthető ma is korszerűnek. A vályogból készült falazatok szilárdsága a földszintes épületek igényeit minden gond nélkül kielégítheti, ha a nedvesedéstől meg tudjuk azokat óvni. Mivel a vályog nincs kiégetve, mint a cseréptégla, magas a víztartalma, amit a levegő páratartalmának megfelelően lead vagy visszavesz. Ha a teljes „életciklus”-ra (gyártás, építés, használat, bontás, újrahasznosítás) vonatkozó energetikai elemzéseket a vályogtéglára vonatkozóan összehasonlítjuk egyéb építőanyagokéval, igen jó eredményeket kaphatunk, igazolva a technológia mai jogosultságát is.

Változó tanya

*¹Átfogó fejlesztési program a tanyás térségek helyzetének a javítására, különös tekintettel a tanyavillamosítási feladatokra. MTA RKK ATI, VÁTI Kht.
Lásd: www.alfoldinfo.hu/
tanyakutatas*

Hálózatokat, lassú és gyors áramlások tereit vizsgálva, ha egy településforma tárgyalása, lényegének megragadása a feladat, a minősítés nem történhet kizárólag a környezeti elemek integrációjának viszonylatában. A szempontok között az emberi közösségekhez való tartozás, az emberi létezés mindenkori alapfeltételeivel kapcsolatos igények szempontjait is figyelembe kell venni.

Az utolsó népszámláláskor összeszámolt 177 490 fő „külterületi lakos” nem mind tanyasi, mert külterületeken máshol is laknak emberek. A tanyák száma az egész Alföldre vetítve talán 70–80 ezerre tehető. A kiskunsági tanyás területeken 2005-ben végzett vizsgálat szerint a tanyaként nyilvántartott ingatlanok 14 százaléka már összedőlt.¹ A megmaradtak 50 százaléka lakóta-

nya típusú, állandó vagy ideiglenes ottlakással, üdülési céllal használják, legfeljebb önellátásra való mezőgazdasági termelési tevékenységre hasznosítják. A működő tanyák 28 százaléka mezőgazdasági termelésre hasznosított, állandó vagy ideiglenes ottlakással, és 22 százaléka lakatlan, használaton kívüli.

²Körmendy Imre:
*Átgondolt eszménykép
vagy megszűnő falvak.*
Népszabadság, 2005.
november 14.

„A települések, sokszínű formációik létrejötte egy népesedő társadalomban természetes folyamat, de felszámolódásuk is természetes lehet egy népességében fogyó, értékrendjét tekintve is változó társadalomban.”² Ez a kihívás, a fenti adatok szerint a tanyavilágot is érinti. (Az előbb idézett kutatás 52 pontos feladatlistát tartalmaz a megbízó és rajta keresztül a kormányzati szervek számára.) 2005-ben Magyarország csatlakozott az *Európai Táj Egyezményt* aláíró országok közé. Erre hivatkozva, ha a tanyát nem pusztán mint külterületi lakóhelyet, nem egyszerűen csak mint egy mezőgazdasági kis- vagy középüzemet, hanem szervesen az alföldi tájhoz tartozó történeti-táji értéket tekintjük, amely integráns eleme az európai ökológiai hálózatnak is, akkor találhatunk hivatkozási alapokat a tanyák megőrzésére. A tanyavilág alakulása alapvetően mégis attól függ, hogy a jövőben lesz-e ember, aki a tanya életet fogja választani.

A még működő, 50 százaléknyi arányt képviselő lakótanyák között nagyon sokféle van. Ezeken a tanyákon merülnek fel legerősebben a komfortosítás, a mára általánosan elfogadott szintű ellátásra vonatkozó igények. Minél magasabb szintű lesz az általános ellátási szint, annál ordítóbbá válik a tanyavilág ellátatlansága. Ugyanakkor a tanyavilág lényegéhez tartozó szélsőségesen alacsony népsűrűség mellett a közművesítés, egyéb ellátórendszerek üzemeltetése is szélsőségesen drága. Ha a tanyavilágot meg akarjuk egyéb értékei miatt tartani, az ellátás sajátos, a ritka laksűrűséghez idomuló szintjét és módját kell megtalálni.

A fejlesztés lehetőségei

Magyarországon a rendszerváltozás után kialakult egyik legsikeresebb civil szervezet, a „Faluközségi és tanyagondnokok Szövetsége” ráteremtett és működtet a kis falvakban, tanyás településeken egy hatékony ellátórendszert, a közösségformálási, szociális, egészségügyi, oktatási, közművelődési igények kiszolgálásával. Számos korszerű kísérlet van a közmű és energiaellátó rendszerek decentralizálására is. A tanya identitásához nem a közműnélküliség, hanem a decentralizált ellátás autonómiája áll közelebb. Az intenzíven lakott belterületeken gazdaságosan működtethető közműrendszerek (víz, gáz, csatorna, villany) tanyás külterületeken való kiépítését csak nagyon gazdag egyének, közösségek tudják finanszírozni.

A tanya eredeti értelmének megfelelő mezőgazdasági termelőtevékenysége miatt az említett 28 százaléknyi, mezőgazdasági termelésre vagy egyéb gazdálkodási tevékenységre, állandó vagy ideiglenes ottlakással hasznosított tanya az, amelyeket leginkább tanyának nevezhetünk. A több lábbon állás stratégiáját vállalók

azok, akik a gyorsan változó piac konjunktúra-zuhanásait át tudják vészelni, gazdaságuk működtetéséhez a természet- és környezet-fenntartásért járó kifizetéseket fel tudják venni. Szép példáit láthatjuk annak, hogy több kicsi, régi tanya egyesítésével, azok korábbi térbeli struktúráját megtartva, megújítva miképpen lehet a mai jövedelmezőségi igényeket biztosító családi gazdaságot fejleszteni. A gazdaságok a látogatók számára is vonzóvá tehetőek, akár „horgász tanya” vagy „lovas tanya” formájában. A külföldi egzotikus tájakon való üdülésre egyre több pénzt költ az emberiség gazdagabb része. Indokolt volna megteremteni a tanyavilágban való üdülés itthoni kultuszát is.

A legtöbb tisztázatlan lehetőség abban a 22 százaléknyi használaton kívüli tanyában van, ami a kutatók tipológiája szerint „lakatlan tanya”. Ezeknek még vannak udvaraik, felújítható épületeik, erdők a tanyaudvar körül. Ez a strukturális értékük akkor is jelentős, ha a tevékenység, amely létrehozta őket, kivonult onnan. A meglévő példák szerint jól hasznosíthatók ezek, de a legnagyobb izgalmat az jelenti ezekkel kapcsolatban, hogy kialakításuk, fejlesztésük szinte megszámlálhatatlanul sokféle, egyéni lehet. Számos lehetőség rejlik a különféle típusú, egymás közelében fekvő tanyák együttműködésének megszervezésében is.

Tanyai mintázatok

A tanyavilág mintázatának formálási lehetőségeit mérlegelve meg kell hallanunk a regionalizmus kérdéseivel foglalkozók figyelmeztetéseit, amelyek visszavezetnek a globális mintázatok kérdéseihez, és azokkal összefüggésben segítenek értelmezni a tanyavilág jelentőségét. „A korlátozó, önmagába és a múltba forduló, nosztalgikus lelkületű regionalizmussal a helyek szellemeit és kulturális hagyományait, a legkorszerűbb vívmányokat integráló, felszabadító regionalizmust kellene szembeállítani.” Nem áll ellentétben ezzel az az igény sem, amely „a regionalitáson túl létező, pontosabban annak mélyén rejlő univerzalitás, a világegyetem természetével összefüggő egyetemesség iránti fogékonyságot kéri számon”.³

A tanyavilág népének szellemiségét, vallásosságát belülről ismerő lelkipásztor a következőket írta: „A tanyavilág teológiájának fölvetésével e nép teljességre irányuló, a természet egészére, a krízishelyzetekre és a transzcendens értékekre nyitott gondolkodás-módjára szeretnénk rálátni. A tanyavilág hagyományos gondolkodása a személyi érettség felelősségével fel tudta és fel akarta dolgozni a természet jelenségeit, a társadalom és az ember legalapvetőbb krízishelyzeteit.”⁴

A tanyavilág nem pusztán a művi és természetes környezeti rendszerek sajátos integráltságát, hanem azzal szervesen összefüggően univerzális üzeneteket, szellemi, lelki tartalmakat, tapasztalatokat is hordoz. Ez a tény avatja a földünk felszínén formálódó globális mintázatok közé illeszthető lokális, de fontos, megőrzendő elemmé.

³Meggyesi Tamás:
*A Kárpát-medence
génuszi. Magyar Építő-
művészet, 2005. 3.
Utóirat melléklet.*

⁴Sági Lajos:
*Tanyateológia, tantárgyi
forgatókönyv. SZIE –
KTI, Gödöllő, 2002.*

Éghajlatváltozás és társadalmi változás

ANTAL Z. LÁSZLÓ

1955-ben született Budapesten. Szociológus, az MTA Szociológiai Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Etika Tanszékének tanára.

Az éghajlatváltozás miatt megváltozott életkörülményekhez a növény- és állatvilág egy része már egyértelműen megfigyelhető módon megpróbál alkalmazkodni. Már Magyarországon is megjelennek olyan új növényfajták, amelyek jobban elviselve az időjárás változásait, kezdik kiszorítani az őshonos növényeket. A gyümölcsfák megváltozott virágzásának ideje és az új kártevők megjelenése a változás két jól ismert jele. Az állatok életét és viselkedését vizsgáló szakemberek arról számolnak be, hogy sok helyen kipusztulnak az alkalmazkodásra képtelen fajok, és megfigyelhető az állatok egy részének észak felé, illetve a hegyoldalak hűvösebb része felé való vándorlása.

Írásomban azonban nem a növény- és állatvilágban tapasztalható változásokkal foglalkozom, hanem azzal, hogy az egyes emberek és társadalmak — a tudásuk és a műszereik segítségével sokkal jobban megismerve az éghajlat változásait és annak jövőbeni várható alakulását — miért alkalmazkodnak sokkal lassabban, mint a tudományos apparátussal nem rendelkező növények és állatok. A 2004/2005-ös tanévet Londonban töltöttem, ahol az éghajlatváltozásra adott társadalmi válaszok elemzésével foglalkoztam. Az ott végzett kutatásaim eredményei alapján kebresem a választ a mindannyiunk számára alapvetően fontos kérdésre.

Az éghajlatváltozás kérdése az Egyesült Királyságban

Az Egyesült Királyságban az éghajlatváltozás nemcsak a szakértők, hanem az ország vezető politikusai és az ott élő emberek számára is néhány év óta az egyik legkomolyabb kérdéssé vált. Erre utal, hogy a Környezetvédelmi Minisztériumban közel 100 ember foglalkozik az éghajlatváltozással, s az is, hogy kormányzati támogatással két új, csak e kérdéssel foglalkozó kutatóintézet hoztak létre. Ennek a más országokhoz képest határozottabb és jelentősebb politikai figyelemnek egy újabb eseménye volt 2004 szeptemberében Tony Blairnek az a beszéde, amelyben az éghajlatváltozást — Afrika mellett — elsőszámú politikai prioritásként kezelte.

A természetet szerető és védő gondolatok és gyakorlat elterjedésében kiemelt szerepet játszik az Egyesült Királyságban a királyi család is. Különösen a trónörökös, Károly herceg, aki óriási földterületeken az ökológiai elvek szerint gazdálkodik, és ennek a szellemiségnek egyik hirdetője. De maga a királynő is kifejezte aggodalmát az éghajlatváltozás miatt, s a kormányt mielőbbi ér-

de mi lépések megtételére kérte. Másnap a tekintélyes angol lapok a királynőt „Zöld Királynőnek” nevezték, s arról írtak, hogy ezt a kérdést különösen fontosnak tarja, mivel 30 év óta ez az első alkalom, hogy politikai kérdésben nyilvánosan kifejtette véleményét.

**Társadalmi
szervezetek
tevékenysége**

Nemcsak az ország vezetői, hanem az angol társadalom életében alapvető fontosságú társadalmi szervezetek (egyesületek, klubok, alapítványok...) egy része is fogékony a „zöld” gondolatokra. Számos, csak e kérdéssel foglalkozó új szervezet alakult már a 70-es, 80-as években. Ebből a szempontból különleges fontossággal bírnak a természetgyógyászattal foglalkozó szervezetek — amelyekből ma már több száz működik az Egyesült Királyságban —, amelyek szintén sokat tettek a természetközeli életmód elterjesztéséért.

A brit politikusok és a nagyszámú és erős civil szervezetek mellett az angol sajtó is kiemelt figyelmet fordít e kérdés minél részletesebb elemzésére és a várható következmények bemutatására. E közel 30 éve kezdődött figyelemfelhívásnak mára már a társadalom életét érintő hatásai is vannak. Amit jelez a környezetvédelmi mozgalmak nagy száma — amelyek között számos nemzetközi tekintélyt is kivívó szervezet, mint például a WWF és a Greenpeace; az alternatív energiaforrások növekvő használata; az öko-építészeti szempontok terjedése és a biogazdálkodás népszerűségének növekedése is. De a változások sorában illeszkedik a legkülönbözőbb tudományterületek e kérdéskör iránt megnövekedett érdeklődése és a megjelent könyvek nagy száma is, hogy csak a legszembetűnőbb változásokat említsük.

Az elért eredmények

Az eddig erőfeszítések ellenére az elért eredmények az Egyesült Királyságban — ugyanúgy, mint Magyarországon és a világ más részein — mérsékeltek. 1972-ben jelent meg *A növekedés határjai* című könyv, amely fordulópontnak tekinthető az emberiség jövőjével és a környezetvédelemmel foglalkozó gondolkodásban. Harminc évvel e könyv megjelenése után az azóta világhíressé vált szerzők elhatározták, hogy — mintegy az első könyv folytatásaként — megírják könyvük „Harminc év múltán” alcímű folytatását. E könyv bevezetőjében röviden és tömören így foglalják össze az eltelt három évtized eredményeit: „Szomorú tény, de az emberiség az elmúlt harminc évet nem igazán elkötelezett akciókkal fecsérte el.” Más szavakkal megfogalmazva, de hasonlóan értékeli Dr. Láng István, a magyar éghajlatváltozással foglalkozó akadémiai kutatási program vezetője az elmúlt évtizedek eredményeit: „Sajnálattal kell megállapítani, hogy az elmúlt 25–30 évben hiába került a globális klímaváltozás lehetősége az érdeklődés homlokterébe, az ünnepélyes ígéreteken és a jól megfogalmazott dokumentumokon kívül alig történtek tényleges intézkedések...”

Az Egyesült Királyságban sem történt meg még a „nagy áttörés”, de itt magyar szemmel szinte hihetetlen az erőfeszítés, amellyel a megfelelő megoldást keresik.

Mi lehet a magyarázata annak, hogy ez a kérdés ott az érdeklődés középpontjába került, ami a megfelelő válasz megtalálásának egyik alapfeltétele? Erre a kérdésre nehéz egyértelmű választ adni, hiszen az Északi-sark jegének olvadása, a Golf-áramlat lehülése, az állat- és növényvilágban megfigyelhető változások, a betegségek számának növekedése és az egyre gyakoribbá váló szélsőséges időjárási jelenségek más országokban is tapasztalhatók. Feltételezhető, hogy a tengerszint várható emelkedése lehet ennek a kiemelt figyelemnek a hátterében, hiszen több millió ember lakik a tengerpart közelében, akiket közvetlenül érinthetnek a várható következmények.

Hasonlóan fontos hatással lehetnek az emberek gondolkodására azok a hírek, amelyek a Temze vízszintjének megemelkedésével és a metrójáratok esetleges víz alá kerülésével foglalkoznak. Ezek a feltevések olyan komolyak, hogy 2005-ben a Temze melletti gátak óriási költséggel történő megerősítését határozták el az ország vezetői. Az éghajlatváltozás következtében a szigetország előnye — amely az országnak már több esetben különleges katonai védelmet jelentett — most hátránnyá változott. Az eddigi védelmet és biztonságot nyújtó sziget most veszélyes helyé vált. Ott tartózkodásom alatt egyre kitapinthatóbbá vált az a félelem, amelyet az éghajlatváltozás egyik következménye, a vízszint várható emelkedése vált ki.

Mindez azonban az emberek többsége számára még mindig nem elég erős érv a fogyasztási szokásaik megváltoztatására, s arra, hogy saját, gyermekeik és unokáik biztonsága érdekében áldozatokat vállalva „megszenteljék az életüket”.

A váltás minden ember életében nehéz, s még nehezebb egy társadalom életében. A nagyobb fogyasztásra és kényelemre csábító erők eddig erősebbnek bizonyultak, de az Egyesült Királyságban egyre erőteljesebbé válnak azok a törekvések, amelyek a jövő, a Föld, a környezetvédelem érdekében az önkéntesen vállalt lemondásra és áldozatvállalásra is képesek.

Ebben a felszínen udvariasan, a demokratikus és a piaci szabályokat betartó módon folyó, de valójában kegyetlen élet-halál harcban az Egyesült Királyságban és Magyarországon is a jelenleginél komolyabb szerepe lehetne az egyházaknak, így a Katolikus Egyháznak is, hogy lelkiileg, szellemileg megerősítsék azokat, akik képesek áldozatokat hozni másokért, a közös jövőnkért, a teremtett világ megőrzéséért.

HERMANN HESSE

A fákról

Hermann Hesse (1877–1962) német író, költő. 1923-tól svájci állampolgár volt. Számos irodalmi kitüntetést kapott, 1946-ban Nobel-díjat. A fordítás alapjául szolgáló mű: *Bäume. Betrachtungen und Gedichte mit Fotografien von Imme Techentin. Zusammenstellung der Texte von Volker Michels.* Insel, Frankfurt am Main, 1984.

A próféták közül számomra mindig is a fák voltak azok, akiknek feltétel nélkül hittem. Tisztelem és becsülöm őket, akár erdőkben, akár ligetekben élnek, vagy ha a tájban csoportosulnak is, és ugyanúgy, ha csupán néhány fős családokban nőnek fel, mint mi, emberek. A legjobban mégis a magányosan álló fákat szeretem. Oly árvák ők. Nem úgy esendők, mint akik szerencsét próbálnak messze az otthonuktól, mivel gyöngébbnek tünnek a maradónál, hanem úgy, mint Beethoven és Nietzsche, akiket nem értett meg környezetük. Mert lombjaikban zúgott föl a világ, s gyökereikben szunnyadt a végtelen: amit mások szóra sem érdemesítenek... — de ők inkább minden erejüket összpontosítva az önmagukban növelt lét törvényére figyelnek csak, hogy azt egyéniségükkel egészen beteljesíthessék. Nincs nagyobb szentség, se szebb, mint az erős fáké. Aki velük beszélgethet, s aki képes végighallgatni őket, megérti az igazságot. Nem intéznek dörgedelmeket, s nem nyújtanak biztos szentenciákat át, hogyan töltsük gondtalanabban időnket, hanem a lét ősi törvényére figyelmeztetnek.

Mert így szól a fa: bennem egy szikrányi magocska van, de az az örök élettől való. Egyszer lehetőség kínálkozott, s ez egyetlen lehetőséggel élt is örök anyácskánk, meg merte tenni velem azt, hogy azóta tulajdon törzsemben érezhessem leveleim fényes játékát és a legsötétebb horzsolásokat is ereimben. Ez lett az én hivatásom, hogy a kifejezhetetlen örök dolgokat egyszerűekre formáljam és megmutassam.

S így beszél tovább a fa: a bizalom az én erőm. Nem tudok semmit szüleimről, semmit se tudok ezernyi csöppsegről, akik belőlem hajtának minden áldott esztendőben. Nincsen másra gondom, mint az, hogy végsőkig élhessek annak a titoknak, amit a magocskából növesztek. Hiszem, hogy Isten rejtőzött el bennem, s hogy a földatom szent. E hit által élek.

Ha megszomorodtok, s már a létet sem érzitek elviselhetőnek, akkor egy fa fog hozzátok jól beszélni: Nézz rám! Az, hogy az élet könnyű, vagy hogy nagyon nehéz: ezek gyermekes elgondolások csupán. Isten az, aki hallgat, hát hagyd megszólalni benned. Szomorkodsz, hogy utad elkanyarult anyádtól és hazádtól? Hiszen úgylis minden lépted és napod újra feléjük visz. A szülőföld nem itt vagy ott terül el. Vagy benned van, vagy sehol.

Indulhatnékom támad távoli tájakra, ha csak meghallom az esti fákat zúgni a szélben. Ha sokat és figyelmesen hallgatja őket az ember, fülébe suttoják a vándorlások titkos értelmét. Mert

egyik sem a megpróbáltatások elől akar elfutni, ahogy az első szempillantásra tűnhet. Ellenkezőleg, ők éppen a szülőföldük után vágyakoznak, anyácskájukra gondolnak szüntelen, így ők az élet eleven példabeszédei. Hazavezetnek a fák. Minden egyes léptük születés és halál, sírjuk pedig éppen ott van, ahol az anyácska.

Németh István Péter
fordítása

Aki ért a fák nyelvén, már nem is akar mást, csak hogy fává válhasson maga is. Semmi más nem akar lenni, csak az, ami volt. Szülőföld. És öröm.

HALMAI TAMÁS

A lányok

Ők írják újra az eget,
a nyelv csak őket ismeri
igazán, kikre nincs szava,
a boldogsággal büntetett
halandók arca nem övék,
mi eltörünk, ha este lesz,
ők meghajolnak, égi fák
lesznek, elérni holdakat,
misztérium, üres csoda,
hiába, hogy újrateremt,
hiába, hogy üres csoda,
újrateremt, misztérium
a létük, szép utópia,
az anyagtalán teste
ők, néma türésben öröm
lelői, szertartásaik
is csupa kegyes áldozat,
ahogy kinyitnak ablakot,
ahogy a napfényt elhiszik,
ahogy középkori zene
rendjére táncot lejtének,
álom nemzette istenek
álmatlan teremtményei,
eljövő vallás szentjei,
hunyt szemmel vértelen tanúk,
kristály széthasad, ők soha,
arany elkopik, de nem ők,
szakrális fogyasztással él
nélkülük mind, kinek gyönyör
rajzolja bár át ráncait,
óvatlan csoda nélkülük

*a testvériség kapkodó
ígérete, hamis barokk,
szavakkal mit is kezdene,
akinek csupán szava van,
a nyelvet csak ők ismerik,
mióta hallgat az Ige,
őket írta újra az ég,
meghajolnak, míg eltörünk,
történ vigyázni lányakat.*

Lassú sodrás

Nádas Péternek

*Az csak a test, a romlás
ahonnan jön, a lassú
sodrás helye, a lélek,
vakon egy történetben,
ahol ütődik csontnak,
húsnak, ahol sodorja
lassú, sodorja rontás,
amíg elrendeződik
és lakhatóvá épül
a zavar, amíg újra
szétsodorja a lassú
a rendet, szét a lelket,
hiába őrzi áldás,
megpihenni egy néma,
névtelen betegségben,
megigazitott párna,
rászórova marék napfény
a lecsereált kötésre,
az átmosott seb ellen,
engesztelődni mennyi
év, mennyi napsütés kell,
vagy ha a testek bűne,
a szerelem, kiárad,
kibirni, ahogy épül,
a lassú szétsodorta
zavar, a drága lélek,
Hölderlin, Monteverdi
helye, múltó zsolozsma
és megtisztított trónus
helye, mint katedrális,
vakon egy történetben,*

sodorná el a rontás,
de nincs hová sodorni,
mozdulatlan a vessző
a túlfeszített fjon,
túlfeszül, mint a lélek,
a lélek túlfeszíti
a testet, csak a két kéz
imára zárt, megkésett,
esendő gótikája,
azt elsodorja akkor
a betegség, a lassú,
az marad meg, sodorja
akkor mégis a rontás,
s átok alatt nem él, csak
ki máshonnan való, de
idegen ki ne volna,
félő intelmek nélkül,
e sötét helyen, átok
alatt, hacsak nem az, ki,
óva érj szép arcához,
szép arcát óvja, mégsem
azért tud élni, halni,
szabadulni a testtől,
megszabadul a lélek,
vadász, vadászat nélkül,
haldokló állat, vérzik
és lebukik a lélek,
a nap, a könnyű tenger
mögé, nem azért tudja,
vakon egy történetben,
szép arca sem azért szép,
csak nincs hová sodorni,
és lassú lélek óvja.

Naphimnusz

Az egek palimpszesztjén
s pergamensárga bőrön
ugyanúgy átviláglik,
sár fedte arany módján,
többértelmű és pontos
igékben rejtekezve,
az ismeretlen nyelvtan.

Ez van

Hamvas Béla Ugyanis című regényéről

1972-ben született Zentán. Író, költő, kritikus. Legutóbbi írását 2005. 11. számunkban közöltük.

Hamvas Béla életművének összefoglalója és sok tekintetben szintézise a *Patmosz* című esszégyűjtemény. Ezekben az esszéekben számadásra kerül Hamvas „minden tudása, fiataalkori Nietzsche-rajongásától és hyperioni büszkeségétől érett kora alázatáig és egyszerűségéig”.¹ A *Patmosz* esszéi a világ és az emberi személy helyzetéről nyújtanak áttekintést: a háború utáni „szellemellenes kor” társadalmi kérdéseivel foglalkoznak, az egyetemes korrupció okaival, valamint azzal, hogy milyen esélyek maradtak a normális élet megvalósítására a mindent megfertőző létrontás közepette.² Hamvas utolsó regénye, az *Ugyanis* egy velejéig romlott társadalmat mutat be, egy szinte valószínűtlenül korrumpált államberendezkedést — így a *Patmosz* kötet esszéi hozzájárulhatnak a kisregény jobb megértéséhez.

Pesszimizmus?

¹Dúl Antal Mattheusz János néven: *Hamvas Béla*. In: H. B.: *Az öt géniusz*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985, 42.

²Czakó Gábor: *A világhegy. Hamvasról, a Patmoszról*. Kortárs, 1995. 3. 96.

³Hamvas Béla művei, 2. kötet. *Szilveszter. Bizonyos tekintetben. Ugyanis*. Három kisregény. Medio Kiadó, Szentendre, 1997. Második kiadás, 457.

A regény modellszerűen ábrázol egy modern parancsuralmi rendszert, annak is talán a legkegyetlenebb változatát: a cselekmény egy olyan államban játszódik, melyben az utcán sétáló embereket minden ok nélkül, teljesen véletlenszerűen tehergépkocsikra tushkolhatják, börtönbe szállíthatják, a fejükre vizezhetnek, és válogatás nélkül agyonlőhetik őket. A kiszolgáltatottság végső foka ez, a személy megaláztatásának végállomása, „az örület és a gyengeelméjűség keveréke”.³ Negatív utópia egy olyan világról, amelyben a hatalom és az irányítás az erkölcstelen csöcselék (a „szamojékok”) kezébe került, a nép pedig minőségtelen tömeggé vált. Akik fellázadnának a korrupció ellen, azok ugyanolyan kéjszóvárak és hataloméhesek, mint akik a hatalmat bitorolják.

Az *Ugyanis* mégsem tekinthető klasszikus értelemben vett negatív utópiának: a regény annyiban eltér a műfaj hagyományaitól, hogy nem egy közeli jövőbe vetített helyzetet mutat be (mint például George Orwell 1984-e), vagyis nem azt, hogy milyenné válhat a világ, ha a megromlódott állapotok továbbra sem javulnak, hanem magát a valóságot, helyesebben a *realitást* akarja leírni. Nem hogy milyen lenne egy rettenetes rezsim, hanem azt, „ami tényleg van”, egy reális „rémállamot” a maga megvalósult szörnyűségeivel. Nagymértékben industrializált, kommersz társadalom jelenik meg a regény oldalain. Az önmagából kifordult szabadság mindenekelőtt a vágyak gátlástalan kielégítését jelenti, pénzért bármi megkapható, a bűncselekmények rendkívüli

módon elszaporodnak. Ezzel egy időben az értékek felbomlásának modern paradigmája is megjelenik: „Nincs érték, csak reklám.” (543) A tömegtájékoztatóban a pornográfia és az erőszak kapja a legfőbb szerepet: élő helyszíni közvetítéseket sugároznak háborúkról, szerencsétlenségekről, bombázásokról, kivégzésekről. A manipuláció leghatékonyabb eszközévé válik az elektronikus média, mivel a haláltusák közvetítésével a rezsim könnyen elérte, hogy az emberek „eszeveszett sóvársággal tapadjanak arra, ami az úgynevezett életből számukra még megmaradt” (541). A létrontás végpontja, amikor szülő a gyermekét, gyermek az apját agyonveri, ha a saját érdeke úgy kívánja. A *Bizonyos tekintetben* című regény esetében még volt értelme a gyilkosságnak: Mirabel a bűnhődés révén közelebb került Istenhez. Az *Ugyanis* világában már lehetetlen a bűnhődés: a szamojédok azért ölnek, mert másképp nem tudják elviselni az örületet, amelyben élnek. Másrészt, a vérontás és a gyilkolás egyben az életszomj és a tébolyult életélvezet tetőfoka számukra, a *legnagyobb gyönyörűség*.

⁴Az értékeket illetően egy kiüresedési folyamat körvonalazódása vehető észre, mondja

Baudrillard: „A minden érték átértékelésének nagy nietzschei gondolata pontosan ellentétes módon valósult meg, az értékek visszafejlődésének formájában.” (Jean

Baudrillard: *Az utolsó előtti pillanat*. Beszélgetések Philippe Petit-vel.

Magvető, Budapest, 2000, 8.) A hamis és

igaz, csúf és szép, jó és rossz bináris oppozícióján nem sikerült túljutnunk: nem meghaladás történt, hanem „felbomlás és elmosódás”. Az értékek „átfertőződését” Baudrillard azért hasonlítja vírusok támadásához, mert mindkettő rövid idő leforgása alatt az egész rendszer destabilizálódásához vezet (mind az élő szervezet, mind az információ, a gazdaság, a politika rendszereinek esetében).

A „létezés esszenciáinak” megromlását, az értékek elsorvadását, a korrupció terjedését a regény *fertőző vírusok* támadásával magyarázza, amelyek hatása a kommercializmusban mutatkozik a leginkább: abban, hogy „minden eladható és megvehető” (537). A kép, melyet az *Ugyanis* a posztindusztriális társadalomról megjelenít, meglehetősen emlékeztet Jean Baudrillard diagnózisára,⁴ aki szerint a hagyományos értékeket a spekuláció váltotta fel, nemcsak a gazdaságban, hanem a filozófia, az esztétika, a politika világában is. Mivel pedig a spekuláció elhomályosítja a dolgokat, eltávolít a valóságtól, a mai világunk egyik legmeghatározóbb jellemzője, mondja Baudrillard, hogy győzedelmeskedett benne a virtualitás. Az *Ugyanis* világában ugyanígy távolodik el egymástól a „valóság” és a „realitás”, az élet kiürül, fiktivizálódik, rögeszmék irányítása alá kerül.

A helyzet, melyet a regény „az üresség orgiájáról” vázol, meglehetősen pesszimista. Az *Ugyanis* kínzó kérdéseket vet fel, de nem oldja meg őket. A modern diktatúrával szemben nem mutat fel alternatívát, és nem oldja fel humorral vagy paródiával a könnyörtelen képet, melyet a világról fest. Könnyen úgy tűnhet, hogy az *Ugyanis*ből hiányzik az, amit a *Regényelméleti fragmentum* „szélmalomtörténetnek” nevez: ebben a világban már nem adatik lehetőség arra, hogy a Don Quijoték megélik a maguk külön történetét. A regény szereplői nem tudják feloldani a sorsukat, képtelenek megszabadulni a történelem „fullasztó bűzétől”. — „Leírják és tanítják, ki milyen gaztetteket követett el, milyen hős volt, hol gyilkolták meg, mit hazudott, mit lopott, hová dugta. Száz év, ötszáz és ezer év története, tele levágott koponyákkal, börtönökben elszáradt csontvázakkal, kerékbetört és elégedett nyomorultakkal, ilyenek vagyunk és ezt kívánjuk és ezen vitatkozunk, kicsoda ná-

⁵Hamvas Béla művei, 7. kötet. *Regényelméleti fragmentum*. Medio Kiadó, Szentendre, 1994, 517.

⁶Ez egyben önidézet is. Hamvas a következőket írja az *Interview*-ban: „Évek óta azon gondolkodom, ha még valaha a történetben az igazság szóhoz jut, mit fognak mondani arról az időről, ami ezerkilencszázötvenhatot követte, azokról az emberekről, akik zenét komponáltak, és képeket állítottak ki, és színpadon játszottak, jóízűen ettek és ittak, ahelyett, hogy fogukat csikorgatták volna. *Nem írni több, mint írni*. Ahelyett, hogy elvonultak volna kapálni és fát vágni, édes volt nekik az érvényesülés és a pénz.” In: Hamvas Béla művei, 3. kötet. *Patmosz I. Életünk*, Szombathely, 265, kiemelés tőlem.

⁷A különböző részeket néhol sorközzel, néhol viszont csak új bekezdéssel jelöli a regény. A helyzetet némileg bonyolítja, hogy a kötet első és második kiadásában a tipográfiai jelöléseket illetően eltérések találhatók.

lunk nagyobb zsvivány, és ötvenezer halott, és ez a történet, lefejezni, felkötni, ezer és ötezer év, és lepisálni és hallgatni és megnyúzni. Van valaki, aki ezt a történetet megállítja?”⁵

A személyes történet immár nemcsak a világtörténelemből szorult ki (lásd *Regényelméleti fragmentum*), hanem immár utolsó mentsvárából, a regényből is. A történelem végén túl már nem maradt más hátra, mint hogy az irodalom vége következzen el, ugyanis az irodalom szintén a léthazugság részévé vált: szórakoztató érdekesség csupán, amely elhallgatja a valóságot, és ezáltal elviselhetővé teszi a realitást. A könyvtárak tele vannak azokkal a kalandregénnyel, melyek elősegítik, „hogy az embereknek még legyen kedvük közöszlúni és gyermeket nemzeni és fölnevelni, hogy ennek a dögvésznek itt folytatása legyen” (553). Az írás hiteltelenné vált, ezért mondhatja az egyik szereplő, a púpos zongorista: „Most tudom, hogy nem írni több, mint írni.”⁶ (552)

Ezzel azonban mintha a saját létjogosultságát vonná kétségbe a regény. Miért születik meg hát mégis az *Ugyanis*, ha a regény egyik leglényegesebb tanúsága szerint nem írni több, mint írni?

Szöveg, szöveg, szöveg; avagy „a csikkgyűjtő emlékiratai”

A regényben két elbeszélővel kell számolnunk. A kettejük szövege néhol jól elkülönül egymástól (annak ellenére, hogy ez tipográfiaiilag nincs mindig jelölve),⁷ néhol viszont, éppen az idézés, a továbbgondolás révén, a szövegek teljesen egybesimulnak. A történetet M. Saravarae könyvéből ismerjük meg, az ő szövegei szólnak az emberek begyűjtéséről, a megalázásokról és a kivégzésekéről. Ugyanakkor viszont M. Saravarae könyvének egyes epizódjaihoz valaki kezdettől fogva kommentárt fűz. A fikciós fejezetek és a kommentár-fejezetek szabályosan váltogatják egymást, apró módosulásokkal: M. Saravarae gondolataihoz a kommentátor helyenként megjegyzéseket fűz (463), másutt az aktuális szövegrész elemzését végzi el (486), néha pedig (és talán ez a legérdekesebb) maga a kommentátor folytatja a történet ismertetését, vagyis a cselekmény egyes epizódjait mintegy a kommentátor kivonatolásában ismerjük meg. Az utóbbi észrevétel alapján akár az is valószínűsíthető, hogy a regényt nem M. Saravarae, hanem éppenséggel a kommentátor írja, persze M. Saravarae könyve alapján, akinek a művéből helyenként szó szerint idéz. Ebben az esetben egy figyelemre méltó regényformáról beszélhetnénk, melyben a regény *mint idézet és kommentár* jelenik meg. Vagyis, a kommentárt készítő *scriptor* átmásolja a könyv egyes részeit, megjegyzéseket fűz hozzájuk, azután továbbgondolja a történetet, és megpróbálja értelmezni illetve aktualizálni a művet. A *scriptor* tehát *beleolvassa és beleírja magát* a fikcióba, azaz a valóságot a fikcióra, a fikciót pedig a valóságra vonatkoztatja. A kettő végül annyira összekeveredik, hogy lehetetlen megkülönböztetni őket egymástól.

⁸Hans Robert Jauss:
Recepcióelmélet
– esztétikai tapasztalat –
irodalmi hermeneutika.
Irodalomelméleti
tanulmányok. Osiris,
Budapest, 1997.

⁹Kelemen Zoltán szerint
Hamvasnak a *Karnevál*
után írt regényei „szinte
a modernitáson
túlmutatók” (K. Z.:
*Az ürességként megélt
lét görbetükre: a túlvilág.*
In: Hamvas. *Az Orbis*
folyóirat különszáma.
1997, 2. sz. 94).
Hamvas Béla *Ugyanis*
című regényét talán az
első magyar posztmo-
dem regénynek is
tekinthetnénk?

Talán éppen ezek a mű legizgalmasabb szöveghelyei. Egy alkalommal például, amikor a kommentátor M. Saravarge szövegét elemzi, majd folytatni kezdi a cselekmény előadását, maga a regénybeli szerző, M. Saravarge is megelevenedik, és ő maga is a cselekmény részesévé válik: a lakásában egy ismeretlen illető okozott zörejt, aki nem betörés szándékával lopózott be hozzá, hanem azért, mert az utcán folyó begyűjtés elől menekült (464). Ebben a kommentár-fejezetben tehát a szerzőt, M. Saravarge-t olyan körülmények között találjuk, amelyek között a regénye játszódik. Ez azt jelentheti, hogy M. Saravarge szintén abban a rémállamban él, amelyről a szövegét írja. Más szemszögből viszont ebben a jelenetben M. Saravarge, a szövegíró belekerül a saját szövegébe, részt vesz az eseményekben, tehát *narrator in fabulá*vá válik.

Hans Robert Jauss szerint a posztmodern regény eltünteteti a fikció és a realitás közti szakadékot, a fikciót a realitásban, a realitást a fikcióban teszi felismerhetetlenné.⁸ Az *Ugyanis*ban valami nagyon hasonlót vélünk felfedezni, tudniillik a műben a regénybeli fikció és a regénybeli valóság összeolvadását nagyfokú eldönthetlenség jellemzi. Az olvasó nem tudhatja teljes biztonsággal, hogy M. Saravarge jegyzi-e le megszállott rigorózussággal mindazt, ami körülötte történik, vagy hogy éppenséggel M. Saravarge, a regénybeli szerző is csupán egy fiktív alak-e (és így tulajdonképpen az önmagát megkettőző narrátor-komentátor játéka csupán).⁹

Az utóbbi lehetőséget valószínűsíti a regényben található egyetlen lábjegyzet, amely az „International Committee of Independence” nevű szervezetről szóló talált kéziratához fűz megjegyzést. A lábjegyzet a következőt írja: „Valószínűleg Diák 1 feljegyzése. Az iratot állítólag M. Saravarge találta Bujserkác iratai között.” (547) Bujserkác egy szamojéd vezető M. Saravarge szövegében, ő az, aki halálra ítéli a diákat. Hogy is van ez tehát? M. Saravarge a könyve egyik szereplőjének fiókjában megtalálja egy másik szereplő kéziratát? Minderről a kommentátor számol be. De akkor kicsoda az, aki a kommentátor szövegét ezen a helyen lábjegyzettel látja el?

Kérdés kérdésre halmozódhat, és többféle hipotézist állíthatunk fel. Akárhogy is van, egyben azonban biztosan lehetünk: minden jel arra vall, hogy az olvasónak ezen a ponton már nagyon *bizonytalanná kell válnia* abban a tekintetben, hogy mi a képzelet műve a regényben, és mi a valóság.

A regénybeli realitás és fikció témájához másként kapcsolódik az a beékelődő szöveg (egyébként szintén egy talált kézirat), amelyet „a csikkgyűjtő emlékiratai”-ként emlegetnek a szereplők. A talált kézirat, hasonlóan M. Saravarge könyvéhez, szintén a rémállam realitásáról szól: esszészzerűen elemzi az egyetemes korrupciót, amely a szamojédok által irányított államapparátus

működését lehetővé teszi. A kézirat szerzője, a „csikkgyűjtő” (a név onnan ered, hogy a villamosmegállóban összegyűjti a cigarettacsikkeket és kiszedi belőlük a maradék dohányt) azt írja magáról, hogy „megtanult a szarban élni”, vagyis megtanult lelkiileg tisztának maradni a mocskos, mostoha, nyomorult és elképesztően kegyetlen körülmények között, melyben a megromlott realitás elszakadt a valóságtól. A realitás és a valóság között található eltérést a csikkgyűjtő a következőképpen elemzi: „Amivel valaki, vagy valami másnak látszik, mint ami, az bobó. Ha azt mondják, hogy szabadság, egyenlőség, testvériség és a Conciergerie udvarában másfél méter magasan áll a kivégzettek vére, ez bobó. Elég komoly, legalábbis sok emberbe kerül. A világtörténet tele van kisebb és nagyobb bobóval. Például nézzék meg a küldöttség fogadását. Milyen méltóságos itt minden. Csupa félisten. Hallgassák meg a beszédeket és csodálják a rendjeleket és a hanghordozást és a meghajlásokat és az ábrázatokat. Ez mind a vérfürdő előjátéka és vele szoros összefüggésben van. Nem becsapás. Ne legyünk szigorúak. Nem megtévesztés. A diplomáciai megbeszélés ilyen. Ha azt mondják, hogy két állam a legfontosabb kérdésekben megegyezett, akkor az összes biccska a zsebekben már kinyílt. Nekem az a gyanúm, hogy az egész világtörténeti bömbölés bobó.” (474) A bobó az egyetemes korrumpálódási folyamat végeredménye, amikor az emberek mindent megtesznek, hogy eladják magukat az ördögnek: „Mennyire irigylik Faustot. Kötelezvényt írt alá vérrel, hogy halála után lelke az ördögé, mert mit túlvilág, élni akarok, élni, az életben minden bobó az enyém lesz.” (477)

A csikkgyűjtő szerint a romlás fő oka, hogy senki sem képes befelé fordulni, beismerni a hibáit, hogy azután „önmagáról valamást tegyen”. Márpedig konfesszió nélkül, ahogyan a *Regényelméleti fragmentum* mondja, lehetetlen „a sorsot feloldani” (314). Éppen ezért Hamvas regényelmélete szerint konfesszió nélkül nem létezhet regény: a szubjektum megnyilatkozása „minden néven nevezhető regény egyik legfontosabb alkotóeleme és alapja” (301).

Az ember a konfesszió során ismeri fel, hogy a versengés, az önkény és az erőszak alapját az a hallgatólagosan elfogadott egyezés képezi, hogy egyesek letaposhatják a többieket, és mások kárára előnyhöz juthatnak. A vallomás lényege pedig, hogy miután az ember ezt átlátta, helytelennek fogja ítélni az egyéni boldogulást és az egyéni üdvözülésre való törekvést, és minden erejével a közösség boldogulásának szolgálatába lép. Az egyéni üdv és a közös üdv vállalása közti dilemma *szellemi válság* formájában nyilvánul meg, a konfesszióban erről a válságról ad számot az ember. A mérlegnek végül a közösségi üdv javára kell billennie: „A vallomás minden esetben az egyéni üdv feladásával végződik.” (307)

Mint látjuk, Hamvas Béla *Ugyanis* című regényében beszélők és nézőpontok váltogatják egymást, szövegek ékelődnek egymásba, a regénybeli szerző könyvét valaki kommentárokkal látja el, majd mind az „eredeti” könyvben, mind a kommentárban talált kézirat bukkan fel, sőt az egyik ilyen talált kézirathoz egy újabb kéz lábjegyzetet fűz. A regény azt sugallja, hogy „ami van”, a realitás bizonytalan, bonyolult, áttekinthetetlen, hamis, megtevesztő, „bóbó”. A teljesen elbizonytalanított realitásra, a totális létbizonytalanságra pedig egy abszolút elbizonytalanított szöveg reflektál.¹⁰ Zátonyra jutott a közösség, mondja a regény egyik szereplője (509). És hozzáfűzhetjük: zátonyra jutott az irodalom is.

A nem írott világ, vagyis „az az izé, élet, vagy mi, amit élünk” (463), elviselhetetlen lett. Ahogy a regény végén mondja a púpos zongorista: „Az van, amitől a legjobban félünk.” (558)

A *Direkt morál és rossz lelkiismeret* című esszé kétféle magatartást különböztet meg a megromlott világgal szemben. Az egyik a „direkt morál” alkalmazása, vagyis a *szembenállás*: az ember nem vesz részt a korrumpált társadalom ügyeiben, hanem kívül áll, és folyamatosan ítélkezik, miközben tüntetően vállalja mellőzöttségét. A másik magatartás a „rossz lelkiismeret”, vagyis a *behódolás*: ugyanis aki a romlott körülményekhez alkalmazkodik, és az egyetemesen korrumpálódott világ szabályainak megfelel, következképp a könnyű életet és a jólétet választja, annak az ezzel járó erkölcsi hátrány miatt számolnia kell a rossz lelkiismerettel. Az esszé végkövetkeztetése szerint mindkét magatartás elvetendő. Az első azért, mert sértett egocentrizmust rejt, és tele van gyűlölettel és bosszúvágygal. A másik pedig egyszerűen azért, mert az ember egyre mélyebbre süllyed az aljasságban, és a romlottságának igazolására önvédelmi hazugságrendszereket talál ki.

Az *Ugyanis*ban Diák 1 világgal szembeni ellenállása és kritikája (a direkt morál) az őrületig fokozódik, és gyűlöletét végül brutális gyilkosságokban kénytelen levezetni. Diák 2 viszont, aki behódol, az államrendőrség alkalmazottja lesz, és emiatt folytonosan kínozza a lelkiismeret-furdalás. Nincs tehát megoldás?

Ha a realitás a végsőkig korrumpált, és ha az irodalom sem jelenthet mentesítést többé, nem marad más végül, mint hátat fordítani a világnak, és hátat fordítani az irodalomnak. Erre vonatkozóan beszél a *Regényelméleti fragmentum* az életmű feladásáról: „A regény azon dől el, hogy a megoldás végül is a személy, a szabadság és a fejlődés. Ezért a mű sohasem jelenthet monumentumot, vagyis nem jelentheti az utolsó szót. Az ember a műben folytatódik, a mű az emberben, de úgy, hogy a súly mindig a személyre és a szabadságra esik, és a tulajdonképpeni mű (*magnum opus*) az emberi üdv.” (338) Talán éppen ez a hamvasi lét- és irodalomfelfogás egyik nagy végkövetkeztetése.

¹⁰Hasonlót állít Jean Baudrillard, amikor a világról való gondolkodás lehetőségeire vonatkozóan ezt írja: „E bizonytalanság játékerébe kerülve a dolgok egyre jobban eltávolodnak a jelentésüktől, és persze az egyik dolog a másiktól — a világ megragadhatatlansága egyre inkább az idegenségben és az ürességben jut kifejezésre.” Baudrillard: i. m. 146.

¹¹Hamvas Béla művei, 3. kötet. *Patmosz I.* Életünk, Szombathely, 231–232. és 249.

¹²Wittgenstein a *Logikai-filozófiai értekezés* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989) végén a *kiüresedés* fogalmához jut el: „Az élet problémájának megoldását e probléma eltűnése jelenti.” Arra vonatkozóan, hogy a filozófiai vizsgálódásoknak mi lehet az értelme, a következőket mondja: „Az én kijelentéseim oly módon nyújtanak magyarázatot, hogy aki megért engem, végül felismeri azt, hogy értelmetlenek, ha már

fellépven rájuk túllépett rajtuk. (Ügyszólván el kell hajítani a létrát, miután felmászott rajta.)”

Wittgenstein filozófiája, mint arra Umberto Eco is rámutat, párhuzamokba állítható a zen buddhizmus egyes módszereivel. (Lásd erről Umberto Eco: *Nyitott mű*. Európa, Budapest, 1998, 271–277.)

¹³Hamvas Béla művei, 2. kötet. *Szilveszter. Bizonyos tekintetben. Ugyanis*. Három kisregény. Medio Kiadó, Szentendre, 1997. Második kiadás, 552. és Hamvas Béla művei, 3. kötet. *Patmosz I. Életünk Könyvek*, Szombathely, 265.

Ember és mű viszonyának kérdése a *Patmoszban* szintén többször felvetődik (*Démoszthenész, Interview* stb.). A hangsúly mindig az emberen van, a mű az emberhez képest másodlagos. „A mű egyetlen értelme, hogy mialatt az ember dolgozik rajta, az emberre visszahat, és tisztít és ébreszt és világít. Mindig kétes, hogy másra hatást gyakorol-e, és milyet. A műveket, ha azokon már felkapaszkodott, el is lehetne égetni, ha érdemes lenne, de a legjobb még ezzel sem törődni, mindenki tegyen azokkal, amit akar, vagy porladjanak el a feledésben. Amit alkotok, az semmis. Csak az van, ami vagyok.” — „Az élethez meg kell találni a hiteles szöveget, a hiteles szöveghez a realizáló egzisztenciát.”¹¹

Meg kell tanulni ezt az egész világot, elképesztő romlottságival és megrázóan szép csodáival együtt ideiglenesnek, csak „időjárásnak” tekinteni. Mivel semmi értelme lázadni ellene, ki kell lépni a reális világ abszurditásából, és végül ki kell lépni az írott világ szövevényéből is. Az irodalom, a szöveg egyetlen értelme Hamvas szerint az, hogy *meditációs objektum* tud lenni, vagyis hogy folytatódik az olvasóban, segíti az olvasót a „felkapaszkodásban”, a realizálásban. (Valamiképpen úgy, miként Wittgenstein létrája — melyet miután az ember felmászott rajta, el lehet hajítani.)¹²

Hamvas utolsó regénye végső soron nem állít mást, mint amit az utolsó nagy összegző esszéi: „Nem írni több, mint írni.”¹³

Így juthatunk el egy *tágasabban megfogalmazott* valóságba.

GYÓRFFY ÁKOS

Messze alszik

Távoli, nem nagyon szerethető arcok. Beszédük darabossága. Napraforgótáblák. Egy sovány tehén, ahogy a holtágból iszik. A leapadt folyó homokpadjainak gömbölyded formái. Minden üresen áll.

Mibe kapaszkodnak. Milyen felületekre kúsznak fel, mint a borostyán. Milyen anyagba mélyesztik karmaikat, hogy el ne mozdíthassa onnan őket semmiféle erő.

Hanyatt a búzában. A lélek illata, ami a bőr pórusain keresztül, leginkább a nyakszirt és a fülcimpák táján tör a felszínre, és ott olajos fénnel ragyog. A szélben megdőlő kalászkok. Több. Túl. Felülről tör be az életébe ez az illat.

Halott fecske az útszéli homokban. Szárnyain nyüzsögnek a bogarak. Fiatal, és máris agyonhasznált testek. És mit takar el a test. Borzalmasnak kéne lennie. A rühes, kövér, rövid láncon őrjögő kutyának borzalmasnak kéne lennie.

Üres. Héj. Homok. Egy évmilliók óta nem létező tenger mélyén.

Röfögés. Röfögésbeszéd. „Ömlik a légy a konyhába. Elég volt, nem bírom. És mi van, ha nem bírom. Akkor úgy bírom tovább, hogy nem bírom. Én itt el vagyok hagyva. Már az anyám méhébe' el voltam hagyva. Csak krumpli, hagyma legyen. Nem vagyok több, mint egy traktor. Nem bírok menni. Nem bírok felállni.”

Az angyal illata, ahogy felülről betör. Birkaszaros dűlőutak, sárgarigók. A hatalmas nyárfa alatt ülve arra gondol, hogy felvágja az ereit. A gémeskút mellett találta a rozsdás borotvapengét. A gondolat, hogy lassan elvérzik a magányos nyárfa alatt, a sárgarigók énekét hallgatva, nyugalommal tölti el.

Nincs különösebb ok. Az van, hogy ül a nyárfa árnyékában, cigarettázik, és közben a Semmi a lábujjaiból indulva lassan kúszik fölfelé a testében. Semmi különös. Nem messze tőle egy pásztor alszik az akácokban.

A nyári ég bárányszerűen lassan sodródni kezd északkeletnek.

Nem él. A történet halál, ahogy a pacsirták a mező fölött lebegnek. A gondolatok zárt áramköreiben nem elveszni. Nézi az illattal, fényvel teli ürességet.

Rozsdás borotvapenge a homokban. Káposztalepke száll a pengére.

A szénaboglya tövében imádkozik. Nem tudja, hogyan kell imádkozni. A legyek három hétig élnek, mondja majd később valaki. Nekik jó. Három hét, az éppen elég. Úgy gondol magára, mint egy jóvátehetetlen tévedésre.

Fekszik a katángok között, a birkalegelőn. Valahol kimondhatatlanul messze alszik a pásztor.

Öt „katolikus regényíró”

IV. François Mauriac

1938-ban született Budapesten. Költő, író, műfordító. A sorozat korábbi részeit lásd 2005. 9., 11. és 2006. 1. számainkban.

Nem állítom magamról, hogy sokat tudnék, hiteles „ujjbegyérin-téssel” átfogóbb dolgokat éreznék ki a mai irodalmi érték- és (szellemi) piacmozgásból, ezt mégis megkockáztatom: nehezen tudok olyan irodalmárt, Olvasót etc. elképzelni, aki lelkesedésével, mint kivont sétatálcával vagy pennával, efféle rúdszerű tárgyakra bármilyen lobogót is erősítve, hadba vonulna François Mauriacért. Mifelénk ma aligha. (Kivétel teszi, persze, a szabályt.) S ha elnézegetem a birtokomban lévő tanulmánykötetek vélekedéseit, gondolkok itt elsősorban a két így-úgy (a maga módján) alapvető, „klasszikus”, félklasszikus Gyergyai Albert esszékötetre (az egyetemista korunkban, 1960 körül áhítattal tisztelt *Kortársak* címűre, valamint a *Védelem az esszé ügyében* Mauriac-tanulmányára), a másodikban — értelemszerűen — későbbi születésű (1965), *Egy regényíró öregkora* némi eltéréseket mutat a korábbi, 1926-os, a másik kötetben lelhető Mauriac-értékeléshez képest. Mivel nem az a dolgom, hogy Gyergyaiából vagy az általam végképp csak amatorként ismert francia regényirodalomból itt vizsgálzzam, hadd említsek annyit csupán, hogy a negyvenéves író még kora szerint, kora korai vívmányaiért is ünneplő, egekbe menesztő esszé, bármily tárgyilagos eleganciával említi is, hogy a katolikuság nem gyóntatószéki regényvilágot jelent, valamint ahogy Gyergyai mondja, a „stílus... sem pompázik gyűjtogató eredetiséggel s az újítás szép szomjának mindenén átütő hevével” ...hm, hagyjuk, annyit hadd említsek tehát, hogy az 1965-ös dolgozat már a regényíró minden elgondolható hibáját sorolja, a vele kapcsolatos bírálatok egész pávafarkát sátoroztatja (védőn ugyan, azért mondom így)...

S ezekből idéznék. Gyergyai végig hangoztatja, 1965-ben is, hogy ha az utókor 5–6 Mauriac-remekművet megőrizni óhajt, s ez valószínű, már érdemes behatóbban foglalkozni a szerzővel. De hogy mind jobb, mind bal oldalról állandó támadások érik a főleg újságírói bástyák mögé vonult nyolcvanévest, meg az sem jött jól neki, anno, hogy az államfő barátja; Bordeaux-ban és környékén játszódo regényeit emez állandó kötöttségük miatt „regionális”, még rosszabb, „provinciális” műveknek is minősítik, ami nem (ma sem) érdem; valamint hogy kicsit porossá teszi ezeket a munkákat épp az az állandó témakör, mely a nagypolgárság, melynek Mauriac azért csak olyan „tékozló fiúja”, közben a maga tekintélyét, módosságát egyre igen eltökélten gyara-

pító fia, de kicsit sértetten kirekesztődöttnek is érezheti magát; s ami a katolicizmust illeti, a szalonok és nagyvilági „rendezmények” ünnepelt bölcse és hőse; apák és fiúk és nők randaságos, fájó harcai ebben a közegben játszódnak; az engesztelhetetlenség teszi azzá az életet, ami és amilyen stb. A még Pilinszky János könyvtárából 1960 előtt megismert legendás *Viperafészek*, vagy Pilinszky által kisebb Mauriac-életművet arany értékben „kítárázó” verscím hordozta *A szerelem sivataga*... de majd egyebekre is sort kerítünk... lehet, a konzervatívabb olvasónak újból érdekes kuriózum, de engem — nem gyergyais fogalmazásmód — nem perzsel meg még csak egy véletlenül megérintett villanyrezsó bekapcsolva felejtett lapjának tüzével sem, hanem az egészet — nem úgy, mint Greene-t és Greent vagy éppen Waugh-t, vagy későbből Bernanost —, igen, egy kicsit fáradottnak érzem.

Mivel teológiailag, ismétlem, képzetlen vagyok, s Olvasómnak (keresve Őt emez írókhoz) nem ígértem mást, csak hogy regényekről, a regények íróiról és a regényírásról (ennek egy metszetről) számolok be erőm és a lehetőségek szerint, nem bocsátkozhatom Gyergyai fejtegetéseinek részletesebb idézésébe: arról, hogy mi volt Mauriac (nagy, Nobel-díjig ívelő, társadalmi tekintélyt hozó, de még legendát is kanyarító, olykor már-már simenoni) sikerének háttere s tucatnyi mellékkörülménye (a végén már, fájoan, állami inkább!), azt mégis megemlítem (az 1965-ös összefoglalóból), hogy Gyergyai szerint „származása, vallása szárnyalva vitte a siker felé, hála a francia katolicizmus egyrészt példás szervezettségének” (hm, ehhez nem értek, de más példákat ismerni vélek!), „másrészt hogyha nem is teljes, de aránylagos nagylelkűségének, amellyel minden kebelbeli tehetséget csírájában is felkarol, s teljes táborkarával istápol.” (Mondom, hm. Ismerek néhány eltérő jellegű példát máshonnét.)

Gyergyai vélekedésére még visszatérek, s „közös nevezőnket” is elolvastam már... most közbevetésül azonban: valamit még a korábbiakról, mást — és mégsem egészen mást. Minden önismérlésért elnézést kérek. Ez mintegy: élőbeszéd.

* * *

Emlegettem, idézgettem is (itt nem nagyon) Graham Greene esszé-kötetét, s bizony, Mauriac-ról is van kis szösszenete. Greene jól tudott franciául, s ha helyesen értem, Mauriac-kal nem is oly távoli kapcsolata volt. Rajongva tisztelte a jeles franciát. Ha az esszé, ezzel kapcsolatosan is a katolikusnak nevezhető irodalom esszéművészete lenne tárgyam, részletesebben ismertetném Greene Henry James-szel (nálunk közepesen körberajongott, hanyatlóbb csillagú regényírásával) összefüggő véleményeit; nagyon bizarr élményemet idézte, még első londoni utamét (1988, mindegy), amit arról mondott, hogy James-t lenyűgözte a katolikus dogma (?) sok téte-

le, például hogy — szemben az anglikánokkal — a katolikusok imádkoznak a halottakért. (Kérem, e botorkáló ügyeimet ne szerkesszük ki dolgozatomból, vállalom a megmosolyognivalóság ódi-umát!) Mondom, halottaimért gyertyákat vittem (Mindenszentek táján utaztam), s imádkozni akartam értük, ha másképp nem is, szavak nélkül, s a gyertyák lángjába nézve. Ellenben a templomok során át, ott, Londonban, nem égtek gyertyák. Se a bromptoni temetőben. Végre elmagyarázta nekem valaki az egyik szent hely irodáján, hogy ez Angliában nem szokás; nem anglikán szokás; menjek a katolikus Westminster-katedrálisba (a Victoria Station környékén van, sok edwardiánus épület közén, ugyancsak szép; nem a híres-neves Abbey). *François Muriac* című kis tanulmányával Greene (hangsúly!) bevezeti a *Regények és regényírók* ciklus egyik részét. (Az összegyűjtött esszék kötetében.) Rövidre fogom ezt is: itt vág oda olyan csúnyán Greene Virginia Wolfnak, itt *hiányolja* (épp az alakok, a Wolf-alakok Greene által vélt kudarcossá-gának okát látva benne) Istent például egy olyan szerencsétlenül paternalisztikus alak gondolkodásából, mint *A világtótorony* Mr. Ramsayje... ha valaki, hát — megjegyzem! — Graham Greene az-tán titkon paternalisztikus volt! —, s így tovább. Azzal egyetértek, hogy Isten jelenléte az alakok gondolkodásában (nem okvetlenül az íróéban) egy dimenziónyi többletet ad(hat) a műveknek.

S itt engedtessek meg egy közbevetés. (Hagyván Greene-t és Mauriacot!) Említettem már, célzásként, hogy (olvasmányaim szerint) a „katolikus” (annak mondott) regényirodalom legalább három fő cél vonala-sugara mellett rendeződhet, ezek mentén. Vagy a legegyszerűbb ily kenyérre vágyó lelkeknek nyújt teljes bizonyosságot, táplálván, erősítvén hitüket. Vagy esetleg Istennel (s önmagával, önmagát nem istenítve) „perlekedhet” a szerző, hőseit-alakjait ilyen cselekvésekbe, gondolkodásokba sodorhatja, kanyarinthatja, és ez már intellektuálisabb szint. Avagy pedig szinte meg sem említi oly túl sokszor Istent (szerencsés, ha egészen ritkán mégis feltárja kártyáit), de — mint például Green (Julien) — a kárhozottság, az üdv állapotait, íme, mutatja. S ha amannak állandó, fenyegető jelenlétét, emennek inkább vágyott, elérni remélt állapotát... (Más felosztások is vannak.)

Pilinszky *A szerelem sivataga* című versében például nem tesz mást, körülbelül példát szolgáltat a harmadik változatra. De sok költeményében (sok helyén) ad táplálékot az első és a második kategória híveinek is. Hagyván ezt, s Mauriacra hamarosan vissza-térve, fájón említem meg, hogy pár estémet *Shirley Hazzard*nak Graham Greene „személyes ismerősének, jó barátjának” köny-vével, e csodásan légies, pontos, remek tollal írt művel töltöttem, és csak fájlalhatom, hogy itteni öt kísérletem terjedelmében nem írhatok róla. Ha elfogultan is, de valódi emberalakot jelenít meg Greene könyvbéli figurájával Hazzard, s azonnal érzem mun-kám megannyi aránytalanságát — igazságtalanságát; akkor sem

tehetek másképp, csak azt vizsgálhattam, hogy rám egy „épp ilyen olvasóra” hogyan hatnak ezek az *életművek*, melyeknek egyikébe-másikába (Waugh, Greene) *egykor* úgy bele voltam bódulva. Lásd Pilinszky: *Van Gogh imája*; a „már nem” fogalma.

* * *

Vannak fogalmaim róla, saját életművének (ha van) kialakításakor a műfordító mennyire nem (csak) a maga ura, megjegyzendőnek tartom mégis: íme, Kosztolányi nagy rajongója (és fordítója, úgy látom, propagálója) volt Mauriac művészetének; és még sok divatos dolognak (Mauriacot ezzel nem sorolom a hajdani „divatos dolgok” közé, kivételes értéknek tartom őt ma is, bár nem sokat tudok kezdeni vele; erős író, elhivatott mester, csak... hagyjuk ezt nyitva; vagy még ennyit: legalább nem adja könnyen magát, ahogy számos, minálunk okvetlenül, újralfelfedezett, netán életműkiadásig terebélyesíteni akart hajdani prózamesterművész), főleg színi kritikusként hódolt; de ugyanez a — géniuszi! — Kosztolányi tudommal nem foglalkozott Greene korai remekműveivel (*Brightoni szikla*; azután *A számkivetett*); hogy az értelmiségi-polgári vidékeken legendás *Hatalom és dicsőség* (Sóter István szép fordítása; de angolból-e?) lett az első igazi Graham Greene-siker nálunk, enyhén szólva is furcsa. Mauriac azonnal honosodott. A jó ég tudja, a „millió”; a máig csitulni nem akaró, olykor szerencsétlen apa-fiú konfliktus; szerencsére „a nők” kérdései több szempontból is tisztázottabb ma már, ha jól, ha rosszabbul, mint volt *Thérèse Desqueyroux* idején (Mauriac négy regényének meghurcolt, aztán az élet hitványabb változataiba beletaláló, onnan üdvvel kiemelkedő hősnője), és Martin du Gard lassú hömpölygését (szösszeneteiben másutt erős, általam Mauriac szelleme elé helyezett gondolatiságát, művész-voltát) a *Viperafészek*, *A szerelem sivataga* szerzője nem érezhette magára szabottnak; ő lávaszerűbben (nem Green fekete fagyottságával, persze), mégis lángolóan dolgozik, dolgozza meg anyagát, s nem nagyon dolgoztatja meg az Olvasót, hiszen ki ne gyönyörködne szívesen afféle mives dolgokban, amilyenek Mauriac helyzetábrázolásai, viszonyfeltárásai; bizony nem nagy-polgári fogorvosi várók hajdani világán ékeskedő indiai bronzkancsók, kínai szupervázák ezek a mauriaci regénytárgyak, hanem idegtépázóak stb., mélyek... hozzáteszem, ilyennek hatottak nyilván egykor, de nem ma rám. Olvasóm tehát meglehet, nem is jár olyan nagyon jól velem. Remekművek olvastán fanyalgok!

Természetes, hogy óriási „anyagok” ezek a Mauriac-témák, és nem sorolhatóak a regionális, főleg nem a provinciális irodalom körébe. Gyergyai is csak efféle „támadásokról” beszél. S ha elképzelem, mai szemnek erotikus színésznőkkel, jóképűnek mondott férfiakkal, nem gúny, fiatalabb és öregebb „vágásúakkal” megfilmesítenének pár Mauriac-témát, s nem csupán lelopnának,

óriási siker lehetne mind. Habár... keserű tapasztalatom volt itt, emlékszünk, az a filmélmény, ahol is jobb dolgok helyett reá áldozott időmet *A szakítás* azzal hálálta, Londonban, hogy a nekem fontos mondat nem volt benne.

Mauriacnál is vannak fontos, patetikus mondatok, mondások. Nem állíthatom mégse, hogy annyira ezekre a gondolatiságokra futnának ki regényeinek fő-fő közlendői (mik azok?), mint Waugh-nál, komolyabb formában Greene-nél. De Julien Green alig patetikus (a jó regényeiben), Mauriac szelleme szinte mindig. Martin du Gard ráérősen hűvös, áttekintő; stratégiája nem árulkodik önmagáról annyira, mint a Mauriacé. Mauriac maga, bár gombostűre szúrva „adagolja” hőseit. Ne folytassuk képzeletben se e rémes bogár-képet; de gondoljuk meg, Mauriac nagy sikereinek idején az érdemleges irodalom már túl volt Kafka műveinek megszületésén, már jött Joyce, jócskán dolgozott Woolf... Eliot tárta fel a lélek — ha nyíltan nagyváros, ha magánjellegű — nehezen megváltható világát; s akkor jött Mauriac ezekkel a francia vidéki nagyvárosból lelkedzett apa-fiú, cédásodás, bosszúszomj stb. ügyeivel! S ami engem idegesít (bocsánat a henyé szóért), hogy minden úgy ki van mondva nála. Meg van fogalmazva. És közben borzonganunk kéne! Hogy ilyen az élet... az üdv persze, főleg a fiatalabb nemzedék révén, sokszor megcsillantja mégis a maga fényét... Hát nem, nekem alig. De nézzük, mit mond a (kánonnak semmiképp sem tekinthető, csak egy a több közül) „közös nevező”.

Többet-e, jobbat-e, mint a korai rajongását meg nem tagadó, de véleményeinek fogatát igencsak visszafogó Gyergyai Albert 1965-ben?

* * *

Valamivel több helyet kap, mint Greene, Green és Waugh, egyenként értem ezt... kicsivel többet, mint Proust (ah, őt nem is említettük), kicsivel többet, mint André Gide, nem sorolom, csacskaság. Proustban a briliáns stilisztát ünnepli Seymour-Smith, s hogy csak ennek köszönhető a hallatlan részletezés sikere, a rengeteg hordalék hömpölygetése. Hm. Martin du Gard még ennyi helyet se kap, annyit se, mint dolgozataim első három szerzője. Tehát „a Macmillan” nem vádolható részrehajlással. Olvasómat kellően felcsigáztam, nézzük a Mauriac-tételeket ekképp. Sz. 1885, élt 1970-ig. S hogy „ugyanazt a témát dolgozza fel”, mint (az általunk itt nem tárgyalt) Claudel: „a létezés nyomorúságát és értelmetlenségét, ha nincs jelen Isten”. Sartre (Illés Endre tanulmánya is idézi) megvádolta, vitafélében, Mauriacot azzal, hogy (lásd gombostű) eleve determinálja hőseit, eleve megadja mozgásterüket, hogy tudniillik abban nem lenne jelen Isten. És így Sartre mintegy (nem „a Macmillan” szerint mindez épp) regényírónak se tartja Mauriacot,

inkább freskófestőnek. Seymour-Smith több korszakot különböztet meg Mauriac regényirodalmában: a korai komor, puritán „janzenista” szellemű szakaszt, annak pesszimizmusát (teológiába nem mehetek bele, bár most sokat tanulok! Pascalt említem a janzenizmussal kapcsolatban legalább); s ezt tartja, kuszán, S.-S. Mauriac első erősebb korszakának. Ahol a szeretetnek már több jelenlétet enged, kezdenek bajok jönni a meggyőzés dolgaiban. A legkorábbi küszöb-szakasz a gyilkos hajlandóságú anyauralom feldolgozása (*Anyaiisten*). Már a *Viperafészek* mutatja (egyetérték) Mauriac elégedetlenségét saját rideg-világával; s nem vitás, hogy a (részemről mégis fárasztónak, túl-kibesztélősnek érzett) „Sivatag” (*A szerelem sivataga*) a pályacsúcs. Már szintén a szeretet kifejtett vágyával. (Ezek a dolgok vannak épp, szerintem, túlságosan is kimondva; ezzel túl „polgári” polcúak ezek a regények, ellenben a valódi piaci sikerhez nem eléggé eseménydúsak.) Fösvény és szeretetlen nagygazdagok; lázadó, de inkább az élet élvezetébe merülő ifjak, érzékeny nők... Ma ez kevés.

Leszögezvén, hogy már 1940 körül nagyot hanyatlott az író ereje (mert az, a maga módján, volt, bizony), összefoglalóját körülbelül azzal adja meg, hogy szerinte (Seymour-Smith szerint) a kettősség összeszikkasztása a könyvek fő sugárforrása: az Isten iránti odaadó, alázatos szeretet (vágya), valamint a vergődés egy olyan világban, melyet... nem ismételtem, Isten mintha elhagyott volna stb. De ez az „elhagyta-e Isten a világot” oly kihívóan meddő kérdés, mint ahogy Julien Green szexuális szélsőségeit (ma már mi a szélsőség, irodalomban, magas szinten is?) azzal mentik, hogy bagatell, csak „perverz” fantáziálások. De mik nem azok, kérdezi kicsit cinikusan „a Macmillan”?

Mauriac alaptétele kérdéses tehát: valóban elhagyta-e csak egy pillanatra is a világot Isten? Magam, ha (ismételtem: ha) énemnek ezt a részét, így gondolkozó valómat (lehetőségemet) használom, azt fellehetem: soha, egyetlen pillanatra sem. A Mauriac-féle ronda és szerencsétlen emberek dolgába már Istent lenne ma belekeverní kár. Jól megértem, hogy Greene *öszönösen* is vonzódott ehhez a Mauriachoz: akiből politikai közszereplő lett. (Gyergyait ne akarom tovább idézni, őt abban látom egyoldalúnak, hogy még Julien Greent sem méltatja — általam ismert műveiben — sok szóra; Waugh meg Greene szintén nincs a palletáján; hanem hát ő a francia irodalom modernizálódogató esszémestere volt, két kötetét feltétlenül ajánlom.)

* * *

Illés Endrét nem a kicsit modoros szépségHITE (olykori tevés-vevéses szépeltgése) miatt kedvelem esszéiben mégis, hanem mert jó szeme volt. *Viperafészek melege* című Mauriac-esszéjének címét ha ő lelta, ha kölcsönbe vette, csak lelkesen üdvözölhetem. Ez számol

be — részben — arról a vitáról, melyet Mauriac Sartre ellenében folytatott. Illés egy Pascal-idézettel nyit: „Vannak igaz dolgok, amiket vitatnak, s vannak hamisak, amiket vitatás nélkül elfogadunk. Pedig sem a vitatás nem a hamisság jele, sem a vitatás hiánya nem az igazságé.” Ezt az esszé szerzője az említett vitára citálja reá.

Mármost. Mauriac (s itt „a Macmillant” némi henyeségen kaptam) e vitában igen hevesen leszögezni: nem, idézi Illés Endre, körülbelül így, nem, nem, nem vagyok katolikus író! regényeket írok és katolikus vagyok. Így Mauriac. Nem harmóniát: konfliktust tár. S ezzel a lendülettel, állítólag, tovább (Illés Endrét ismétlem): az egyház azt várja, ne botránkoztasson (az író), de az írónak az igazságot kell szolgálnia. Nagy kérdések: cinkosság és együttérzés nélkül írni le a bűnt? A világ, így Mauriac Illésnél, „tele van gyönyörökkel, elbukásokkal, s természetesen nem hiányzik belőle a szentség, a tisztaság sem”. (Aha. Korszakváltás után.) Sartre is, most látom, azt érzékeli, hogy a rögzített alakok (a maguk kifejtett vélekedéseivel etc.) „halálosan unalmasak”. (Magam ezt így azért nem mondtam.) Mauriac, más összefüggésben azt állítja, a regényíró nem Isten, hogy alakjainak egy világot adhasson, cselekvési szabadsággal stb. És így vitáztatnak tovább.

Sartre kegyetlen szavával nem akarom zárni dolgozatomat mégsem. Mert ő kicsit szónokian ezt a kérdést teszi fel: „Hogy ez a komoly és igyekvő író” (jóságos ég!) „miért nem érte el célját: a regényt?” S a válasz: „A kevélység bűnétől, azt hiszem.”

Ám ehhez több Mauriacot kellene olvasnia Olvasómnak, hogy helyettem feleljen a kérdésre. (Ismétlem: bocsánat, hogy nagyon is kevélytelenül, annyit mentegetőzöm.)

* * *

Illés Endre *Két oroszlán között* című elég jól elérhető esszékötetét ajánlom azoknak, akik például Claudel és Mauriac katolicizmusának különbségeiről szeretnének olvasni. Amaz, Claudelé, fénylő és boldog katolicizmus volt. (Hogy ilyesmi is elhangozzék itt.) Mert hamarosan újabb komor tájakra kell kirándulnunk, bár egy „feltétlen katolikus” író világába. Georges Bernanos az. Öt íróm közül talán a nálunk legkevésbé ismert mester.

(Befejezés következik)

[természetesen]

Krajcsovics Éva pannonhalmi kiállításának képeihez

*Amikor a vászonról lassan minden
eltűnik, csak színek maradnak,*

*csak foltok egy szobabelsőből,
egy üres műterem falából,*

*akkor,
akkor,*

*nem csöndek közötti csöndek rétegződéseiben hallgat a lényeg,
a színek finom egymásba mosódásukkal beszélnek,*

*csacsognak, fecsegnek,
súgnak boldogan*

*valamit (mindent)
a festészetten keresztül*

*fénnyé nagyított részletek,
természetesen, a reményről.*

[azúgynevezett]

Szalkai Károly katalóguslapjai közé

*Valami örök pillanatnyivá tiprása,
ezáltal visszahelyezése az időtlenbe,*

*és azon nyomban kimozdítása onnan,
majd statikussá finomítása,*

*simítása és simogatása,
hogy legyen mersze bemozdulni*

*a fénnel kevert homoknak és fűrészpornak,
amiből a világ felépül,*

*amit időnként meg kell csiszolni kicsit,
felsérteni a felületet,*

*hogy az úgynevezett, ám esetleges lényeg
is látható legyen.*

ZIMÁNYI ÁGNES

Kozma Imrével

Kozma Imre apostoli protonotárius, Győrzámolyon született 1940. június 4-én. Esztergomban szentelték pappá 1963-ban. 1977-től 1996-ig a Zugligeti templom plébánosa. 1989-ban létrehozta a Magyar Máltai Szeretetszolgálatot, amelynek máig vezetője. 1996-ban belépett az Irgalmas Rendbe.

Mikor, hogyan született papi hivatása?

Sokat tudnék mesélni a gyerekkoromról, az indulásról. Olyan mozzanatokról, amelyek az életem meghatározói voltak. Egy szigetközi kis faluban, Győrzámolyban születtem. Egy, akkor még létező faluközösségbe érkeztem. Nagyjából nyolc éves koromban gondoltam először arra, hogy pap legyek. Erről tudott a plébánosom, akit nagyon szerettem, és örült neki. Nagyszerű ember volt. Plébániája a szigetközi papság lelki központja, ahol hetenként 8–10 pap gyűlt össze. Gyerekként nem ismertem a programjukat, de lassan világgossá vált számomra is, hogy ezek a találkozók arra szolgáltak, hogy tartsák egymásban a lelket. Ha csak tehettem, körülöttük szorgoskodtam. Plébánosom egyetlen lépést sem tett azért, hogy a Győri Bencés Gimnáziumba kerülhessek, ahol abban az időben sokszoros volt a túljelentkezés. Soha sem kérdeztem és nem is tudtam meg ennek az okát, így a győri Révai Gimnáziumba jelentkeztem, ahová föl is vettek. Édesanyámnak köszönhetem, hogy végül mégis a Győri Bencés Gimnáziumba jártam, ahol gyönyörű négy évet töltöttem, kiváló tanárokkal — áldott legyen az emléküik — és nagyszerű osztálytársakkal. Az érettségi után Esztergomba kerültem, a szemináriumba, ahol 1963-ban pappá szentelődhettem.

Ki szentelte pappá, és hogyan kezdődött a papi szolgálata?

Szabó Imre püspök úr. Abban az időben ő volt az egyetlen aktív püspök. Néhány esztendőn át szinte az összes papot ő szentelte Magyarországon. Voltak ugyan püspökök, de tiltásban voltak.

Hatodéves kispap voltam, amikor 1964-ben, a magyar állam és a Vatikán között megszületett a római egyezmény. Ez lehetővé tette, hogy fiatal magyar papok Rómában továbbképzésben részesüljenek. Elöljáróim választása rám esett, de az állami hatalom mást gondolt. Közölték Schwarz-Eggenhoffer Artúr kormányzó úrral, hogy majd az megy ki, akit ők akarnak. Így Dorogra kerültem káplánnak, ahol a korábbi történések nyomán és az ott szerzett tapasztalataim alapján papi életem legfontosabb döntését hoztam meg: a szegényekért akarok élni, és lemondtam mindenfajta teológiai előmenetelről.

Dorogról kerültem Zugligetbe, ahol két évig szolgáltam káplánként. Onnan a pesti ferences templomba vezetett az utam, ahol tíz évet töltöttem. Ez az áthelyezés, illetve az éppen ide helyezés meglepetés volt számomra. Ebben az időben a politikai hatalom figyelmét már kiérdemeltem, és csodálkoztam, miért éppen a pesti ferences templomba helyeznek, amelynek igazgatója Horváth Richárd, a békepapi mozgalom vezetője volt. Csak később tudtam meg, hogy szeretett lelki atyám keze is benne volt ebben, aki a szemináriumban spirituálisom volt, s akit onnan általi nyomásra eltávolítottak, mégis ebben a templomban szolgált. Ugyan elegendő lett volna az ő szándéka? El kell fogadnom, hogy az Úr útjai valóban kifürkészhetetlenek. Horváth Richárd igazgató úr roppant kedvesen fogadott és az volt az első szava, hogy szeretné, ha bekapcsolódnék a mozgalomba.

Mármint a békepapi mozgalomba?

Igen. Én közöltem vele, hogy nem szeretnék ebben a mozgalomban részt venni. Pap vagyok, és egy pap csak a békét szolgálhatja, ha nem azt szolgálja, akkor nem is méltó a hivatására. Nem gondolom tehát, hogy külön mozgalomba kell toborozni a papokat, de amennyiben ez akadály, elfogadom és megyek, majd találnak máshol helyet a számomra. Tíz évig tartó időszak kezdődött el, és az igazgató úr soha többé nem hozta elő ezt a témát. Az egyetlen voltam a templom papi közösségében, aki soha nem mentem el békegyűlésre, mégis, fél év múlva rám bízta az anyagi ügyek intézését, mint legfiatalabbra (akkor 27 éves voltam), egy év múlva pedig a templom liturgikus életének irányítását is. Itt bontakozott ki az a lelkipásztori szolgálat, amelynek fontossága és időszerűsége egyre nyilvánvalóbbá vált számomra, ez pedig a felnőttek hitbéli oktatása, konferencia beszédek formájában. Sík Sándor nagyhatású és városszerte híres konferencia beszédeket tartott, amelyek halála után megszűntek. Álmomban sem mertem volna arra gondolni, hogy Sík Sándor nyomába lépjek, de egy belső készítés nem hagyott nyugton. Meghirdettem a templomi előadásokat egyetemista fiatalok részére. Szeretném megjegyezni, hogy akkoriban a fiatalokkal való csoportos találkozás, foglalkozás templomon kívül államellenes összeesküvésnek minősült. Elkezdtem az előadásokat a templomban, és tömegesen érkeztek a fiatalok. Ettől kezdve még inkább figyeltek. Meg kellett szoknom, hogy Budapesten pár méterrel mögöttem mindig jön valaki. És egyre gyakrabban hivatnak be kihallgatásra.

Miért?

Ezek igazából megfélemlítések voltak. Aktákat mutogattak, amelyek állítólag mind az én anyagomat tartalmazták. Bizony nem könnyű legyőzni a félelmet. Az első időszakban görcsbe rándult a gyomrom, de később megszoktam. Egyre több bátorítást és erőt jelentett a biztatás: elég neked az Én kegyelmem. Néha a kihallgatók tűntek számalomra méltónak és nevetségesnek. Nem voltak kellemesek ezek a kihallgatások, de mégsem magamat sajnáltam, ha-

nem sokkal inkább a fiatalokat, akiket azonosítottak. Sokakat behívtak, megfélemlítettek, volt, akit beszerveztek, volt, akit kidobtak az egyetemről. Sokan estek áldozatul. A veszélyekre külön is figyelmeztettem őket, szintén nyilvánosan a templomban, az előadások alkalmával. Csak az igazság utáni vággyal és az igazság következetes keresésével magyarázható, hogy semmi sem hátráltatta meg ezeket az ifjakat.

Mindez a hatvanas évek végén történt?

1968 szeptemberétől 1977 januárjáig voltam a pesti ferences templomban. A 70-es évek elején a figyelmem egyre inkább a fiatal házások felé fordult. Az általános vélekedés szerint a házasságkötéssel révbe ér két fiatal, valójában pedig éppen akkor kezdődik igazán az ember élete, amikor házasságot köt. Háromszor születik az ember, először a Teremtő Atya terveiben öröktől fogva, másodsor amikor világra jön, harmadszor amikor társra talál. A házasságkötés előtti időszak készületi idő, ebben az időszakban is segíteni kell a fiatalokat, de legfőképpen akkor kell melléjük állni, amikor elkezdik közös életüket. Ez a „házas hittan“ akkor bontakozott ki, amikor a házas hétvége programról még nem is hallottunk Magyarországon. E fiatal házásokból életerős közösség jött létre, családjaikban számtalan gyermek született.

Az Állami Egyháziügyi Hivatal ezt a vállalkozást már végképp nem tudta elfogadni. 1976 októberében Lékai bíboros úr felkeresett és közölte, hogy az Egyháziügyi Hivatal nem járul hozzá a papi működéséhez. Jelezte, hogy készüljek fel egy új életre. Megjegyzem, hogy Lékai bíboros úr inkognitóban többször megjelent a templomban, és elvegyült a fiatalok közé. Majd novemberben, névnapomon felkeresett előző plébánosom, Bárány Anzelm atya, és elmondta, hogy nyugdíjba megy, és szeretné, ha én lennék az utóda Zugligetben.

Lékai bíboros úr december elején örömmel közölte velem, hogy folytathatom papi tevékenységemet. Már ki is jelölték a következő állomáshelyemet egy nógrádi kis faluban, Szügyben. Majd Lékai bíboros úr újra keresett, mert Bárány atya kérése megérkezett hozzá is. Amennyiben Horváth Richard igazgató úr is elfogadja, akkor zugligeti plébános lehetek. Nekem egyetlen feltétel volt, hogy az ő beleegyezéséért nem folyamodom, mivel ez ellenkezik elveimmel. Beszámoltam üldöztetésemről, amiről bevallása szerint nem tudott. A háttérben Lékai bíboros úr velem egyezkedett, talán másokkal is, s így lettem Zugligetben, vagyis Budapesten az első plébános békepapi múlt nélkül.

Zugliget akkoriban félreeső hely, jóformán a város széle volt. Ma pedig elit negyednek számít...

Nehéz körülményeket találtam, talán ha százan jártak templomba. Pici kis közösség volt, a háború alatt kitelepítették onnan az embereket, és olyanok kerültek oda, akik nem voltak vallásosak. Az ot-tani szolgálatom 1977-től 1996-ig tartott. Elsőként a plébánia család-jait kerestük meg egy levéllel, és mindenkinek felajánlottuk

egyházközségünk szolgálatait. Majd az egész kerületre kiterjedően szociális munkába fogtunk, ami akkoriban szokatlan volt. Olyan feladatokat jelöltünk ki magunknak, amire a XII. kerületi Tanács is fölfigyelt, és később támogatott is. Szegény családok, magányosok, fogyatékkal élők, mozgássérültek támogatását sikerült megszervezni, nagyszerű, áldozatkész fiatalokra támaszkodva. Valójában létrejött egy szociális háló, amelyet felelősségtudattal szövögetett egy katolikus közösség és egy pártállami önkormányzat. Ez a több száz fiatal teremtette meg a Máltai Szeretetszolgálat bázisát, amely később Zugligetben alakult meg.

Hogyan jött létre 1987-ben a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, amelynek Ön a mai napig az elnöke?

Csilla von Boeselager asszony szövetségeseket keresett Magyarországon. Ő magyar származású volt, egy gazdag német felesége. Csilla asszony, amikor Magyarországra látogatott, megtapasztalta, hogy milyen kiábrándító helyzetben vannak a kórházak és milyen nagy a szegénység. Ezt megelőzően Németországban megalapította a Máltai Szeretetszolgálatot.

Honnan az elnevezés? Miért máltai?

Csilla asszony nagyon jól tudta, hogy egy kezdeményezés csak akkor lehet sikeres, ha megfelelő háttérrel rendelkezik. Egy olyan névre volt szüksége, amely ismert és tekintéllyel bír Németországban, hiszen egy segélyakció eredményessége az emberek bizalmától függ. Megnyerte a német máltai lovagokat, akik mögé álltak és támogatták.

Hogyan találta meg Önt Csilla von Boeselager?

Véletlenül, ha ugyan van véletlen. Püspököket és híres papokat keresett fel, de senki sem vállalta el a Magyarországon elindítandó tevékenységet. Az Esztergomi Főegyházmegye budapesti hivatalában összefutott Tóth Mária nővérrel. Mária nővérrel több éves munkakapcsolatban álltam. Csilla asszony Mária nővérnek is elmondta szíve óhaját. Ő mintegy vigasztalásként mondta el neki, hogy van egy ember, akit szívesen ajánlana, de mégse keresse meg, mert már oly sok a tennivalója, hogy nem szabad újabb munkával terhelni. Erre állítólag Csilla felujjongott, biztos, hogy ő az én emberem. Felkeresett és előadta tervét. Már volt elegendő tapasztalatom a szociális tevékenységgel kapcsolatban, és ösztönösen igent mondtam. Egyébként mindkettőnk számára nagy élmény volt ez az első találkozás, mindegyikünkben az az érzés támadt, mintha mindig is ismertük volna egymást. Tehát lehetővé vált, hogy Magyarországon megalakuljon a Magyar Máltai Szeretetszolgálat.

Önök egycsapásra híresek lettek a kelet-német menekültek befogadása révén.

Akkor még nem voltak Magyarországon civil szervezetek, egyedül a Magyar Máltai Szeretetszolgálat létezett. Az előlétele 1987-től 1989-ig tartott. Hivatalosan 1989 februárjában alakult meg. Még csak a lehetőségeink számbavételével voltunk elfoglalva, amikor a nyár folyamán egycsapásra megjelentek a kelet-német menekül-

tek. Szinte megszállták az országot. A Balaton partján alig lehetett tőlük mozogni, Budapest utcáin lakókocsik parkoltak, a parkokban sátrak nőttek ki, és elfoglalták a nyugat-német nagykövetség és konzulátus épületét. A nyugat-németek segítőköt kerestek, és ránk gondoltak, a bontakozó kapcsolatainkra hivatkozva. 1989. augusztus 13-án vasárnap este a szentmise után a Zugligeti templom sekrestyéjébe belépett egy férfi és bemutatkozott. A nyugat-német konzul volt. Csilla asszony ugyanebben az időpontban szállt le Ferihegyen, őt pedig a nyugat-német követség első titkára várta. Ugyanazt kérdezték mindkettőnkől: Itt vannak a menekültek, segíteni kellene, segítünk-e? Egymástól függetlenül Csilla is, én is igent mondtunk. Másnap, augusztus 14-én este állt az első tábor.

Hol?

Zugligetben, a templomkertben. 1200 embert tudtunk elhelyezni. Szálláshelyet biztosítottunk, étkezést, gondoskodó szeretetet. Hogy ki mindenki segített a tábor létrehozásában? Az természetes, hogy a németek, de a magyarok is. Bizony sokkal többet kellene a magyarok szolidaritásáról beszélni. Körbetelefonáltam szállodák, kifőzdék, közkonyhák, munkásszállások konyháit, és megrendeléseket adtam le. Valamit tudtak tevékenységünkről, személyesen engem is sokan ismertek, de nincs igazi magyarázat arra, hogy küldték az ételt, és senki sem kérdezte, fizet-e érte majd valaki. Naponta több száz önkéntes szorgoskodott, az utca lakói fürdőszobájukat ajánlották fel tisztálkodásra, mosásra, és sokan az otthonukba fogadtak be német családokat.

Hány kelet-német menekültről volt szó, és ők hogyan éltek meg a nálunk töltött heteket?

Azon a nyáron körülbelül kétszázezer kelet-német érkezett Magyarországra. A későbbiekben mintegy 50 ezren elbátortalanodtak és visszamentek, de a többiek úgy gondolkodtak, hogy többé nem térnek vissza otthonukba. Becslések szerint Budapesten 30 ezren tartózkodtak. Ezek az emberek félték mindenkitől, és legfőképpen egymástól. Még tőlünk is félték, akik táborot létesítettünk számukra és befogadtuk őket. Később bevallották, attól tartottak, hogy összegyűjtjük és kiadjuk őket. Lassan belátták, hogy tőlünk nem kell félniük, majd egymás felé is kezdtek megnyílni, s végül megnyílt számukra a határ is. Tábori életüket és a határnyitást egy film is feldolgozta, amelynek címe: *Othronról haza*.

Meddig kellett őket el látni?

Négy tábort létesítettünk, amelyek három hónapon át léteztek, és amelyekben 48 600 emberről gondoskodtunk. A zugligeti tábor megnyitása után néhány nappal sajátos fordulat történt. A nyugat-német nagykövet kérése volt, hogy a nyugat-német követség beköltözhessen a zugligeti táborba. Ennek a kérésnek a teljesítése kockázatot jelentett, hiszen ettől a pillanattól kezdve a karitatív munkán túl politikai szerepvállalásra kényszerültem. Legszívesebben nemet mondtam volna, de a kialakult helyzetben vállalni kellett az igent, annak minden következményével.

Miért volt ott a követség?

Valahol helyet kellett találnia a követség feladatainak az intézésére. Mivel a táborkiak nem voltak hajlandók elhagyni a tábort, ott, vagy a hozzá tartozó épületben kellett ezt kialakítani. Így vált a zugligeti templom folyosója és a plébánia szobái az ügyintézés helyszínévé. Később Csillebércre, a második táborba is kiköltözött a követség egy részlege. Akár büszke is lehetnék arra, hogy a világpolitika érdeklődésének középpontjába került egy magyar katolikus templom, egy egyházközség, egy katolikus keresztény szervezet. Ezzel szemben az én nyugtalanságom inkább nőttön-nőtt. Ekkor telefonom megkerestem Kohl kancellár urat is aggályaimmal.

Hogyan tudta Kohl kancellárt felhívni, tudta a számát?

Ahogy már említettem, a templom folyosója és a plébánia szobái szolgálták a nyugat-német követség helyszínéül. De maga a templom is középkori időköt idézett, mert menekültek menedékhelyévé lett, ahol 5–600 ember éjszakázott.

Smit mondott a kancellárnak?

Bátorítást és megnyugtató szavakat reméltem. Tudtam, hogy már nem lehet visszalépni, de ez a helyzet a Magyar Máltai Szeretetszolgálatra és rám nézve politikai következményekkel járhat. Kohl kancellár úr azt mondta: kedves páter, beszéltem Gorbacsov úrral, és ő azt mondta, hogy a magyarok jó emberek. Legyen ez a válasz magának is elegendő. Akkor kissé megnyugodtam.

2004-ben augusztus 14-én, a 15. évfordulón Zugligetben a Magyar Máltai Szeretetszolgálat központjában fölállítottuk a Befogadás emlékművét. A jézusi szavak olvashatók a szobor talapzatán: „*idegen voltam és befogadtatok*”. 1989 óta minden évben augusztus 14-én, amely a tábornyitás napja, megünnepeljük a Befogadás napját. Azért tartjuk fontosnak ennek a hangsúlyozását, mert nincs más lehetőség a keresztény ember számára, csak az elfogadás és a befogadás.

2004. augusztus 14-én Genscher külügyminiszter úr is eljött, hogy velünk ünnepeljen, aki annak idején 1989 novemberében is hozzánk érkezett, hogy megköszönje azt a munkát, amit a Magyar Máltai Szeretetszolgálat tett német testvéreiért. Örök időkre megjegyeztük akkori mondását: kedves atya, ön, illetve a Magyar Máltai Szeretetszolgálat vette ki az első téglát a Berlińi falból. Köszönöm, köszönjük. 2004-ben Schröder kancellár úr is fontosnak tartotta, hogy a 15. évfordulón ellátogasson hozzánk. Medgyessy Péter miniszterelnök úrral érkezett, és mindkettőjüknek az volt a kérése, hogy köszöntő beszédüket a zugligeti templomban szeretnék megtartani. Így is lett.

A befogadás kapcsán Ön és szervezete is országosan ismert lett. Hogyan folytatódott tovább az élete?

1996-ban egyedül voltam Zugligetben, egyedül szolgáltam papként, és már oly nagyra nőtt a közösség, hogy egyedül lehetetlen volt ellátni a lelkipásztori szolgálatát. A zugligeti közösség a fejlődésnek olyan fázisába érkezett, amikor az előrelépés már csak lelki szinten lehetséges. Egy közösség életének különböző fázisai van-

nak: van egy összegyűjtési időszak, amikor az igehirdetés kap első sorban hangsúlyt, van egy tanulási időszak, amikor az oktatás, a hitoktatás kerül előtérbe, majd a lelki elmélyülés (megszentelődés) időszaka, amikor a szentségek révén a kegyelem csatornához lépünk. Ebben a harmadik fázisban egyre inkább személyre szabott feladatok várnak a lekipásztorra. Erre nem volt elég időm és erőm. Korábban napi 6–7 órát gyóntattam, de erre a máltai munka és egyéb plébániai feladatok mellett nem vállalkozhattam. Segítőt kértem, sajnos az egyházi hatóság nem tudott adni. Ekkor, nem csupán a Lélek sugallatára, döntésre kényszerültem: be kellett látnom, hogy nem maradhatok ott, ahol egy közösség lelki igényeit képtelen vagyok úgy szolgálni, ahogy azt lelkiismeretem szerint is szeretném. 1996-ban beléptem a Betegápoló Irgalmasrendbe. A Rend erőfeszítéseiben és programjai kialakításában már korábban is részt vállaltam, segítettem azt a két idős testvért, aki a Betegápoló Irgalmasrend magyarországi jövőjéről álmodott.

Miért, hányan vannak?

Amikor beléptem a Rendbe, akkor hárman voltak. Azóta mindannyian meghaltak, legutoljára nemrégiben Hilár atya. Jelenleg négyen vagyunk örökfogadalmasok, három fiatal Grázban tanul, és remélem, hogy van akkora szeretet bennünk, hogy a két jelöltünket is megtarthatjuk, és egyszer közénk tartozónak tudhatjuk.

Noviciusként kezdte?

Igen. Sajátos noviciátus volt az enyém, autós noviciátus. Sokszor megjártam a Budapest és Bécs közötti utat, hogy legalább néhány napot Bécsben tölthessek, és magamba szívjam a Rend szellemiségét, s jobban megismerjem lelkiségét.

Azaz gyorstalpaló?

Igen. A Generális atya, aki pap, egyébként spanyol, nagyszerű ember. Amikor első fogadalmamat tettem, a kicsinyke budai kápolnánkban, eljött Rómából és figyelemre méltó kijelentés tett: Imre atyának az eddigi papi élete volt a noviciátusa. Amikor a Rendbe léptem, megfogalmaztam óhajomat, hogy a máltai munkát is szeretném folytatni. Örömemre szolgál, hogy megkaptam az igent. Egyébként is a szociális munka és a gyógyítás szorosan összetartozik. A napom első felét általában a máltai tevékenység tölti ki, a nap másik felét az irgalmasrendi feladatok szabják meg.

Itt mit csinál?

A Betegápoló Irgalmasrend 2000-ben kapta vissza a budai kórházat. Mindig is, de ma különösképpen sok gondot jelent egy kórház személyi állományának formálása, megtartása, valamint a kórház anyagi terhei. Ezenfelül kicsiny konventünkben is akad éppen elég tennivaló. Néha a pécsi kórházunk is megtalál és tennivalókkal lát el. Szerencsére a Rend váci kórházát a legkiszolgáltatottabbak szolgálatában eredményesen működteti a Magyar Máltai Szeretetszolgálat. A többi kórházunkról kénytelenek voltunk lemondani, és várjuk a kártalanítást a magyar államtól.

A Máltai Szeretetszolgálat ügyeiben segít Önnek valaki?

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat országos szervezet. Elnökség, ügyvezetőség irányítja a működését. Ügyvezető alelnököm, Vecsei Miklós segít a legtöbbit nekem, aki a hajléktalan emberek miniszteri biztosa is. Az ő meghívását a hajléktalanokért végzett tevékenységünk elismeréseként és értékeléseként fogjuk fel.

Szállás, ételosztás?

A hajléktalan program több szintű. A mi véleményünk szerint három lépcsős. Az első lépcső azt a hajlékot jelenti, ahová mindenki bejöhet, majdnem feltétel nélkül. A második lépcső a hajléktalan szálló, ahol azok kapnak állandó elhelyezést, akik elfogadják az együttélés szabályait. Ezen a szinten foglalkozunk a befogadottak szociális, egészségügyi helyzetével, és segítjük őket a munkahely megtalálásában. A harmadik lépcsőt azon szerencsések léphetik át, a második lépcsőfok után, akiknek állandó munkahelye van, rendszeresen dolgoznak. Felügyelet mellett munkásszállás szintű elhelyezést kapnak csekély fizetés ellenében.

Az országban 93 intézményünk van, és több mint 170 fajta tevékenységet számlálunk. A Magyar Máltai Szeretetszolgálatnak vannak olyan programjai is, amelyek a kormányzatok által elfogadottak, és mintegy kormányprogramként szerepelnek, ám rendszergazdájuk a Magyar Máltai Szeretetszolgálat. Ilyenek: a nevelő szülő képzés, a jelzőrendszeres házi idősgondozás, a játszva megelőző program a fiatalok lakótelepi unalom-bűnözésének a megelőzésére. Külön kategóriát képez a tüdőszűrő buszunk, amelynek működését már megszokták és szinte természetesnek veszik, számtalan tüdőbeteg, elsősorban hajléktalan ember kiszűrése csak ennek a busznak köszönhető.

A legfrissebb modellprogramunk a tarnabodi befogadó falu néven szerepel, a hajléktalanok lakáshelyzetének megoldására és a település cigány és szegény családjainak a felzárkóztatására. Jelenleg a Szeretetszolgálat tevékenységi körében kiemelt helyen szerepel a cigánytelepek felszámolására leghatékonyabb út keresése. Úgy gondoljuk, ennek a népcsoportnak a legnagyobb adósa a magyar társadalom és a magyar állam.

Számtalan sajátos tevékenységet lehetne még felsorolni, amelyekről szinte szó sem esik. Ilyenek az ingyenes mosodák, az ingyenes tolokocsi szerviz és az ingyenes gyógyászati segédeszköz kölcsönzés, ezen belül is az elektromos kórházi ágyak kihelyezése családokhoz, akik magukra vállalják beteg hozzátartozóik otthoni ápolását. Csak Budapesten több mint 1500 ilyen ágy van kint családoknál.

Hogyan lehet mind-ezekhez hozzájutni?

Bibliai mondattal tudok válaszolni: „Kérjétek és megkapjátok.” Határt mindössze az anyagiak szabnak, mert sokba kerül ezen ágyak és tolokocsik összegyűjtése Nyugat-Európában, hazaszállításuk, üzembe helyezésük, az adott családhoz történő kiszállításuk.

Kapnak mindehhez állami támogatást?

2006-ban a Magyar Máltai Szeretetszolgálat szervezeti működésének fenntartására 255 millió forintot irányzott elő a magyar költségvetés. Mondanom sem kell, hogy kiadásaink ennek a többszörösét teszik ki. Természetesen átvállalunk olyan közfeladatokat is, amelyeket állami normatíva ellentételez, igaz, teljes egészében sohasem.

A különböző tevékenységeket fizetett alkalmazottak végzik?

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat széleskörű tevékenysége fizetett alkalmazottak nélkül ma már elképzelhetetlen, de erkölcsi tőkéjét az önkéntesek képezik. Csak az ő közreműködésükkel lehetséges a sokrétű feladatvállalásunk. Sajnos számuk egyre fogy. Ennek okai egyrészt a mind nagyobb teret nyerő individualista szemlélet és a kiélezett versenyszellem, amely a társadalom összetartó erőit gyengíti; másrészt a ránk erőltetett előírások, amelyek feltételként szabják meg a fizetett dolgozók alkalmazását és számát. Szeretném megvilágítani ezt egy példával. A legelső 60 személyes hajléktalan szálláshelyünk 15 évvel ezelőtt Budapesten létesült, nulla forinttal indítottuk. 8 éven át egyetlen fél állásban foglalkoztatott alkalmazottja volt a háznak. Minden munkát önkéntesek végeztek. Ma ez a feladatvállalás államilag dotált. Ez az összeg a kiadások mintegy 40 százalékát fedezi. Ennek fejében kötelező 13 meghatározott végzettségű, a besorolás szerinti bérezésű alkalmazott foglalkoztatása.

Úgy tudom, Monoron is hatalmas munkát végeznek...

Monoron egy cigánytelep felszámolásán munkálkodunk. Ez a telep majdnem a város közepén található. Valamikor a falu szélén helyezkedett el, de a növekvő város túlnőtte, szinte bekerítette, így került a középpontba. Itt olyan helyzettel szembesültünk 2004 októberében, amely azonnali cselekvésre ösztönzött bennünket. Elfogadhatatlan ugyanis az, hogy emberek ilyen körülmények között éljenek. Eddig azt hittem, hogy ismerem az emberi nyomorúság bugyrait, de ilyent még nem láttam. Nem is vállalkozom a leírására.

Putrik?

Nem. A putri egy más kategória. A fürdés és mosás feltételeinek megteremtése volt az első lépés.

Hogy létesítettek mosodát a semmi közepén? Odavezették a vizet?

Az idő szorításában és a közeledő tél miatt gyorsan kellett cselekedni. Vizet, áramot vezettünk, csatornát fektettünk, konténereket vásároltunk, amelyeket a kérésünkre ház formájúra szabtak át. Ezekbe WC-eket, mosdókat, zuhanyozókat telepítettünk, és mosógépeket helyeztünk el. A tisztálkodási és mosószereket biztosítjuk, de az egység működtetése, tisztántartása a cigány közösség feladata. Mondhatom, példászerűen működik minden, amit a telepre kitelepült munkatársaink segítenek és felügyelnek.

Egy óvoda létesítését is tervbe vettük, ahol délelőtt a kicsikkel foglalkozhatunk, délután pedig az iskolásokat segíthetjük a tanulásban. Ezt azért tartjuk szükségesnek, mert az otthoni körülmények nem teszik lehetővé a házi feladatok elvégzését. Szeret-

tük volna az óvodai ellátmányt is megkapni, de ennek feltételeként olyan előírásoknak megfelelő óvodát kellett volna építeni, amelynek költségeit egyenlőre nem tudjuk vállalni. Így kénytelenek voltunk erről a lehetséges pénzről lemondani, de államainkat tovább szőttük. Most áll egy néhány millió forintból megvalósult barakk épület, amely nekik, nekünk palota. Erőfeszítéseink közepette megnyugtató érzés számunkra a polgármester úr és a jegyző asszony készsége, amely a bürokrácia fölé emeli őket, és az egész képviselő testület hozzáállása is.

És a szülők elviszik gyermekeiket ebbe az óvodába?

A cigány családok számára ajándék a gyermek. Öröm látni, miként értékeli mindazt, ami elsősorban gyermekeikért és értük történik.

Hogyan fogadták Önöket?

Úgy, mint azokat, akik mindig ígérekkel érkeztek hozzájuk, és távoztak köreikből. Ma már más a helyzet. Tisztelnek bennünket, nagyra tartják vállalásunkat, de ami ennél is fontosabb, szeretnek bennünket, és nagyon hálásak. Megértették velük, hogy nem vágyaik, igényeik kielégítése céljából jöttünk. Segíteni szeretnénk, és azt mi tudjuk, mire vagyunk képesek és hol vannak a határaink. Számíthatnak ránk, s nem hagyjuk őket cserben. Mindezt megértették, elfogadták. Már látják, hogy milyen nagy a különbség az ígérek és a valóság között, és sarjad a remény a romokon. A telepen létesített irodánkban mindig jelen lévő két munkatársunk pedig a záloga igaz törekvéseinknek.

Sok kérdés vár megoldásra hazánkban. Tapasztalatainkra hivatkozva két kérdéskörre hívom fel a figyelmet, a gyermektelenségre és a szegénységre. Mintha kimerült volna a nemzet biológiai ereje. A szegénység pedig, és az ezzel járó kiábrándultság — s ezen belül is a cigányság sorsa és helyzete — oly nagy méreteket öltött, amelynek megoldása túl mutat az anyagiakon, társadalmi tenni akarás és kormányzati felelősség kérdése is.

A rendszerváltozás óta eltelt idő sok is, kevés is. Nagy árat fizettünk, kevesek a változás haszonélvezői és hatalmas a csalódottak és a leszakadók még mindig növekedő tábora. Ebben a helyzetben egyre inkább felmerül az egyházak és a keresztények nagyobb felelőssége. Erőteljesebben fel kell mutatni a keresztény demokrácia értékeit, amelyek évszázadokon át meghatározták Európa népeinek életét. Ki kell mondani, hogy a demokrácia forrásai az Evangéliumból erednek. Az egyenlőség, mert egy Atyának vagyunk gyermekei és egymásnak testvérei. A szolidaritás, mert felebarátunk csak az lehet és csak az lesz, akivel jót teszünk. A vezetők szolgálatai, mert aki nagyobb akar lenni, annak kötelező mindenki szolgáljává válni. Ma a tananyag elsajátítása nem elégséges, a hittartalom önmagában nem győz meg, csak a tanúságtétel. Isten Jézus által ma is cselekszik. Jézus története, Jézus útja ma is folytatódik a tanítványok életében és útjában.

A II. Vatikáni Zsinat: A KONTINUITÁS HERMENEUTIKÁJA

A 2005-ös év, a II. Vatikáni zsinat lezárásának negyvenedik évfordulója ismét ráirányította a figyelmet a zsinat autentikus értelmezésének kérdésére. Nevezhetjük-e teljesen új kezdetnek a zsinatot, amely szakított a zsinat előtti, „trienti” egyházképpel és -modellel? Mennyiben helyes és megfelelő „zsinat előtti” és „zsinat utáni” egyházzól beszélni? Valóban egyszerűen integrálta-e — Hans Küng szavaival — a katolikus egyház a zsinattal a reformátori és a felvilágosult-modern paradigmát?

Annál is inkább aktuálisak ezek a kérdések, mert széles körben elterjedt a vélemény, hogy a II. Vatikáni zsinat új kezdetet jelentett az egyház történetében, és hogy a zsinat szellemének (nem annyira betűjének) köszönhetően a dogmák, az egyházi struktúra, a hagyományok az állandó változás fázisában vannak.

Fokozta az ezzel kapcsolatos érdeklődést az a tény, hogy XVI. Benedek pápa — még mint a Hittani Kongregáció prefektusa — állást foglalt már ezekben a kérdésekben. Rádásul az ő személyében most azon élő kevesek egyike került a pápai trónra, aki a zsinatnak egyik fontos teológusa, *peritusa* volt. Ebben a lényeges kérdésben, amely nem pusztán hermeneutikai problémát jelent, hanem érinti az egyház önértelmezésének kérdését, valamint az egyház és a modernitás kapcsolatát is, miként foglalt most állást? Hogyan értékeli pápaként a zsinatot? Beszél-e a zsinat lehetséges értelmezéséről? Nagy várakozás előzte meg ezért 2005. december 8-át, a zsinat lezárásának negyvenedik évfordulóját.

Nem sokkal az évforduló megelőzően, 2005. november 29-én jelent meg Walter Brandmüller tollából egy rövid írás az *Avvenire* (az olasz katolikus püspöki kar napilapja) hasábjain, amelyet — tartalma alapján — akár a későbbi pápai értékelés „előszavának” tekinthetünk. Brandmüller a Történeti Tudományok Pápai Bizottságának elnöke, a későközépkori egyetemes zsinatok érdemes kutatója.

A *II. Vatikáni zsinat a zsinatok történetében* című cikkének célkitűzése, hogy a II. Vatikáni zsinatot elhelyezze az egyetemes zsinatok sorában. A II. Vatikáni zsinatot valóban több jellemzője is megkülönbözteti a megelőző egyetemes zsinatoktól, írja Brandmüller. Az I. Vatikáni zsinat óta eltelt időben az egyház világegyház lett, és a II. Vatikáni volt az első egyetemes zsinat,

amely már a világegyházat reprezentálta. Továbbá „sosem került sor arra, mint ami 1962-ben történt, hogy az egész világról közel ezer újságíró akkreditáltak a zsinathoz. Így a II. Vatikáni zsinat lett minden idők legismertebb zsinata, és elsőrangú, az egész világnak szóló média-esemény lett belőle.” A zsinat abban is egyedülállónak bizonyult, hogy nem ítelt el senkit, és nem bocsátott ki törvényeket sem. „Inkább az egyetemes zsinat új típusát valósította meg: a pasztorális zsinatét, amely az Evangéliumot akarta közel hozni a mai világhoz.” Brandmüller azonban felveti, hogy „a történelmi fejlődés fényében a II. Vatikáni zsinat megszire látónak bizonyult volna, ha — XII. Piusz nyomdokain — vette volna a bátorságot a kommunizmus nyílt elítéléséhez”.

A jellegzetességek előszámlálása után Brandmüller a többi egyetemes zsinat között helyezi el a II. Vatikánit. Mind az I., mind a II. Vatikáni zsinat után skizmára került sor (1871-ben az ókatolikus szakadásra, amely elutasította a pápai tévedhetetlenség dogmáját, 1988-ban pedig Lefebvre érsekére). Bármennyire különbözőnek is tűnik a két szakadás, annyiban mégis megegyeznek, hogy visszautasítják az egyház életének és tanításának legitim fejlődését.

Brandmüller cikkének utolsó része talán a legfigyelemreméltóbb: itt ugyanis a II. Vatikánium és a többi zsinatok, illetve a hagyomány viszonyát kívánja tisztázni. Egyetlen zsinatnak sem feladata, hogy új tartalmakat adjon hozzá a hitletéteményhez, vagy hogy megszüntessen bármilyen áthagyományozott tanítást. Inkább arról van szó, hogy minden zsinat a hagyományt értelmezi és alkalmazza: a zsinaton „a fejlődés, tisztázás, megkülönböztetés folyamata zajlik, a Szentlélek segítségével, és e folyamaton keresztül minden egyes zsinat a saját végleges tanításával szerves részként illeszkedik be az egyház teljes hagyományába. (...) Egy zsinat nem mondhat ellene a megelőző zsinatoknak, hanem azokat csak kiegészíti, pontosítja, folytatja.” Mindez igaz a II. Vatikáni zsinatra is, amely egy az egyetemes zsinatok közül: nem azokon kívül, vagy azok felett, hanem az egyház egyetemes zsinatainak sorában helyezkedik el. Maga a II. Vatikánium is elismerte mindezt, amikor olyan bőségesen hivatkozott a megelőző zsinatok és pápák tanítására, az egyházatyákra és a nagy teológusokra.

Mindez létfontosságú a II. Vatikáni zsinat értelmezése szempontjából: utóbbi is csak a ha-

gyomány egészén belül lehet értelmezni. „Ezzel a háttérrel a ma divatos megkülönböztetés »zsinat előtti« és »zsinat utáni« között teológiai és történelmi szinten nagyon kérdéses. Egy zsinat sosem célpont vagy kiindulási pont, amely tagolni képes az egyház történetét, vagy egyenesen az üdvösségtörténetet. Egy zsinat inkább egy olyan láncolatnak egy szeme, amelynek a végét senki sem ismeri, a történelem és az egyház Urán kívül.”

E prológusnak beillő írás után XVI. Benedek pápa végül nem a Szeplőtelen fogantatás ünnepén elmondott homíliájában beszélt átfogóan a zsinat értelmezéséről, hanem a Kúriához intézett hagyományos év végi beszédében (december 22-én), amelyet tartalmát ismerve igen jelentős, programadó nyilatkozatnak tarthatunk. A beszéd visszatekint a 2005-ös év fontos eseményeire (II. János Pál pápa betegségének végső szakasza és halála, a kölni ifjúsági találkozó, a püspöki szinódus és a pápaválasztás), de a legnagyobb figyelmet kétségkívül a II. Vatikáni zsinatnak szenteli, nem kerülve meg az értelmezés vitatott kérdéseit sem.

A pápa a következő kérdést tette fel: „Az egyház sok részében miért folyt annyira nehezen a zsinat recepciója?” Válasza pedig a következő: a problémák a zsinat két ellentétes, egymással vitatkozó interpretációjából fakadnak. Az egyik a diszkontinuitás és törés hermeneutikája, a másik pedig a kontinuitásé: „a reform hermeneutikája, a megújulás az egyetlen alany — az egyház folytonosságában”.

Ennek a kétfajta hermeneutikának a szembeállítás nem teljes újdonság: néhány évvel korábban Avery Dulles SJ bíboros, neves amerikai teológus (a zsinat megnyitására emlékező cikkében) szintén „az interpretációk konfliktusát” diagnosztizálta (*America* folyóirat, vol. 188 No. 6., 2003). Ő akkor négy olyan tényezőt talált, ami különösen is megnehezíti a zsinat értelmezését. Az első, hogy a zsinati atyák, VI. Pál pápa vezetésével, a zsinati szövegeknél az elérhető legteljesebb egyetértésre helyezték a hangsúlyt, hogy a szövegek egyetlen jelentős kisebbséget se zárjanak ki. Továbbá a zsinat — XXIII. János pápa szándékát követve — nem kívánt elítélni senkit, a dokumentumok is ezt tükrözik. Harmadsorban a zsinat a nyugati világ történelmének egy olyan szakaszában folyt le, amelyet kivételes optimizmus, az ember erejébe, hatalmába vetett határtalan bízalom jellemezett. Úgy tűnt, a keresztényeknek is ehhez kell csatlakozniuk. Végül pedig a zsinat utáni időszakban a média az újdonságot hangsúlyozta. A média a tenyerén hordozta a progresszív teológusokat, akik olyan könyveket írtak, melyek lerombolni

látszottak a zsinat előtti katolicizmus épületét. Ebben a légkörben a zsinat korai magyarázói azt sugallták, hogy a zsinati dokumentumok — a felszínen láthatatlan — forradalmi következtetéseket tartalmaztak; többen javasolták, hogy a zsinati dokumentumok nem egyértelmű részeit a diszkontinuitás szellemében kell érteni; ismét mások a zsinati dokumentumok szellemére hivatkoztak a betűvel ellentétben. A zsinat utáni első évtizedet ez a szemlélet uralta, míg nem a hetvenes évek közepén feltűnt egy másfajta interpretációs iskola. Utóbbi Henri de Lubac, Hans Urs von Balthasar, Joseph Ratzinger fémjelzte, akik a *Communio* folyóiratot alapították (sokak szerint a *Concilium* folyóirat elensúlyozására); a *Communio* szerzői a zsinatot a kontinuitás hermeneutikája jegyében kívánták értelmezni. A II. János Pál pápa által a zsinat befejezésének huszadik évfordulójára összehívott rendkívüli püspöki szinódus is a kontinuitás hermeneutikájának elveit kívánta alkalmazni: ezek szerint nem lehet ellentétes a zsinat szelleme és betűje, a zsinatot az egyházi hagyománnyal, a korábbi zsinatokkal összefüggésben kell értelmezni.

XVI. Benedek pápa beszédének tónusa, a kontinuitás hermeneutikájának képviselője tehát egyáltalán nem meglepő. Újdonság viszont az, ahogyan a pápa mélyrehatóan elemzi ezt az attitűdöt, illetve azt, hogy a zsinat mivel járult hozzá az egyház és a modernitás új viszonyához.

Először is — Avery Dulles gondolataihoz nagyon hasonlóan — a pápa kifejti, milyen nem kívánatos következményei lehetnek, ha azt hangsúlyozzuk ki, hogy a zsinat szakítást jelentett a „zsinat előtti” egyházzal. Ebben az esetben ugyanis a zsinat igazi szellemét azokban az újdonságokra indító ösztönzésekben keressük, amelyek a szövegekben található; s mivel maguk a szövegek csak tökéletlenül tükrözik vissza a zsinat szellemét, ezért túl kell lépni azokon, hogy az újnak helyet adjunk, melyben a zsinat igazi (egzaktul körül nem határolható) szelleme fejeződik ki. Mindezzel állítja szembe a pápa a reform hermeneutikáját, amely XXIII. János és VI. Pál pápák óhajának megfelelően azt keresi, az egyház változatlan tanítását hogyan lehet úgy elmélyíteni és bemutatni, hogy az megfelelően korunk igényeinek. Ez nem könnyű feladat, mivel új reflexiót, megértést igényel: „világos az is, hogy az új megfogalmazás csak akkor tud megérni, ha az igazság tudatos megértéséből fakad, másrészt pedig a hitre való reflexió megkívánja a hitből való életet”. Amennyiben a hűségnek és a dinamikának ez a fajta szintézise irányította a zsinat recepcióját, az új gyümölcsöket termelt, állapítja meg a

pápa. „Negyven évvel a zsinat után rámutathatunk arra, hogy a pozitívum nagyobb és életerősebb annál, mint amilyenek az 1968 körüli nyugtalan években tűnt. Ma látjuk, hogy a jó mag, bár lassan fejlődik, de növekszik, és így növekszik mély hálánk is azért a munkáért, amit a zsinat elvégzett.”

Ez után tér rá XVI. Benedek pápa elemzésének legizgalmasabb részére: arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi indokolhatta mégis azt, hogy olyan könnyű törést látni a zsinat előtti és utáni egyházi tanítás között. Az általa adott válasz nemcsak a zsinat értelmezéséhez ad fontos támpontokat, hanem az egyház modern kori történetének, önértelmezésének megértéséhez is.

A zsinat második részének legfontosabb feladata az volt, hogy új módon határozza meg az egyház és a modern kor viszonyát, amely a Galilei-pertől kezdve egyre problematikusabb volt. Erre korábban nem nyílt mód, hiszen mint tudjuk, a 19. század a modern kornak azt az arcát mutatta fel, amely olyan államot akart, ahol az egyháznak nincsen helye, és olyan természettudományt idealizál, amelynek nincsen szüksége „Isten hipotézisére”. Minderre a katolikus egyház kemény elítéléssel válaszolt. Változott azonban a helyzet a 20. században, s a zsinat idején három nagy kérdéskör várt válaszra: „Szükség volt arra, hogy új módon határozzák meg a hit és a modern tudományok viszonyát; ez vonatkozott nemcsak a természettudományokra, hanem a történettudományra is (...) Másodszor új módon kellett meghatározni az egyház és a modern állam viszonyát, amely különböző vallású és ideológiájú emberek számára ad helyet, és részrehajlás nélkül viszonyul a különböző vallásokhoz (...) Általánosabban függ ezzel össze, harmadik helyen a vallási türelem problémája — olyan kérdés, amely a keresztény hit és a világvallások közötti viszony új definícióját igényelte.” Ezekben a fontos témákban természetesen újdonságokat hozott a zsinat, amelyek első látásra törésnek tűnhetnek a korábbiakhoz képest. Azonban ha egyenként vizsgáljuk meg ezeket, akkor kitűnik az is, hogy az alapelveket illetően megmaradt a folytonosság. „A folytonosságban meglévő újdonságnak ebben a folyamatában meg kellett tanulnunk a korábbinál konkrétanabban megértenünk, hogy az egyháznak az esetleges dolgokat — például a liberalizmus egyes konkrét formáit vagy a Biblia liberális értelmezését — érintő döntéseinek szükségképpen esetlegeseknek kellett lenniük, éppen azért, mert olyan meghatározott valóságokra vonatkoznak, amelyek önmagukban változóak. Meg kellett tanulnunk felismer- ni, hogy az ilyen döntésekben csak az elvek

azok, amelyek az állandó szempontot fejezik ki, gyakran a háttérben maradvá, és a döntést így befolyásolva. A konkrét formák viszont, amelyek a történelmi helyzettől függenek, és ezért változásnak vannak alávetve, nem állandóak ugyanolyan módon. Így az alaplöntések érvényesek maradnak, míg az új helyzetekhez való alkalmazásuk formái változhatnak.”

Erre konkrét példát is hoz a pápa, nevezetesen a vallásszabadság problémáját, hiszen itt a legnyilvánvalóbb a markáns diszkontinuitás a zsinati tanítás és a korábbi egyházi döntések között: amennyiben a vallásszabadság egyszerűen az igazság megtalálhatóságát tagadó relativizmus „kanonizációja”, akkor elfogadhatatlan egy olyan ember számára, aki hisz abban, hogy az ember képes megismerni az igazságot. Elfogadható azonban akkor, ha a vallásszabadságra úgy tekintünk, mint ami az emberi együttélés következménye, sőt mint ami az igazságnak a következménye, melyet kívülről senkire sem lehet ráerőltetni. A II. Vatikáni zsinat ilyen értelemben tette magáévá a modern állam egyik lényeges alapelvét; s így összhangba került Jézus tanításával és a vértanúk egyházával. A vallásszabadság esetében tehát az egyház valóban újragondolta és módosította történelmi döntéseit, „de ebben a látszólagos törésben megtartotta és elmélyítette saját természetét és igazi önanonosságát”.

Végül a beszéd mai szemmel értékeli a zsinatnak a világra való nyitását: a zsinatnak a világ felé tett lépése ismét a hit és az ész örök problémáját veti fel. Ahogyan a szentírási hit kapcsolatba lépett a görög kultúrával, illetve ahogyan a 13. században főként Aquinói Szent Tamás segítette elő a hit és az arisztotelészi filozófia új találkozását, úgy a II. Vatikáni zsinattal elérkezett az idő arra, hogy a keresztény hit dialógusba kezdjen a modern ésszel. „Most ezt a dialógust kell kibontakoztatni nagy szellemi nyitottsággal, de egyben a szellemek megkülönböztetésében megnyilvánuló olyan világossággal is, melyet a világ joggal vár el tőlünk éppen ebben a pillanatban. Így fordíthatjuk ma tekintetünket hálásan a II. Vatikáni zsinat felé: ha a megfelelő hermeneutikától vezetve olvassuk és fogadjuk be, akkor egyre nagyobb erővé válhat az egyház mindig szükséges megújulásában.” Azaz, az egyház és a modern (posztmodern?) kor viszonyában a II. Vatikáni zsinat — az egyház reformja — sem mondta ki az utolsó szót. S hozzátehetjük még, hogy a zsinatnak fentebb bemutatott új olvasata minden bizonnyal feladja a leckét azoknak is, akik a II. Vatikáni zsinat történetét „sine ira et studio” kívánják megírni.

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG

AZ ELSŐ SZERZETESÉK SIKEREINEK NYOMÁBAN

Sághy Marianne: *Isten barátai. Szent és szentéletrajz a késő antikvitásban*

Megfejteti a siker titkát, „sikeres emberekről” írt „sikerkönyvek” titkát vajon nem túl divatos vállalkozás? Hiszen ma már Istenről is lehet sikerkönyvet írni — és eladni. Ki a szent, és mitől lesz azzá? És hogyan lehet mindezt szóban, szövegben, emberi és természetfölötti összefüggésekben megfogalmazni? Valljuk meg, sokkal többről van itt szó, semmint azt egy „sikerkönyvben” meg lehetne fogalmazni.

Sághy Marianne alaposan körüljárja a témát. Ahogy írja: „A keresztény életrajz és a keresztény aszkézis bámulatos sokféleségét, a szerzetesi mozgalom színes kavalkádját, rendkívüli változatosságát igyekeztem bemutatni a késő antikvitásban. A szerzetesi mozgalom alapszövegei — a *Vita Antonii*, a *Vita Pauli* és a *Vita Hilarionis* — hasonlóságai mellett azonban eltérő vallásos és kulturális képzeteket és programokat fogalmaznak meg. Ezek a szövegek teremtték meg a keresztény hagiográfia nagy toposzait. Elemzésükkor egyrészt arra a történeti kontextusra irányítottam a figyelmet, amelyben e szövegek íródtak, másrészt azonban azt próbáltam nyilvánvalóvá tenni, hogy az első szentéletrajzok »toposzai« még teljesen frissek, új jelentéseket hordoznak, vagyis azt vizsgáltam, milyen volt a »közhely«, mielőtt közhellyé vált volna. A szentéletrajzok »tipológiájában« az egyedít és az újat kerestem. E művek szépsége és ereje ugyanis éppen frissességükben rejlik: ezek voltak az első művek, amelyek így beszéltek az élő szentekről, a szent remetékről.” (288–289.)

Egy témát körüljárni többféleképpen lehet, s egy 330 oldalas könyv igazi súlyát először is a benne feldolgozott, a szerző által alaposan „megrágott” források és szakirodalmi művek minősége és mennyisége adja. Nem szubjektív benyomások összegzésével állunk szemben, hanem az elmúlt két évtized idevágó bibliográfiájának legjavát is feldolgozó összegzéssel. S aki csak Anatole France-ból alkotott eddig fogalmat magának az első szerzetesekről — mert hiszen elképzelhető, hogy Sághy Marianne-nak olyan olvasója is akad, aki épp ezt a könyvet ragadja fel bédekerül a karácsonyi könyvvásárában, hogy maga vagy barátaival együtt nekivágjon az egyiptomi sivatag szellemi bebarangolásának —, az meglepetve láthatja, hogy hosszas

kutatások eredményével, gyakran egymással igencsak ellentétes nézetek ütköztetésével kell találkoznia ahhoz, hogy utat törhessen ebbe a régi-új világba. A könyv bevezetője megismerteti azzal a két alapvető szemponttal, amely az utóbbi évek tudományos kutatásának friss lendületet nyújtott, nevezetesen azokkal az értelmezési és történelmi problémákkal, amelyek szent és szöveg, szent és kultusz összefüggésében merülnek fel. Peter Brown elévülhetetlen érdemeinek elismerése mellett azonban más kutatókkal egyetértve határozottan leszögezi, hogy „a szentkultuszt nem lehet vizsgálni Krisztus nélkül” (54.), az elszakíthatatlan az Istenembertől. Ugyanakkor hangsúlyozottan jelen van az emberi oldal, hiszen a szentéletrajzok szerzői odaadó szeretettel viseltetnek hősük iránt, épp azért, mert az aszkéta Krisztus iránti szeretetét tapasztalták meg, erről akarnak írásaikban is tanúságot tenni. Nyilvánvaló, hogy ebből a teológiai erőteréből táplálkozva születtek meg a *viták*, amelyek elemzésénél a szerző majdnem olyan fontos szerepet játszik, mint ábrázolt hőse.

Mielőtt a szerző belevágna a „bioszoknak”, ezeknek a láthatólag „élő” szövegszöveteknek a viviszekciójába, vázolja az első négy évszázad aszkéta hagyományának és a keresztény szentéletrajznak változatait. Méltán kap itt fontos szerepet Origenész, akinek eszméi a későbbiekben Evagriosz Pontikosz közvetítésével és transzponálásával alapvetően befolyásolták az aszkézisnek mind elméletét, mind pedig gyakorlatát, valamint az ariánus világság, amely közvetlenül érinti Athanaszioszt, Szent Antal életrajzíróját és művének főhősét is.

E művet igyekszik Sághy Marianne először alapos vizsgálat alá venni. Vajon Athanaszioszt milyen motívumok indították arra, hogy teológiai traktátusai és levelei mellett egy látszólag igencsak eltérő műfajú mű megírásába fogjon. „Az életrajz a teológiai tanítás kerettörténete: az alexandriai püspök egy személy életén keresztül érzékelteti, milyen nagyszerű feladatra hívta meg Krisztusban Isten az embert” (150.) — írja a szerző. Ez a kerettörténet ugyanakkor a kor egyik legnépszerűbb remetéjének nemcsak külső, hanem belső története is, akivel Athanasziosz lelki rokonságban érzi és tudja magát. Vajon nem ugyanazokkal a problémákkal kellett-e megküzdeniük mindkettőjüknek? Nem a Gonosz eszközei-e az ariánusok és az őket támogató császárok, akik ugyanolyan acsarkodással támadnak az alexandriai püspök ellen, mint a dé-

monok Antalra? Nem Krisztust akarja-e mindkettő győzelemre juttatni? Teológia ez a javából, és Athanasziosz számára a remete nem egyszerű fegyvertárs csupán az ariánusok ellen vívott harcban, hanem az Istennel egybekapcsolt élet tanítómestere, aki előkészíti számára az utat Krisztushoz. „Antal testének és szellemének megedzésével válik Isten emberévé” (167.), Athanasziosznak is száműzetést, menekülést, lelki hányattatásokat kell kiállnia, hogy ne csak szavaival, írásaival, hanem egész életmódjával tanúsítsa: élete Krisztussal együtt el van rejtve Istenben. Ebben az összefüggésben is igaz, amit Sággy Marianne állít: „Antal lélekrajza, noha nem önéletrajz, mégis a »keresztény személy« első ábrázolásának tekinthető: Athanasziosz egyfelől bemutatja, hogyan fordul befelé a lélek, hogy megismerje önmagát, másfelől hangsúlyozza lélek és test egységét.” (167.) Izgalmas utat kell végigjárjunk, követve Antalt, amint életté váltja az örömhírt. „Két lábon járó evangélium”, aki a tapasztalatot állítja az egyszerű keresztények elé: így kell élni s halni. Nem ezoterikus gnózisra kell törekedni, hanem egyszerű praxisra. (Hadd említsem meg, hogy nem tudok azonosulni Samuel Rubensonnak a könyv írója által elfogadott nézetével, mely szerint leveleinek tanúsága alapján Antal „spekulatív teológiát tanító vándoraszketák tanítványa lehetett”, és csak életrajzírója állítja be olyannak, mint aki megveti a műveltséget, lévén Athanasziosz az „új aszketizmus” szóvivője, s ennek képviselőjeként igyekezett volna beállítani hősét. (196.) Ezt a megjegyzést azért is teszem, nehogy bárki is elfogultsággal vádoljon amiatt, hogy e könyvbemutató netán *epitheton ornans*ok seregszemléjévé alakult volna át... Hiszen egy könyv attól is izgalmas, ha lelkes rajongók mellett gondolkodásra serkent!) Antal és Athanasziosz nemcsak külön-külön, hanem együtt is az ortodoxia megtestesítői, mert ez a hit kézzelfogható valósággá válik: ez sikerük titka, nem az alexandriai püspök irodalmi *trouvaile*-ának gyümölcse, hanem az Antalt követők tapasztalata.

Ugyanazokból az elemekből építkező, mégis mennyire más világba csöppenünk Remete Szent Pállal, akit Jeromos perspektívájából ismerünk meg. Az irodalom, a szavakban való lubickolás iránti szenvedélyének ellenállni képtelen, tudós biblikus — pontos szentföldi földrajzi nevek tudója, Origenész lankadatlan ostromozója — regényt ír: Thébai Pál életét, ahol mindaz a valóra válik, amire a sztridóni litteratus csak vágyott, megvalósítani azonban képtelen volt. Már csak hallomásból ismerve a keresztényüldözéseket hősének döntő lépését ennek tulajdonítja, s imígyen párhuzamba állítja a vértanúsággal

a szerzetességet, az önmegtartóztató „fehérvértanúságot”. A szüzességet fennen magasztaló Jeromos Rómából való dicstelen elmenekülése után „remeteregényeiben” mondja el, milyennek is kell lennie az igazi szerzetesi életnek, ezekben éli ki eszményeit. Amennyire különbözik habitusban Athanasziosz Jeromostól, annyira eltér egymástól Antal élete Pál históriájától s az azok nyomán keletkezett hagiografikus írásoktól: Malchus és Hilarion életétől. Egyén és kolostor problémája, a szerzetes és a társadalom viszonya a fő témája a Pál élete nyomán született műveknek, ahol a főszereplők csodatevők, s megtudjuk, hogyan született meg kultuszuk. Jeromos Hilarion kapcsán mutatja be a „szent hely” fogalmát és működését, az ereklyék tisztületének fontosságát. Ez alkalmat ad Sággy Marianne-nak arra, hogy egy pillantást vessen Jeruzsálem és a Szentföld korabeli keresztény értékelésére.

Egy könyv lehet lezárt egész, végérvényes tanulságokat kijelentő, s ha a végére érve letesszük, úgy érezzük, életünk épületének egyik építőköve került a helyére. Sággy Marianne könyve nem ilyen. Maga is bevezetés akar lenni egy olyan világba, amely máig is él, követőket szült és szül. „Sikerkönyv”-e? Abban az értelemben biztosan nem, hogy csupán az eladott mennyiséget jelző toplistának akárcsak az alsóbb régiókban kaphatna helyet — erre korunk lelki, szellemi és sajnos anyagi viszonyai elegendő magyarázatot nyújtanak. De hisz nem is ez a célja! „Isten barátai” sokféle vetületben jelennek meg előttünk e könyv lapjain, és felfedezzük a források frissességét. Rávesznek, hogy olvassassuk *A szent öregek könyvét*, Cassianus *Institutióit* és *Collationesét*, a *Historia monachorum*-ot, Jeromos leveleit is, melyek most már magyarul is a nagyközönség rendelkezésére állnak. S közben arra sarkallnak: ne csupán azt tartjuk szem előtt, hogy „Isten első barátainak” nyomában Bézszariónok és Benedekék születnek majd, hanem minden korban — ma is — vannak és lesznek, akik „sikereiket” abban látják és találják meg, hogy „Isten barátaiává” legyenek: akár elvonnulva, akár a világban, de mindig Krisztus és az embertárs szeretetében „önkifejeződve”.

A könyv ígérettel zárul: a következő majd Mártonról szól. Sággy Marianne tovább kutatja a késő ókor kiváló szerzeteseinek életét a tours-i szent szavaival: *Non recuso laborem*: „nem vonakodom, nem futok meg, nem utasítom el a munkát”. Reméljük, Sággy Marianne sem menekül el a folytatás elől, és mi sem menekülünk meg attól, hogy majd élvezettel elolvassuk, sokáig vitassuk, és tetteinkben is kamatoztassuk. (*Kairosz Kiadó*, Budapest, 2005)

BAÁN ISTVÁN

KÖSZEGHY MIKLÓS: SALAMON, AVAGY A TÖRTÉNET VÉGE

A Dávid személyének szentelt monográfia után (Budapest, 2001) Kőszeghynek óhatatlanul folytatni kellett a bibliai történetet. Hiszen, ahogy az *Elöljáróban* maga is megfogalmazza: „Ha valaki akár csak felületesen is foglalkozik Dávid alakjával, elkerülhetetlenül az az érzése támad, hogy a Dávid-történetek voltaképpen csak Salamon halálakor jutnak el egyfajta nyugvópontra. Ez a nyugvópont nem örömteli, triumfáló megkoronázása a dávidi életműnek. Nem, éppen ellenkezőleg: a bukás, a dávidi mű szétesése az, ahová visszahullik az a görbe, amely a betlehemi pásztorfiú felemelkedésével kezd el szárnyalni felfelé, hogy megostromolja az egeket. Szomorú keret, de mégiscsak keret. A dávidi karrier egy generációnyi idővel mintegy túléli önmagát. Ha igazán meg akarjuk érteni ezt a karriert, akkor követnünk kell futását egészen a dicstelen záró képig.” (10.) A történet folytatását és végét kínáló művében a szerző tehát erre vállalkozik.

Könyve első részében röviden ismerteti azokat a bibliai és Biblián kívüli (szöveges és régészeti) forrásokat, melyekre elbeszélését építheti. Ez utóbbiak igazából alig szolgálnak bármiféle támponttal. Hiszen Salamon teljes mértékben bibliai személy, akiről más forrásból származó információ nem áll rendelkezésünkre.

Műve központi és terjedelmes részét Kőszeghy a salomoni karrier elbeszélésének szenteli. Terítékre kerül a születés körülménye, a hatalom megragadása, a közigazgatás és az adóztatás megszervezése, a templom kérdése, a külkapcsolatok, az uralkodó bölcsessége, valamint a nőkhöz és a bálványimádáshoz fűződő viszonya. Mindez tulajdonképpen alig több, mint a bibliai ismeretek rendszerezett időrendi narratívája, amelyet helyvel-közzel kortörténeti párhuzamok tesznek színesebbé. Ettől azonban a gördülékeny elbeszélés nem lesz történetileg ténylegesen megalapozott. A szerző ugyanis mellőzi az exegézist, és egyértelműen történeti információként kezel minden bibliai utalást. Márpedig ezek alapján Salamon országa tekintélyes királyság, esetleg „birodalom” (127.) benyomását kelti. „Levantei középhatalom — írja a szerző —, amely fontos szerepet játszik az erők kiegyensúlyozásában.” (107.) Ha tényleg így volt, hogyan lehetséges, hogy a saját korában nem játszott sokkal komolyabb és nyomaté-

kosabb, vagyis nyomot hagyó geopolitikai szerepet? Ez a kérdés azért megérdemelt volna egy elmélyültebb elemzést. Annál is inkább, mivel napjainkban erőteljesen szembekerült egymással a dávidi-salomoni királyság teológiai és történettudományi megközelítése. Pedig a kettő nem annyira kizárja, mint inkább kiegészíti egymást (lásd például Albert de Pury: *Salomon et la reine de Saba. L'analyse narrative peut-elle se dispenser de poser la question du contexte historique.* In: D. Marguerat: *La Bible en récits. L'exégèse biblique à l'heure du lecteur.* Labor et Fides, Genève, 2003, 213–238).

Könyve utolsó részében a szerző a salomoni állam felbomlását ecseteli. Ezt elsősorban belpolitikai okokkal és Roboám személyiségével magyarázza. Megítélése szerint: „Egy nagy kíséret szállt sírba. Egy birodalom felbomlott, helyén két kisállam maradt, Izrael és Júda.” (135.) A vallástörténet terén azonban a politikailag jelentéktelen kis Júda hatalmasat és maradandót alkotott. Talán nem lett volna érdektelen utalni arra, hogy nem annyira Salamon személye és hatalma határozza meg a későbbi történéseket, hanem éppen fordítva: a későbbi történések és teológiai megfontolások formálják a salomoni királyságról alkotott reprezentációt. Számunkra pedig, a Biblián keresztül, nem a történelem, hanem szinte kizárólag a reprezentáció hozzáférhető. A különbség semmiképpen sem elhanyagolható. (*Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005*)

JAKAB ATTILA

TUSOR PÉTER: A BAROKK PÁPASÁG (1600–1700)

A nagy hagyományokkal rendelkező magyar egyháztörténet-írás az utóbbi évtizedekben — nem csupán saját hibájából — elfordult az egyetemes katolikus egyház történetének kutatásától. Amíg Európában ez a téma a II. világháború után újabb reneszánszát élte, addig magyar nyelven csak régi összefoglalások, esetleg külföldi kutatók magyarra fordított munkái voltak elérhetőek. Ezért is nagy jelentőségű a Pázmány Péter Katolikus Egyetem fiatal oktatójának kitűnő munkája, amelyben a szerző a pápaság 1600–1700 közötti történetét dolgozza fel monografikus igénnyel. Természetesen, ahogy a szerző is megállapítja, a téma nagysága megakadályozza, hogy minden részletre ki lehessen

térni az események elemzése közben, azonban a barokk pápaságnak oly mélyreható elemzését adja Tusor Péter, hogy kerek egésznek érezzük a történetet.

A könyv első felében nagyon alapos historiográfiai áttekintést nyújt a szerző, megismertette az olvasót a korszak különböző interpretációival, hasznos szellemi muníciót nyújtva a Magyarországon ma használatos történelemkönyvek idejétmúlt terminológiájának megváltoztatásáért küzdőknek. Nem tartható az a nézet tovább, hogy a reformáció az „antiklerikális” humanizmusból nőtt ki, és a katolikus egyház erre adott válasza összefoglalóan beszorítható az ellenreformáció fogalma mögé. Ma már tudjuk, hogy a humanizmus szellemi áramlata az egyházon belül is elfogadott volt, az egyház megújítására tett kísérletek spanyol előképpel éppen a római kúriában kezdődtek, és nem az egyháztól való elfordulás, hanem éppen hogy egy felfokozott vallásosság hívta életre a reformáció teológiáját, amelyre az intézményes egyház nem tudott ilyen radikális választ adni. Am a Tridenti zsinat következtében megszületett újítások nem tekinthetők csupán a reformációra adott válasznak, hanem inkább belső szerves fejlődés eredménye volt, amely kiegészítette a 16. századot jellemző szellemi palettát. Ezért az újkori egyháztörténetben is szakítani kell az állandó ellentétekre épülő elméletekkel, és sokkal inkább mint egymás kiegészítőire kellene tekinteni a különböző teológiai irányzatokra. A tárgyalt időszakban került sor az európai társadalmak felekezetesedésére, és vált a kontinens egyöntetűen kereszténnyé, igaz, immár különböző felekezetek tagjaiként. A magyar történetírásban Leopold von Ranke után dogmává meredett ellenreformáció kifejezés helyett talán szerencsésebb lenne a katolikus megújódás fogalmának használata, legalábbis a 16. századi események összefoglaló elnevezésére.

A katolikus egyháznak a társadalmi kihívásokra adott válaszaik sikeresnek voltak mondhatóak, 1600-ra a pápaságnak sikerült helyreállítani tekintélyét és egységesebb volt, mint előtte bármikor. Ezt jól tükrözi az a tény, hogy a Szentév alkalmával több mint egy millió zarándok látogatott el az Örök Városba.

A 17. században azonban új kihívásokkal kellett szembenézni a pápai államnak. Róma ekkortól már nem az adminisztráció, hanem a papképzés és a teológia centruma volt, ami jól mutatja megváltozott státusát. Az új pápai centralizmus immár nem fiskális, hanem vallási-lelki alapokon nyugodott. Amíg a pápaság világi hatalomként egyre kevésbé volt képes érvényesíteni érdekeit, és a század folyamán végleg ki-

került a számottevő államok köréből, addig gazdaság, államszervezés és ideológia tekintetében a modern államok mintájául szolgált. A reneszánsz pápaság folyamatosan alakult át egy barokk monarchikus állammá, mert V. Sixtus pápa rendbe tette a pápaság pénzügyeit, és megszervezte miniszteriális alapokon egyre zsugorodó területű államának irányítását, amit később a világi abszolutista monarchiák is megpróbáltak megvalósítani. Katonai gyengeségét a tárgyalt korszak elején még kiterjedt diplomáciai hálózatával egyensúlyozni tudta Róma, azonban a század végére a megváltozott erőviszonyok és a sorozatos baklövések miatt a kúria kiszorult az európai politikai porondról. A folyamatos területi veszteségeknek köszönhetően a pápaság ekkorra lett döntően olasz és arisztokrata, és az Egyházi Állam fontos szerepet már csak az Itáliai-félsziget hatalmi egyensúlyának fenntartásában játszott.

Minden szervezeti reform ellenére Róma hanyatlása megállíthatatlan volt, amelynek szerteágazó okait nagyon objektíven fejt fel a szerző. A 17. században az úgynevezett „kiszégregszak” miatt agrárválság alakult ki, az árforradalom és a folyamatos drágulás pedig a virágzó bankéletet tette tönkre. A gabona árának gyors növekedése miatt a megmaradt tőke a mezőgazdaságba ment át, így a polgárosodás lelassult, Itáliában egyfajta ruralizálódás következett be. Az Egyházi Állam gazdasági értelemben végül a 18. század elején maradt le, mert nem alakult ki egy polgári és kereskedő középréteg.

A gazdasági válság mellett a megváltozott külpolitikai helyzet is tovább szűkítette Róma mozgásterét. Paradox módon az Európában a katolikus érdekeket leghatásosabban védő Habsburg-birodalom vált a Pápai Állam legnagyobb ellenségévé itáliai érdekei miatt. Ezért a harmincéves háborúban Róma következetesen támogatta Párizs törekvéseit, mert egyedül a francia királyságtól remélhették Bécs aspirációinak megakadályozását. Amíg a tanítóhivatal és igehirdetés szabadságát csak egy független Vatikán biztosíthatta, mert a politikai autonómia elvesztése az egyház szabadságát is veszélyeztette volna, addig másik oldalon ez a pápaság presztízsének végzetes meggyengülését jelentette, hiszen Európa katolikus közvéleménye nehezen fogadta el, hogy szűklátókörű itáliai politikájának oltárán feláldozta a német katolikus érdekeket. Ebből a kilátástalan helyzetből csak ideiglenesen tudott kitörni az Egyházi Állam, amikor a középkori kereszties hadjáratok ideológiai talaján török ellenes szövetségek élére tudott állni. A Magyar Királyság szempontjából a barokk pápaság időszaka pozitívan értékelhető,

mert például a 17. század elején zajló „hosszú háború” és a század végén az ország területét felszabadító Szent Liga a katolikus egyház hatatos támogatásával zajlott. Bár még sokat olvastunk volna Magyarországról és a kúria kapcsolatáról, a szerző önkorlátozó módon nem „csábult el” az olcsó siker lehetőségétől.

Külön fejezetben tárgyalja Tusor Péter az Egyházi Állam pénzügyeit, a nepotizmus problematikáját, a pápai döntéshozatali szisztéma felépítését, az egyházkormányzatot, valamint a központnak a részegyházakhoz fűződő viszonyát. Ezekből egy eddig ismeretlen élet képe rajzolódik ki előttünk a római mindennapokról, a hivatalok működéséről. A szerző óriási szakirodalmat megmozgatva vázolta fel az okok és következmények összefüggéseit, és egy rendkívül jól szervezett, ám mégis sok tekintetben kényszerpályán mozgó állam képe rajzolódik ki előttünk. Csupán azt sajnálhatjuk, hogy a történészek által oly mostohán kezelt 17. század többi európai államáról nincsenek ilyen szintű monografikus feldolgozások magyar szerző tollából, amelyek sok esetben érthetővé tennék a magyarországi eseményeket. Az ugyanis világosan kiolvasható a műből, hogy csak az európai nagypolitikai mechanizmusok ismeretében lehet elhelyezni a magyar politika- és az ezzel szorosan összefüggő magyar egyháztörténet eseményeit a megfelelő helyre.

A könyv végén a legfontosabb pápai tisztségviselőkéletrajzi adattára, kronológia, valamint a rendkívül igényesen elkészített jegyzetapparátus, bibliográfia és a szöveg jobb megértését szolgáló térképek találhatóak. Ezek közül egyik sem érezhető „ballasztnak”, mert mindegyik szorosan kötődik a szövegben leírtakhoz, annak jobb megértését szolgálja.

Összességében megállapítható, hogy a magyar egyháztörténet-írás komoly eredményét tette le az asztalra Tusor Péter, és szakmai eredményeit ismerve talán nem tűnik felelőtlen jóslatnak, ha kijelentjük, hogy még sok kitűnő munka várható a magyar egyháztörténetészek új generációjának meghatározó tagjától. (*Gondolat Kiadó, Budapest, 2004*)

VARGA SZABOLCS

LEVELEK

A jelentékeny írók levelezésében mindig akadnak fontos közlések életükről, műveikről, terveikről. Természetesen gyakran találkozhatunk olyan levelekkel is, amelyek nem egészen őszinték: szépítik a levélíró, vagy éppen udvarias szólamokba csomagolva közlik véleményét,

amelyet elfednek a közhelyek. Különösen a művekről, a bírálatokra eléjük bocsájtott kéziratok méltatásakor figyelhető meg ez a fajta közlésmód. Az álarc, amely mögé a levélíró sok esetben elrejtőzik, mégis látni engedí vonásait, bepillantást enged jellemébe, megvilágítja egyéniségét.

Igaz e megállapítás Babits Mihályra is. A kritikai kiadásban, amelynek az ELTE BTK Modern Magyar Irodalmi Tanszéke a gondozója és Sipos Lajos az irányítója, ezúttal két kötetnyi levelezése jelent meg, 1907 és 1909 között írt leveleit Szőke Mária, az 1909 és 1911 között írtakat Sáli Erika és Tóth Máté rendezte sajtó alá. Párhuzamosan, a Babits-könyvtár 13. köteteként *Áll az idő és máll a tér* címmel, Buda Attila szerkesztésében Babits István, a költő öccse a keleti frontról és hadifogságából 1915 és 1920 között írt levelei jelentek meg, kiváló kortörténeti adalékokkal és megrendítő személyes vallomásokkal.

Minden tisztelet megilleti a kritikai kiadások sajtó alá rendezőit, de lektorait is, hiszen elképesztő mennyiségű magyarázatot kell a levelekhez fűzniük, s ezek ellenőrzése is hatalmas munka. Talán mégsem méltánytalan, ha ezúttal a levelekből kibontakozó Babits-arcképet próbáljuk megrajzolni, amelynek vonásai ez alatt az öt év alatt jócskán változtak, hiszen ekkor lett országszerte ismert író. A tudatos érlelődés folyamata 1909-re befejeződött, s ezzel párhuzamosan a levelek tónusa is megváltozott. Korábban olvasmányairól, irodalmi felfedezéseiről számolt be barátainak, saját műveit is elküldve, 1909-től e lázas ismeretszerzés és -közlés jelentékenyen módosult, úgy is mondhatjuk, áthattották a hétköznapi apró-cseprő ügyei, noha sejteni lehet, hogy a korábbi barátságok újabbakkal gazdagodtak, s a költő életének viszonyrendszerei is átrendeződtek, most már az ő személye lett fontos mások számára. Fogarasi magányában a levelek a világgal és az irodalmi élettel való kapcsolattartását szolgálták. 1911 nyarán azonban Újpestre helyezték át — a rohamléptekkel fejlődő kerület piszkos ügyeiről írta *Kártyavár* című regényét —, így sokkal fontosabbak lettek számára személyes kapcsolatai, ezekben nem volt szükség levelek írására. A költő Rákosi Jenő által „mániákusoknak” nevezett nemzedéktársainak élére került mint a magyar nyelvhasználat elismert művésze, kivételesen művelt író.

Amikor évtizedekkel ezelőtt Belia György gondozásában megjelent Babits Mihály, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső levelezése, érezni lehetett, hogy ők hárman nagyjából hasonló irodalomszemlélet alapján poétikai elveikben sem különböztek. A pályakezdő Kosztolányi volt a

mohó jó tanuló, Juhász Gyula a megfontolt és Babits a gátlásosabb, visszahúzódo személyiség, akit állandóan ösztönözni kellett, hogy lépjen az olvasók elé. E lépését követően azonnal az újabb magyar líra megbecsült alakja lett, akinek újszerűsége merőben más volt, mint Adyé, az átütő erőt a műveltség és mértéktartás helyettesítette költészetében, s így egy másfajta újító törekvés jelképe lett, aki a Nyugatban és a Holnapban is előkelő konzervativizmusával épp úgy hatott, mint formaművészetével. Ez a folytonos érlelődés és tudatos önépítés leveleiben is megmutatkozott, de abban is, ahogy tekintélye növekedésével párhuzamosan versekért és tanulmányokért ostromolták. (Persze ez azt is bizonyítja, milyen jó szemű szerkesztők működtek akkoriban.)

A jelenlétnek éppen úgy lehet telítettsége és pátosza, mint a távollétnek. A Fogarason élő, tanító és művelődő Babits távollétével vonta magára a figyelmet, távollétében lett sokak meggyőződése szerint nagy író. Juhász Gyula egyik 1909-es levele is ezt bizonyítja. Jellemző módon költőnk azt sem tudta, hol és mikor jelentek meg versei. Miközben tekintélyének növekedése révén lassacskán vezéreként emlegették, kissé tévován és zavartan készülődött arra a szerepre, amelyet Ady halála után rá osztottak, s e szerepre alkata sokkal alkalmasabb volt, mint Adyé, aki nem saját elhatározásából lett a modernség kegyetlenül támadott és rajongott vezérégyénisége, hanem mert újításával kiemelkedett kortársai közül, és soha nem taktikázott, kimondta a véleményét, s ezzel keltett hatást. Babitsból hiányzott ez a hév, s az Ady halála után csillapodó indulatok szinte predesztinálták a vezérségre.

A készülődés és a beérkezés éveiben írt levelek egy kicsit visszahúzódo személyiség gondolataiba engednek bepillantást, s azt is sejtetik, hogy némely tanítványai őszintén szerették és tisztelték. Így volt ez később is, amikor nemzedéknyi fiatal tekintett rá tisztelettel, míg mások szerették volna leváltani. Szerencsére nem sikerült nekik.

A levelezés tekintélyes hányadát a családi levelek alkotják, s ezek számát gyarapítják Babits István levelei 1915 és 1920 közöttől. Legalább ennyire érdekesek azok a levelek, felterjesztések, kérelmek, amelyeket Babits István 1945 után írt, amikor állását elveszítette. Elgondolkodtató, mennyit segített helyzetének megoldásában Illyés Gyula, kinek tekintélye az után is vitathatatlan maradt, hogy kihátrált a politikai életből, vagy a Nemzeti Parasztpártot ráncigálták ki alóla. Nagyon jellemző, ahogy Illyés ilyen körülmények között is segítette Babits Istvánt, s

hogy Veres Péter udvariasan elhárította. Persze ebben sincs semmi meglepő. (*Babits Mihály levelezése 1907–1909 és 1909–1911. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005; Áll az idő és máll a tér. Babits István levelei a keleti frontról és a hadifogságból 1915–1920. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005*)

RÓNAY LÁSZLÓ

LACKFI JÁNOS: HŐVESZTESÉG

Lackfi János — első benyomásunk szerint — könnyedén, szinte külön erőfeszítés nélkül írja verseit. „Akármire hozzá mer nyúlni”, mondja róla Lator László. Nemcsak meglátja a mindennapi helyzetekben, dolgokban, összefüggésekben a kínálkozó témát, hanem fölismeri a témában az önmagánál többet mondó, jelképes ételmű motívumot. A kivitelezésben segítségére van a huzamos és szüntelen gyakorlat. Középisikolás korától sokat ír, a fáradhatatlanság látszatát kelti hatalmas műfordítói munkássága. Ihlette természetéről sokat elárul egyik versének alcíme: „Weöres Sándorral dudorászva.” A halk hangú, a szöveget csak elnagyoltan, mellékesen mondó „dudorászás” akusztikus háttéréből válik ki a versszöveg melódija és ritmusa (*Énekek éneklője, A mantovai herceg a színpfalak mögül*). A keze ügyében lévő választékos vagy tréfás rímek bősége Kosztolányi Dezső, a ritmikai lelemények parádés sokasága Weöres Sándor szellemi közelségére vall: a könnyen száporítható hasonlóságok mindkét esetben alkati-tipológiai párhuzamokra is fényt vetnek.

Nemzedékét — föllépésére utalva — szokták a kilencvenes évek költői néven összefoglalni, a kétezres években találkoztunk a „középnemzedék” meglehetősen elnagyolt fogalmával is. Legáltalánosabb közös vonásukként a társadalmi szerep vállalásától, a konkrét társadalmi cselekvés feladatától való elzárkózást emlegetik, hosszabb távon válik el, mennyire érvényesen. *Nemzedék* című, többes szám első személyben fogalmazott versében Lackfi emlékeztet azokra a „néphülyítő lötyyökre”, amelyekből ők is ittak, mielőtt az igazi bor ízét megismerték volna, és az aktuális, a mai korhoz kötött élmény iránti fogékonyságot idegennek tartja maguktól: „Amit igazán tudunk, ahhoz nem kellett / pont most élnünk / ezer évvel később vagy korábban / ugyanúgy jó lett volna.”

Annál intenzívebb, belülről fakadó érdeklődéssel fordul ez a líra az önvizsgáló lélekismeret terepe felé. Egyik korai kötetének *Magam* volt a címe, a mostaninak az első ciklusa, a *Saját dalok* is a befelé forduló, önelemző és vallomásos költőt állítja elének. Föltárja egyéniségét,

megvallja érzéseit, tettei következményeit. „Nézem, hogy belül mivé lettem. / Nézem, hogy ott kinn mit csináltam” (Gubóban). Önváddal teli tekintete a szereteteitől elhúzódó, barátságait visszakéző ember magányát, szenvedéseit láttatja vele. Lírai hőse nem áltatja magát, hogy a gyónás, az elevenen végzett önboncolás feloldozást eredményez, de arra vágyik, hogy legalább elzárja a környezete elől a benne rejlő veszélyes mérgeket: „magam magamnak zsákszáját bekötném / ki ne ömöljön mérgező közönykém (...) magam magamba bújniék mint bozótba / hogy ne hozzak bajt a rám áldást hozókra” (Magam magam). A saját alkotásával való morális elégedetlenség és az övét féltő szeretet ellentmondása passzivitásra, önkorlátozásra, az élek óvatos lecsiszolására sarkallja az Én-t. Az öngyötrő tusakodás, az okát kereső büntudat macacssága és a másokért érzett felelősség egyfajta sztoikus színezetű kereszténység közelében sejteti Lackfi gondolkodásának gyökérzetét.

De nem abszolutizálja és nem dramatizálja ennek a kritikus önszemléletnek a baljósait. A kötet ciklusszerkezete a személyiség rétegzett és ruganyos modelljére emlékeztet, a lélekben több lehetséges változat él együtt, az egyik minőség nem zárja ki a másikat. A játékos költő szólal meg az *Ég ér föl* verskezdésében: „Most azt játszom, hogy irigykedem.” Gondolatokkal játszik el, változatos helyzetekbe képzeletbe magát a *Kisreál* ciklus több versében. Nem zavarja, ha a felöltő gondolatok netán képtelenek vagy abszurdba hajlónak fantasztikusak. A *Hővesztés*-ben, amely a kötet címét variálja, „tűnődve” me-reng azon, mi lesz a sorsa az emberből „ezerfelé szökött kölcsön-melegnek” a világ „hőláncolatában”. Több kitűnő vers (*Kopogtató, Színtek, Egérszfv stb.*) jelzi, mennyi ígéretes távlat, kiaknázásra váró lehetőség rejlik még ebben a futó ötleten és kötetlen belső meditáción alapuló verstípusban.

Két nagyobb terjedelmű, összegző igényű kompozíció csatlakozik a kötetben a többnyire dalszerű rövidebb versekhez. A *Belső emigráns* című hosszúversben hazafogalmát (vagy inkább sejtelmét) „zümögögi” el a költő; az *Egi lét-ra öt foka* öttételes kantátát imitál, a tételek címe Jézus életére és halálára utal, szellemiségét tekintve újszövetségi apokrifként határozhatnánk meg. Nem a patrióta büszkélkedik hazafiságával, és nem a vallásos meggyőződésű ember meséli újra a bibliai epizódokat. Lackfi mégis helyénvalónak érzi, hogy a világnézeti alapkérdések dolgában érzékeltessen valamit belső hajlamairól. Gomolygót, áramló tudattartalmakat sorol, érzékleteket, emlékeket és hasonlatokat vegyít össze, elmozdulásokat és irányokat jelez, amikor a haza helyét keresi a lélek térképén. Jé-

zusnak a neve sem hangzik el a másik ciklusban; A *sírnál* befejezése a „foghatatlant” szólítja meg, és misztikus próféciával búcsúzik tőle: „belenősz a kövekbe / belefagysz a tavakba / beleiszol a napba / az élőben a holtban / mindenholban seholban / kovászod lelke ott van”. (Palatinus Kiadó, Budapest, 2005)

CSŰRÖS MIKLÓS

HÁROM ÉVFORDULÓ — HÁROM KÖNYV

2005-ben több híres hazai templom emlékezett felszentelésének jubileumára: a budai vízivárosi Szent Anna templomot kétszáz, a pesti Szent István-bazilikát száz, a szegedi Fogadalmi templomot hetvenöt éve avatták fel. Az évfordulókra mindhárom templomról önálló kiadvány jelent meg.

Buda egyik legszebb barokk épületét, a Szent Anna templomot 1740-ben kezdték építeni, és a záróköv 1762-ben került a helyére. 1773-ra Bebo Károly elkészítette a gyönyörű főoltárt és a szószéket, a templom felszentelésére azonban csak 1805-ben került sor. Ez utóbbi eseményre emlékezve emlékkönyvet adott ki a plébánia. A Koltai András szerkesztette kötet a budai Vár és környéke középkori templomainak bemutatása után tanulmányt közöl a Szent Anna templom építésének előzményeiről és az építkezés történetéről, s részletesen ismerteti az épület liturgikus és művészeti értékeit. Molnár C. Pál és Kontuly Béla a templombelső barokk képehez szervesen simuló, 1938-ban készített freskóit Bizzer István írása mutatja be. Olvashatunk Csík-szentmihályi Róbertnek az új szembemiséző oltárt díszítő, 1984-ben mintázott domborműveiről, a helyreállított Hősök kápolnájáról, a templom orgonájáról és harangjairól. Külön fejezet szól a második világháború és az ötvenes évek megpróbáltatásairól, valamint a plébánia életéről egészen napjainkig.

A fényképekkel gazdagon illusztrált kiadvány érdekessége, hogy a jubileumára emlékező Szent Anna templom mellett bemutatja a Fő utca további három nevezetességét, az alsóvízivárosi Kapucinus templomot, a Szent Ferenc Sebei templomot és a Szent Flórián görög katolikus templomot is. A könyv — amelyhez Erdő Péter bíboros primás írta az előszót — tudományos igényű tanulmányai, értékes jegyzetanyaga és irodalomjegyzéke révén nélkülözhetetlen forrásmű a budai Víziváros egyháztörténete és helytörténete iránt érdeklődők számára.

A Szent István-bazilika helyreállításának előkészítésétől, 1985-től kutatja a templom építéstörténetét Kemény Mária. Most megjelent

könyve végigköveti Budapest legnagyobb templomának építését, Hild József első terveitől Ybl Miklós mára megvalósult elképzelésein keresztül Kauser József belsőépítészti működéséig. (Mindhárom építész munkásságát rövid életrajz idézi.) Az archív fotók mellett szólni kell B. Szilágyi Editről, akinek művészi kivitelű színes felvételei külön élményt jelentenek.

A kötet részletesen szól az előzményekről, a Zitterbarth János tervezte, 1817-ben épült lipótvárosi kis templom történetéről, amelyet 1849 májusában a Pestet ágyúzó Hentzi tábornok bombái gyújtottak fel. A mai Szent István tér észak-nyugati részén álló kis templomot 1867 után bontották le. A nagy templom építésének gondolata már a 19. század elején felmerült, de anyagi okok miatt csak 1851-ben indulhatott meg a kivitelezés, Hild József tervei szerint. A pénzihiány ezt követően is beárnyékolta a hatalmas templom építésének történetét. A munkát Hild halála után folytató Yblnek azonban világszínvonalon is jelentős alkotást sikerült létrehozni. Az 1905 novemberében felszentelt templom — amelynek teljes felújítása néhány éve fejeződött be — külső megjelenése olyan nagyvonalú harmóniát sugároz, hogy aki látja, el sem hiszi, mennyi nehézséggel kellett megküzdeni az építés évtizedei során.

Bár a szerző alapvetően az építészettörténet oldaláról közelítette meg a bazilika történetét, a könyv bemutatja a bazilika külső épületdíszítő szobrait (Fessler Leó munkái) és szól a belső tér legfontosabb díszítő-elemeiről, köztük a főoltáron álló, Stróbl Alajos mintázta Szent István-szoborról. A legjelentősebb mozaikok Lotz Károly illetve Benczúr Gyula nevéhez fűződnek. A nagy nevek sora folytatódik: többek között id. Vastagh György, Senyei Károly, Fadrusz János alkotásaival találkozhat a kötet lapjain az olvasó. Szép felvétel mutatja be a templom főkapujának markáns apostol-fejeit, a kiváló tehetségű, de fiatalon elhunyt Szamovolszky Ödön művét. Külön fejezet olvasható a Szent Jobb őrzéséről és kápolnája kialakításáról. (Szent István ereklyéje 1951-ben került a bazilikába, s 1971-ben alakították ki a jelenlegi őrzési helyéül szolgáló kápolnát.) A kötetet a válogatott szakirodalom felsorolása és az építészeti szakkifejezések magyarázata zárja.

Amikor 1879. március 12-én átszakadt a gát, az árvíz szinte egész Szegedet romba döntötte. A helyreállítás szervezése során, már 1880-ban döntés született arról, hogy a Tisza-parti város újjáépítése emlékére monumentális templom létesül. Hosszas előkészítés után, 1911-re elkészültek Schulek Frigyes tervei. Az építés irányí-

tását azonban Foerk Ernő végezte, aki több helyen jelentősen módosította a kiviteli terveket. Az alapkövételére 1914. júniusban került sor, a néhány hét múlva kitört első világháború azonban megakasztotta az építkezést. Gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter — akinek síremlékét a dóm őrzi — hathatós támogatásának, továbbá az egyházmegye s a város összefogásának eredményeként 1930. október 24-én sor kerülhetett a templom felszentelésére.

A Fogadalmi templomot bemutató könyv jellegében leginkább albumnak tekinthető. Erre utal, hogy a kötetet szerzőként a fényképeket készítő Duska Béla jegyzi, míg a kísérő szöveget író és az idézeteket szerkesztő Dajkó Pál neve csak a belső címlapon szerepel. A Gyulay Endre szeged-csanádi püspök előszavát követő oldalakon végigkísérhetjük a dóm történetét. Archív fotók idézik az árvíz pusztítását, majd a templom építését és avatását. Ezt követően művészi igényű felvételek mutatják be a templomot és a díszítő műalkotásokat. Duska Béla fényképein olyan külső és belső részletek elevenednek meg, amelyekre eddig kevesen figyelhettek fel. Különösen a nagy magasságban elhelyezett szobrok közeli képei érdekesek: most látszik igazán, milyen remek alkotások ékesítik Szeged főtemplomát. Nem kell csalódnia a belső felvételek esetében sem, hiszen festészeti, szobrászati és iparművészeti ékességei — köztük Róth Miksa festett üvegablakai — kiemelkedő értéket képviselnek. A külső és belső díszítések sorában, az album képein gyakran találkozunk Tóth István plasztikáival, Márton Ferenc mozaikjaival és Ohmann Béla mellékoltáraival. A hazai egyházművészet egyik remekműve a Fadrusz János készítette feszület, amelynek a Fogadalmi templomban látható példányát a művész 1900-ban ajándékozta Szegednek, de az csak 1979-ben került jelenlegi helyére.

Az igényes megjelenésű könyv lapjain szinte megelevenedik a templom élete: számos fotó idézi az ünnepnapok felemelő és a hétköznapok meghitt eseményeit. Néhány felvétel bemutatja a szomszédos szeminárium életét, a templom közelében álló középkori Dömötör torony értékeit és a Rerrich Ferenc tervezte Dóm tér hangulatos épület-együttesét. (*A Szent Anna templom és a budai Víziváros katolikus egyháza. Budapest-Felsővízvárosi Szent Anna plébánia*, Budapest, 2005; Kemény Mária: *A Szent István-bazilika. Egy templom építéstörténete*. Terc Kiadó, Budapest, 2005; Duska Béla: *Az árvízi fogadalom temploma*. Alexandra Kiadó, Szeged, 2005)

PROHÁSZKA LÁSZLÓ

SOMMAIRE

Écologie – du point de vue chrétien

- BENEDEK JÁVOR: Notre place dans le monde créé
 GÁBOR BAKONYI: Le manque et le besoin de nous limiter en matière de défense de l'environnement
 JUDIT VÁSÁRHELYI: Paysage et homme
 GÁBOR ÓNODI: Modèles globaux et les fermes
 LÁSZLÓ ANTAL Z.: Changement climatique et changement social
 ■ Entretien avec le père Imre Kozma OH

INHALT

Ökologie – in christlicher Perspektive

- BENEDEK JÁVOR: Unser Ort in der geschaffenen Welt
 GÁBOR BAKONYI: Der Mangel an und die Notwendigkeit von Selbstbegrenzung in dem Naturschutz
 JUDIT VÁSÁRHELYI: Landschaft und Mensch
 GÁBOR ÓNODI: Globale Muster und Einödhöfe
 LÁSZLÓ ANTAL Z.: Klimaveränderung und gesellschaftliche Veränderung
 ■ Gespräch mit P. Imre Kozma OH

CONTENTS

Ecology – in Christian View

- BENEDEK JÁVOR: Our Place in the Created World
 GÁBOR BAKONYI: The Absence and Need of Selfcontrol in Ecology
 JUDIT VÁSÁRHELYI: Landscape and Human Beings
 GÁBOR ÓNODI: Global Patterns and Farms
 LÁSZLÓ ANTAL Z.: Changes in Climate and in Society
 ■ Interview with P. Imre Kozma OH

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt.

Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzeti Kulturális Alapprogramja támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk száma száma: OTP. VII. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: 2006. évre 2.880,- Ft, fél évre 1.440,- Ft, negyed évre 720,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 55,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 320 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- KŐSZEGHY MIKLÓS Salamon, avagy a történet vége
TUSOR PÉTER A barokk papság (1600–1700)
- Babits Mihály levelezése
1907–1909, 1909–1911
 - „Áll az idő és máll a tér”.
Babits István levelei a keleti frontról
és a hadifogságból, 1915–1920
- LACKFI JÁNOS Hővesztesség
- A Szent Anna templom és a budai Víziváros
katolikus egyházai
- KEMÉNY MÁRIA A Szent István-bazilika
DUSKA BÉLA Az árvízi fogadalom temploma
- A SZEMLÉKET ÍRTÁK Csűrös Miklós, Jakab Attila, Prohászka László,
Rónay László és Varga Szabolcs

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Az új politikai teológia
- Szabadság – krisztusi szabadság
- Metafizika és szkepszis
- Gáspár Csaba László, Kabdebó Lóránt,
Máté-Tóth András, Rónay László,
Sághy Marianne tanulmánya
- Borbély Szilárd, Marina Cvetajeva,
Határ Győző, Pascal Quignard,
Tandori Dezső és Vörös István írása

ISSN 004260242-4

9 770042 602425